

1905.

РІЧНИК VIII. ТОМ XXXII.
КНИЖКА X. ЗА ЖОВТЕНЬ.

ЗМІСТ.

Бандура	1
АРТИМ ХОМИК: Всесильний доляр.....	3
НАДІЯ КИБАЛЬЧИЧ: Новина	10
СТЕФАН ГАНУЩАК: Доля жартує (кінець) .	13
АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ: З ласки родини (далі буде).....	33
В. ДЖОРДЖЕВИЧ: Женячка Александра з Драгою.....	57
В. КОРОЛЕНКО: Дивачка	73
В. Е. ЗБИРАЗЬКИЙ: Вибір віршів.....	87
Із малярських поетів.....	95
—	
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: Жидівська соціальна демократія в Галичині	1
О. ВИШНЕВСЬКИЙ: На переломі (кінець першої частини).....	22
І. КРЕВЕЦЬКИЙ: Де що про панславизм .	31
І. ФРАНКО: По процесі М. Губчака	40
В. : Іще раз про слово „піп“	47
„Не кидайте бісеру“.....	61
Хроніка і бібліографія...	66

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN J. IM. MI

891,7905
LIN
v. 8
no. 10-12

Зміст трицять другого тому.

За жовтень, падолист, грудень 1905 р.

	стор.
I. Поезії.	
Бандура	1—2
Уляни Кравченко: Із поезій	97—98
Олекса Коваленко: Зустріча героїв	99
С. Загородний: О ти море житейське, ти дивне...	185
Христя Алчевська: До дітей російської України	213
<hr/>	
В. Е. Збарзький: Вибір віршів	87—94
Із мадярських поетів	95—96
Із поезій Генріха Гайне	182—184

II. Повісти, новелі, драми.

Артим Хомик: Всесильний доляр	3—9, 260—265
Надія Кибальчич: Новина	10—12
Стефан Ганущак: Доля жартує (кінець)	13—32
Андрій Чайківський: З ласки родини 33—56, 115—149, 214—248	
Ірина Валівська: Самота	100—112
Надія Кибальчич: Речі	113—114
Аким: Донька штуудиста	186—196
Олександр Катренко: Знаменник один	197—212
Наталя Романович: Три нариси	249—259
<hr/>	
В. Джорджевич: Женячка Александра в Драгою 57—72, 150—162	
В. Короленко: Дивачка	73—86
В. Вересаєв: Зоря	163—170
Віктор Гіло: Торквемада	171—181
Л. К. Лазаревич: Біля криниці	266—280

III. Література, наука, штука.

<i>М. Лозинський</i> : Жидівська соціяльна демократія в Галичині	1—21
<i>О. Вишневецький</i> : На переломі (кінець першої частини)	22—30
<i>І. Кривецький</i> : Дещо про панславизм	31—39
<i>І. Франко</i> : По процесі М. Губчака	40—46
<i>В.</i> : Ще раз про слово „піп“	47—60
„Не кидайте бісеру“	61—65
<i>Ю. Чайківський</i> : Володимир Стебельський	81—109, 191—214
Наукові листки:	
I. Геологія місяця і її значінє для геології землі. А. Х.	110—113
II. Вавилон і новий завіт. І. Ф.	114—117
III. Біологічні виводи на услугах соціології. І. Ф.	118—120
<i>М. Лозинський</i> : Кельн і Єна	121—141
<i>В. Гнатюк</i> : Малярська свобода	142—154
Літературні новини:	
I. Нова історія російської літератури. Ів. Франко	155—159
<i>М. Грушевський</i> : Академічний Дім	197—198
<i>Р. Заклинський</i> : За слідами Федьковича	179—190
<i>Ів. Франко</i> : Postscriptum про Володимира Стебельського	215—225
<i>І. Ф.</i> : Ще документ	226—230
<i>Кр.</i> : Середні школи в київській шкільній окрузі в 1903 р.	231—235

Хроніка і бібліографія: 66—80, 160—176, 236—252

БАНДУРА.

(Посвята Миколі Ряшевському.)

На пишнім килимі у мене на стіні
Висить бандура староденна
Між шабель та рушниць здобутих на війні,
Німа тепер, колись натхненна.
Висить вона отак, давно вже мовчазна,
Красунок зайвий у кімнаті;
Від голосу її не йде вже луна,
І струни в її порозірваті.

Ніхто її журний не здіме зо стіни,
Рукою струн не доторкнеть ся,
Не вирве голосу в заглухлої струни,
А вік за віком все несеть ся.
Забутий вже той час, забуті діла,
Коли вона, товариш вірний
В походах предкови дружиною була,
Йому збавляла сум незмірний.

Вона гуляла скрізь з батьками по степах
Як свідок їх подій і слави
І голосно вона співала на струнах
Про волю й битви їх кроваві.
То був великий вік, то витязі були,
Далеко слава їх лунала...
Але минув той час і люди ті пройшли,
Й бандура на вік замовчала.

Не вже-ж вона оттак заклята все мовчить?
Не вже-ж весь вік безгласна буде?

Чи може прийде той, хто взна на ній заграць,
Хто мертві згуки знов розбуде?...
Знов струни голосні заграють, загудуть,
Бандура словом заговоре,
І ровнесеть ся спів, якого вже не чуть,
Гучний та ворущний, як море.

Курськ 1904.

Артим Хомик.

ВСЕСИЛЬНИЙ ДОЛЯР.

Перерваний тост.

Іменини Мр. Бамбертона. Зібрана сама плютократія і її прибічники сателіти з диванкарсько-літературного-артистичного світа. Ріки шампана, леґіони гарних, принадних дівчат — вся обстава люксова, так що супроти неї Люкулеві пири виглядали би як пролетарська румфордська зупа. Промови — тости. Нема фальшивого тону, бо всі фальшиві тони згармонізували ся в звичайну музику фраз, у яких тільки й чути площене перед сильними, більше або менше грубу лєсть. Ключем сеї музики — людська нікчемність — людська слабість.

Між иньшими встає один із літератів і говорить тост на честь господаря. Менше-більше так:

...Прояви суспільного життя, боротьба клас, знаходять свої аналогії в природних явищах. Візьмім примір хочби з геофізики. На підставі термодинамічної теорії в нутрі землі нагромаджена безліч теплової енергії, яка спричинює дієлюкацію камянних верств. Під її впливом ростуть гори, яких вершки гублять ся в хмарах, під її впливом повстав зруб материків, на яких розвинула ся людська культура, під її впливом повстало те, що називаємо *o satura mundi*. Та сю творчу силу енергії стараєть ся знівелювати нищучий чинник води і повітря, який підриває гори і зносить їх на дно моря в кромішну тьму. Так і в суспільному житю. Творчим елементом суспільного ладу є капіталізм, який творить горби цивілізації і культури — витворює сильні індивідуалізми...

Та сей творчий елемент підмулює пишуче живло робітницького руху, який стараєть ся всі сильні індивідуалізми спровадити до одного рівня. Звідси походить ся боротьба — невпинна, безмастанна — на жите і смерть. Та доки в нас є ще такі сильні індивідуалізми як *Mr. Бамбертон*, сміло можемо глядіти в будучність, сміло можемо сказати, що цивілізація і культура так скоро не згине. *Mr. Бамбертон* — се Гімалая в капіталістичнім системі гір. Силою своєї геніяльности, своєї енергії він зділав те, що все клонить голову перед величию його ума — що все цілує його стопи, немов мусульмани стопи *Чатирдама*.

Я не соромлю ся висказати сеї думки і здаєть ся, що се думка цілого тут вібраного товариства: Ми боготворимо *Mr. Бамбертона*, клонимо голову перед його генієм і в тому боготвореню чуємо себе щасливими. Тож найщирійшим нашим бажанєм, а говорю тут в імени всіх нас, є, аби його реальна особа — його дух, його діла безсмертні — жили між нами як найдовше і на дальше для поступу культури...

Тут перервало бесідникови прибуте вигальонованого льокая, який приніс на таці купу телеграм.

— Перепрашаю бесідника, і мойого широго друга — сказав *Mr. Бамбертон* — що перерву йому і познайомлю шановне товариство зі змістом телеграм, який би він не був, чи веселий чи трагічний.

Читає:

„*Бамбертон-Сіті*. Центральна Африка. Чорні піднесли бунт, веліаниці і магазини знищені. Страти незвичайні“.

„*Хіва*. Туркестан. Генеральний страйк нафтових робітників. Копальні горять. Страти необчислимі“.

Mr. Бамбертон переглядає далі багато телеграм і говорить:

— Зміст їх однаковий. Грозить соціяльна революція. Є можливість, а навіть певність невиплатности банків, як телеграфують мені зі всіх центрів цивілізації. Поважаний бесіднику! — звертає ся до нього. — Ваша теорія досить неясно висловлена. Або стояти на становищі гіпотези геологічних і суспільних катастроф, або признавати рацію еволюційного розвитку. Навчений досвідом я признаю рацію першій, бо саме такою катастрофою погружаю ся на дно пролетарського моря...

Ще не договорив сих слів, як усі гості сконстерновані, пригноблені почали забирати ся до виходу з перестрахом, який повстає при пожежі театру.

Мр. Бамбертон заждав хвильку, аж усі вийшли, лишив ся сам у залі, а далі сів на фотель і зайшов ся довгим нервовим сьміхом. Закликав у душі:

— Голота не інтересуєть ся науковими питаннями...

А ще подумав:

— Цікавий я, яку міну зробить вона завтра при читаню ранішніх дневників, коли довідаєть ся, що се все неправда. Буде задоволена і засоромлена. Задоволена, що катастрофи нема, а засоромлена, що зробила мені такий афронт у день іменин. А вже-ж таки се — худоба — гній — бездушний гній!...

Трагедія поетичної творчости.

Шняк. Задуха випарів алькоголю, людського поту, огірків, квасної капусти, гнилих оселедців — уся обстановка найобскурнійшого шинку. Індівідуа з виду *homo sapiens* — гості шинку, адегенеровані. Де-хто з пятном сіфіліса, — в очах декого блиски злочинця — всі зі знаком алькоголічного надуживаня — на всіх мов на волах, ведених на заріз, витиснула клеймо своє нужда. Безхатні люди, пролетарії.

Мр. Бамбертон у пролетарській одежі а Іа Раскольников сидить при бруднім столику і обсервує. Колись і він належав до того сьвіта — і він родив ся в сутеринах, а першу молодість провів на вулиці великого міста в голоді та холоді. Кортить часами поглянути, пригадати давні хвилі.

При тім самім столику сидить молодий, з виду інтелігентний пролетарій — вже трохи пьяненький. З ним встиг уже познайомити ся Мр. Бамбертон тай „фондує“ поганеньке ниво, та ще поганійшу горілку. Сидять і мовчать, від часу до часу пють. Нараз у молодця запалали очи і він немов в екстазі почав говорити палко, горячо...

— Щасливий, раз щасливий письменнику старих часів! Уста твої цілувала муза-ненька, коли ти прийшов на сьвіт... А коли ти підріс, ясним оком глядів ти довкола себе. Всюди очам твоєї фантазії являли ся етеричні німфи, що надили тебе на любу розмову.

Тобі приносила кухарочка Муза готові вже оди, дітірамби, еротики, епопеї і всі ті поетичні віктуали, що їх описав і скласифікував Арістотель. А ти, письменнику старих часів, вибирав собі без журби, без горя, що тобі треба було. На десер приносили тобі божеські Гелени амброзію — славу. Щасливий, раз щасливий письменнику старих часів!

— Проклятий, раз проклятий, триклятий письменнику нової доби! Музи й не клич, вона не прийде, не опове твої скрани авреолею щастя, веселости і житєвої снаги, — а як тїнь від коліски до гробу снувати-меть ся за тобою кострубата відьма болю, терпїня — і висисати-ме в тебе мозок, тягти жили, та задасть тобі таких тортур, про які не сніло ся еспанській інквізиції. Бо в тебе письменнику нової доби, всі болї людства — то один твій біль, а усе горе людства — то одно твоє горе, вся нужда людства — то одна твоя нужда. Проклятий, раз проклятий, триклятий письменнику нової доби...

Вичерпаний потягнув знов пива і важко, важко віддихнув...

— А щоб з'осередити в собі всі болї людства, перенести їх на собі, треба титанїчної сили. Тодї можна-б піднести такий клич, „щоб заговорили долини і гори“, та „щоб потекла сторїками кров у синє море“ катів „неситих людодїв!“ В менї пульсує горячий біль людства, та нема в мене так сильного голосу, щоб усі почувли від найменшого до найбільшого мїй могутїй крик, та зачали немов хвилї моря лупати ту скалу, за якою щастє, рай, краса, любов, братерство...

От, чому я пю і туманїю...

— Читали ви, добродїю — відзиваєть ся на його тираду Мр. Вамбертон — одну поезїю Гайного. Коротенька, може й не зашримїтили. Там говорить ся про котурни, нїжні, глибокі чутя, а кінчаєть ся поезїйка так: „Я, — нїби Гайне — носячи в грудях щирїсїньку смерть — грав ролю борця, що вмирає“. — В вас вправдї сеї остатної евентуальности нема. Ви анї борець, анї не вмираєте, анї не носите в грудях смерти, все-ж таки є певного рода анальоґія, а то що до котурнів та „почувань нїжних — глибоких“. Траґедїя вашої душі — се ілюзія, — чиста ілюзія. В вашїй груді зовсїм не „з'осередив ся“ біль людства, бо се просто неможливе. Ви гіпохондрик суспїльного болю. Та я можу спасти вас від сеї хвороби.

— Як?...

— Простим способом : дам вам дохідну посаду, бо можу се зробити, якусь синекуру в моїх агендах. Тоді зникне весь біль і вся турбота. З вашої поетичної творчости не лишиться ся ані сліду. Ще й животик дістанете, не символічний, а таки реальний. А якже, вірте мені...

.

І най хто скаже, що се не трагедія поетичної творчости !

Комедія поетичної творчости.

Комфортно і зі смаком прибрані залі „Літературно-наукового союзу“. Зібрані літерати і мужі науки, подвижники людської думки, апостоли культури. Не бракує для прикраси дам. Читає один зі „славних і цінених“ на тему, яку обговорю нижше. Літературний чайок. Dulce cum utili. Прелєгент висловив погляд, що зі зростом культури, се є в розширенєм просьвіти серед найнижших верстов, словом із демократизацією штуки, публика творить матеріал щораз то меньше інтелігентний. Перше во дні они за часів фєвдалізму і аристократії, хоч горстку людий можна було назвати справді культурною, яка розуміла поета і літерата. Тепер поет чи літерат так перечулив свою штуку, до такої етеричної ніжности допровадив почуванє краси, так що-до свого інтелекту виріс понад голови публики, що йому просто соромно кидати „охлапи свого серця“ на поталу молоха, що зветь ся звичайно публикою. Закінчив свою що-до форми викінчену і що-до мови бездоганну прелєкцію скептичним гороскопом, що справа не то що-до лїпшого, але йде до гіршого.

По відчиті як звичайно вивязала ся дискусія, в якій то сей, то той хотів похвалити ся своїми поглядами і дивна річ: чим хто чорнійше представляв у своїх виводах публику, тим френетичнійші діставав оплески від... публики...

Mr. Бамбертон, хоч сам не літерат, забрав слово і поставив до прелєгента питанє, коли на його погляд творець був би щасливий ?

— Певна річ — відповів прелєгент — коли-б він мав саму інтелігентну публику. Та се ідеал.

— Що розумієте під словом „публика“.

— Се ті всі „homines sapientes“, що читають наші твори або глядять на них у театрі.

— То їх число можна обмежити, давати твори і виставляти їх лишень тим, яких уважаєте за гідних їх читати і бачити. Я спеціально даю наклад на ваші твори, які ви не будете потребувати продавати для зарібку (плачу відповідний гонорар!) а лише розсилайте вибраним. Напишіть драму, а я куплю на кілька вечерів усі місця в театрі... і *procul este profani*. Запросіть собі тоді тих, що по вашій гадці гідні слухати вашої драми, які інтелектуально будуть стояти на такій висоті, що зможуть порозуміти навіть найтонкіші почування вашої поетичної душі, та бистро обсервувати найніжніші дроганя вашого серця.

— Згода.

.....

Зі шпальт дневників довідала ся публіка, що „наш славний і цінний“ Н. Н., автор твору Н. Н. має писати драму під заголовком Н. Н., яка що-до своєї артистичної стійности перевисить дотепер знані плоди драматичної музи.

15/X. Славний наш літерат Н. Н. викінчив уже перший акт своєї драми. Приятелі і критики, до яких належить також наш театральний рецензент, а яким його відчитав автор, не находять слів похвали для концепції і експозиції твору...

15/XI. Архитвір драматичної музи славного і цінного Н. Н. саме тепер скінчений і відданий дирекції театру. Саме нині відбула ся читана проба. Режисерію буде вести сам автор. Жаль тільки, що протектор літератури Мр. Бамбертон заздальгідь закупив усі білети на всі вистави драми, які будуть роздавані лишень особистим приятелям і знайомим автора. Та в тім прикрім положенню знаходимо сю відраду, що, як зачуваємо, Мр. Бамбертон, як справдішній культурний та делікатний чоловік, не робить авторови обмежень що-до вибору приятелів. Тож автор, який входить у склад нашої редакції, дав нам до диспозиції більшу часть білетів. Хто заабонує наш дневник і заплатить прецумерату на a років із гори, дістане білет до лож партерових і першого поверха, хто на b — до лож другого поверха, хто на c — крісла партерові — і т. д. Просимо спішити ся зі зголошеннями.

На другий день адміністрація не могла обігнати ся.

.....

Мр. Бамбертону прислав автор білет із чолобитним письмом. Звернемо білет із такою допискою:

— На премієру не прийду. Бою ся, що не зрозумію най-
ніжнійших почувань вашої душі, та не зможу досить бистро об-
сервувати найделікатнійших дрогоць вашого серця.

Мр. Бамбертон.

В льожі, призначеній для Мр. Бамбертона сиділа родина бо-
гатого власителя люпанару, який заплатив пренумерату на a літ.

І нехай тепер хто скаже, що се не комедія поетичної твор-
чости.

Над трагедією і комедією уносить ся дух іронії та сьмієть
ся гірко, гірко...

Надія Кибальчич.

НОВИНА.

Сяєво високих ламп та листаті рослини надавали сьвітлиці роскш, якої справді вона не мала. Чимала громадка, все більше молодь, сиділа біля столів, ходила сюди та туди, очевидячки всі стурбовані якоюсь новиною, але чи сумною, чи гарною, не можна вгадати по збентеженим обличчям.

— Господи, яка страшна смерть! Тільки подумай! — заговорила одна панна до другої. — Я розумію, що розчарувавшись у всіх кого любиш, можна в одчаю забитись, але на віщо такою смертю? Спалити себе!... Ох, Марьяночко, як се страшно!...

— Може иньше не мала спроможности — знехотя відмовила Марьяна. По вигляду її мало цікавила чи турбувала новина, а справді вона тільки й думала про неї, намагала ся уявити все з усіма дрібницями — і не могла. Їй пригадувала ся та висока дівчина з різким, смаглявитим обличчям, із занадто чорними очима, із мняким та заравом трагічним виразом уст, бо вона знала її живою, але їй жадалось уявити умираючою, мертвою, щоб щось зрозуміти. Проте хоч хвилинами вона мов бачила її такою, та мов у тумані, і самого головного, того з чого можна все зрозуміти, уявити не могла.

— Тепер вона в домовині, — сказав хтось наче схотівши викликати перед свої й чужі очи ту картину. І справді, всі здригнулись, так як би та домовина з'явила ся серед хати.

У одчинені вікна дихала душна ніч, уся пронята пахощами акацій. Марьяна підійшла до одного вікна, щоб осьвіжити ся, але там здавалось мов іще душніше. Ніч була темна і зоряна; люди

що мить проходили поуз. Дівчині здавало ся, що всі вони хочуть жити, що вони живуть дійсною хвилиною і щасливі тим, що існують. Подовж усеї вулиці мріли акації в похиленім від цьвіту, мов із утомленим віттем і не білі, а зблідлі в непорушно душному повітрі. Все це чорно впливало на уяву і знайоме обличче, в виразом минулої муки, стало по троху вияснити ся, тільки не дуже виразно, а Марьяна жадна хоч галюцінації, аби придивити ся до його.

Поуз проходила юрба паничів.

— Яка гарненька! — сказав один із їх дивлячись на панну.

Марьяна одхитнула ся од вікна, не засоромлена, а злякана тим, що можна таке говорити, коли... коли у великій, порожній, залі стоїть домовина, навколо високі свічки і квітки... бліде обличчя з трагічним виразом уст, заплющені очі в довгими віями.

Марьяну обхонив гнів проти тих, що могли думати про щось иньше; потім схотіло ся засьміяти ся... Їй схотілось плакати, схотілось кинути ся на поміст, серед хати, ридати, кричати...

— Так Дороненко прийде? Чи ви звернули увагу, як вона похожа на Манецьку?

— Андрій Миколаєвич залицяєть ся до Манецької?

— Кажуть, але він не признаєть ся.

— Ну, запевне! Вона має таку славу, що про залицяння до неї не говорять голосно ті, що хотять примусити всіх уважати їх високоморальними.

— А щоб він сказав, як би вона увійшла сюди? Як би він поводив ся?

— Хто увійшов? Манецька? Тут їй по вік віків не бути. Він не доняв би очам віри.

— Знаєте що, панночки, — ненатурально весело звернулась Марьяна до тих, що розмовляли — одурим її. Коли прийде Дороненко, скажем, що це Манецька. Вона низькоока і од разу не ровглядить.

— Ну! Справді! — Дівчата схопили ся і стали радитись. У всіх горіли лиця, блищали очі, здавалось кожна почуває себе веселою як ніколи; а кожній було тяжко і дивлючись на другу кожна думала: Як вона може бути такою веселою? Вона-ж знала її, бачила, як же можна цікавитись такою дурницею, коли та перенесла такі нелюдські муки і тепер мертва.

І всі намагалися говорити та метушитись, як можна більше, щоб хоч у цьому вилити свою збентеженість.

Дороненко закрилась і не йшла. Всі знову посідали. У хаті стало тихше, тихше, а далі майже ніхто не говорив. Від дурманючих пахощів акацій у всіх стала ся крутити голова і всі почували себе так, мов би й хата і люди їм стали незнайомими. Коли прийшла Дороненко, на неї ніхто не звернув уваги. Всі аблїдли, споганїли, навіть у ростин листє стало наче вяле; все отруїла непорушно-душна, запашна ніч.

Стефан Ганущак.

ДОЛЯ ЖАРТУЄ.

Драма в пяти діях.

IV.

Та сама кімната.

О. Антоній (до Любіни, що виходить із бічних дверей). А що вона робить?

Любіна. А що-ж робить, сидить як нежива тай плаче. Ціла в горячці, в голови бє жар як від печі. От лихо, тай тільки. Ти все щось такого наробиш.

О. Антоній. Ей, то не я наробив, а таки ти всему винна.

Любіна. Я? Та я знаю, ти все на мене зложиш, ти не признаєшся ніколи.

О. Антоній. Як до чого. Коли завиню, то й признаю ся, але тут я нічого не завинив.

Любіна. Ти не завинив? А хто-ж завинив? Хто вигнав Сьвітільського з дому, не ти?

О. Антоній. А то що иньшого. Я мусів се зробити і то через тебе.

Любіна. Через мене?

О. Антоній. А так, через тебе, через твій дурний розум. Ти сама роздмухала огонь, а тепер гаси!

Любіна. Але-ж я всему винна, а ти нічого, я дурна, а ти дуже розумний. Але ти зі своїм розумом таки найдурнійший. І що він собі про тебе подумає і про нас усіх? Скаже: дикуни! Та-ж то не простий хлоц, щоб викинути за ковнір із хати. Та-ж він був між людьми і ще між якими, цілий сьвіт в'їздив.

О. Антоній. Знаєш, мене його думки так само обходять, як твоє говоренє.

Любіна. А як ти в дворі покажеш ся? Та-ж він мусів розповісти. Що дідич скаже?

О. Антоній. Насамперед він не розповів, то більше як певно. А хоч би навіть розповів, то він так дідича обходить, як тогорічний сніг. Такі люди входять вікном і вікном виходять. Впрочім мене дідич ані дідичка нічого не обходять. Мені дорожше щастє дитини, ніж дідичів гнів або ласка.

Любіна. Бій ся Бога, бодай не говори про щастє дитини. Вже ти про неї дбаш. Он іди подиви ся, яке щастє!

О. Антоній. А ти думаєш, що тільки те щастє, що сьміє ся. Часом щастє плаче, а нещастє сьміє ся. От моли ся Богу, що на тім стало. Поплаче трохи тай перестане, а могло би бути за пізно.

Любіна. Ти все своє. А що-ж би тут могло бути злого? Діти полюбил ся, побрали би ся...

О. Антоній. Але-ж вибий ти собі раз із голови ту думку. Сьвітільський не ожениць ся, хиба в такою як він. Він не вродив ся на мужа, а на вітрогона. Збаламутить дівчину, зведе і поїде сьвітами, а ти роби, що хочеш. Та-ж на нього досить подивити ся. Зложить ся як ангел, а чорт сидить на шкірою.

Любіна. Коли ти на все мудрий, усе знаєш. Вже знаєш, що він не ожениць ся, не знати звідки.

О. Антоній. Але-ж я знаю, бо знаю людий, я вже видів таких як він. А хоч би навіть оженив ся, то така сама біда, або ще гірша. Поживе з жінкою місяць, а найдовше рік, і піде иньших шукати. А ти бери доньку назад до себе, ще може в дітьми, і подій де хочеш, ні дівчина, ні замужна, ні вдова. Подумай тільки за нещастє. Я тобі кажу, пильнуй добре дівчину, а його не допускай ані на крок до хати. А тепер подиви ся, що вона робить, та підемо спати, бо вже пізно. А скажи їй, нехай кладе ся спати.

Любіна. Гірке буде наше спанє. (Відходить у бічні двері, звідки перше вийшла. На сцені тишина. О. Антоній сидить у глибокій задумі. З надвору доходить голос пугача. По хвили вертає Любіна.)

О. Антоній. А що?

Любіна. Та що! Так як перше, плаче тай плаче.

О. Антоній. Що-ж каже?

Любіна. Та що має казати? Слова не добудеш із поза слів. От біда тай тільки.

О. Антоній. Ти-ж кавала їй іти спати?

Любіна. Кавала.

О. Антоній. Ну і що, піде?

Любіна. Каже, що зараз піде.

О. Антоній. То лишім її, може сон успокоїть трохи. Ходи спати, вже час. А в ночі треба до неї заглянути, щоб справді не захорувала.

(Відходять у другі двері. Сцена якийсь час порожня. Деся далеко лунає спів соловія. Ясне світло місяця літньої ночі паде крізь вікно і обливає кімнату сріблястим сявом. По якімсь часі висуває ся з бічних дверей тихо мов тінь Маня. Вона підкрадає ся під двері, куди пішли родичі і наделухує. Опісля підбирає ся до вікна.)

Маня (тихо до себе). Нема! (Дивить ся крізь вікно облита ясным сявом місяця.)

Голос із надвору. Се ти Маню?

Маня. Я?

Голос. Вийди сюди!

Маня. Ні не можу, я тут буду.

Голос. Чи маю відійти?

Маня. Ні, ні, вістаньте. Мені так добре, так гарно. Зістаньте так довго, цілу ніч.

Голос. Отвори двері!

Маня. Ні, не можу, вчують.

Голос. Чи ти не вийдеш, Маню, чи не вийдеш?

Маня. Ні, не можу! Чи так не добре?

Голос. Я так не можу, я вікно виблю, двері виважу.

Маня. Ні, не робіть сього, молю вас, не губіть мене!

Голос. Чи ти не чуєш соловія, слухай!

Маня. Чую! (В тій хвилі чути близько проймаючий голос пугача.) Ох! Як страшно!

Голос. Не бій ся нічого. Я тут, я тебе охороню, ходи до мене!

Маня. Ні, не можу, бою ся!

Голос. Диви ся, яка гарна, чудова ніч, який ясний місяць, яке ясне небо! Чи ти не видиш?

Маня. Виджу!

Голос. Вийди! Будемо пити той чар, ту красу, будемо впивати ся нею як медом, як нектаром. Чи ти не видиш, як гарно

в садку. Диви ся, цілий у сріблї купає ся, а там під яблонею, у тихій тїни сядемо обов... Подумай, як то гарно! Вийди!

Маня. Ні, ні! Менї так добре, так добре!

Голос. Маню, я не можу так бути, я мушу бути при тобі близько, близенько. Я мушу чути твою грудь при моїй груди, твоє серце при моїм серці. Чи ти знаєш, як се добре, яке то щастє? Чи ти завнала коли такого щастя? Се райське щастє. Маню вийди!

Маня. Бою ся, бою ся!

Голос. Не бій ся нічого, я при тобі, я тебе ослоню, обороню, ти моя душа, моє житє, мій рай. Отвори, вийди!

Маня. Бою ся! Бою ся!

Голос. Отвори, бо трупом ляжу у твоїх ніг. Ти бачиш се? Вибрай!

Маня. Ах! Не робіть сього! Сховайте се!

Голос. Ні, не сховаю! Ти, або куля, се моя судьба!

Маня. Як то страшно, як страшно!

Голос. Отвори Маню, отвори! Нехай наплю ся роси з твоїх уст і зівяну зі спраги. Чи отвориш?

Маня. Добре, зараз! (Отвирає двері.)

Сьвітільський. Маню! Серце! (Обіймають ся і зістають хвилию в обіймах. Опісля провадить її звільна на двір. На сцені тихо, як перше. Далеко лунає спів соловія, перериваний недалеким криком пугача. Так зістає якийсь час.)

О. Антонїй (входить із сьвітлом). Може тобі лиш прочуло ся? Стілько з нею клопоту.

Любіна. Або я знаю. Я чула виразно. Я, здає ся, ще не спала, а так тільки задрімала і чую виразно в тім покою її голос.

О. Антонїй. Не дивниця. Ми тепер так багато про неї говоримо, стілько турботи, що і в сні нема спокою.

Любіна. А менї все здає ся, що я не спала. Ні, таки ще не спала. Я навіть хотїла встати, думаю, подивлю ся до неї, та якось так очи клеїли ся, що ані суди-боже піднести. Я й не памятаю, як заснула.

О. Антонїй. От я нічого не чув.

Любіна. О, тобі тільки чути. Коби лиш до подушки, то вже неживий. Я тепер ледво добудила ся.

О. Антонїй. Стілько маю спокою, що у сні.

Любіна. Та я тобі не жалую сну. От і я сама не стямилася, як заснула. І щось таке плетеся по голові. Десь я над рікою, такий стрімкий беріг як стіна. Дивлюся, а над самим берегом сидить Маня, мало-що не впаде. Я біжу, кричу, а тут якось так тяжко, падаю, ноги так болять, не можна випростувати. Аж тут беріг сунеся разом із нею, та в воду. Виджу, як топиться, витягає до мене руки, так жалібно просить, а я не можу піднятися, бо ноги стерпли цілком. Десь і ти надбігаєш, а її вже не видно, пірнула в воду. Я хочу крикнути, а голосу нема. Так і прокинулася, ціла в поті як скупана. Слухаю, нічого не чути. Але гадаю, може слаба, тай тебе збудила. Чи йти там до неї, чи ні, може спить?

О. Антоній. Коби її тільки не збудити. Може що йно заснула, а перервеш сон, то не так легко знов заснути. А їй тепер потреба як найбільше сну. (Наслухує коло дверей.) Якось не чути нічого, видко спить.

Любіна. А я таки казала би подивитися. Мене чогось непокоїть той сон. Може де в горячці лежить, то треба хоч води подати.

О. Антоній. Ти вже зачинаєш із забобонами виїздити; цілий день думаєш, то вночі мусить приснитися.

Любіна. Кажі собі, що хочеш, а мені вже нераз сон справдився. Боюся сну, як огню. (Чути крик пугача.) Або той — чого кричить? Десь ніколи не було чути, аж нині.

О. Антоній. Бо нині сюди прилетів тай кричить, а завтра деінде буде кричати.

Любіна. Ні, я таки піду, може не збудить.

О. Антоній. То хоч світла не бери, та йди по тихо.

Любіна. То на, потримай світло коло дверей, а я піду поволи.

О. Антоній. А не буди її, тільки послухай чи спить, чи рівно віддихає. (Любіна відходить.)

Любіна (вертає). Антосю! Антосю! Та-ж її нема!

О. Антоній. Що? Кого?

Любіна. Та-ж Мані! Нема на ліжку.

О. Антоній. А де-ж?

Любіна. Або я знаю де? Нема!

О. Антоній. Може де під ліжку скотилася, поглянь!

Любіна (вертае по хвилі). Нема ніде; і суконки нема, здае ся, не разбирала ся навіць, ліжко не тикане.

О. Антоній. Що-ж се мае значити?

Любіна. Чи я знаю! Боже, Боже! Що тут дзе ся! Не дармо мені сніло ся. Може вже в ріці.

О. Антоній. Може би службу збудити, най ідуть шукати.

Любіна. Та я побіжу. (Вибігае.)

О. Антоній (ходить нервово). Що тут дзе ся! Ошаліти можна!

Любіна (вертае). Вже післала дівчину парубків будити. Треба йти над ріку, там де купіль, вона там найскорше піде.

О. Антоній. Та схамени ся! Ще нічога не знаеш, а вже до ріки висилаеш.

Любіна. Ой то не дармо мені сніло ся. Ніщо вільше, тільки побігла в горячці до ріки. Іди, Антосю, іди, іди й ти зі слугами.

О. Антоній. Та схамени ся, що тобі прихоіць до голови! Може вона де тут, не треба було служби будити, більше буде крику. Ліпше перешукаймо кімнати. А може в огороді, або в саді. Чекай по, я заклічу. (Отвирае двері і кліче). Маню! Маню! (По хвилі.) Он бачиш, іде з саду.

Любіна. Хто? Маня? Ох моя дитинко! Манюсю!

О. Антоній. Тихо, не кричи! Що вона там робила?

Любіна (тисне ся до дверей). Та чекай, пусти мене, най подивлю ся на свою голубку. Стілько страху, душі в собі не чую. Та бо вступи ся!

О. Антоній. Іди собі, не мішай ся. Треба її выпитати, воно щось не ясне. (На двір.) Ходи скорше! Чого стаеш? Іди до покою! (Маня входить збентежена.)

Любіна (біжить до неі). Манюсю! дитинко, де ти була?

О. Антоній (стае між ними). Чекай, не мавкай! (До Мані строга.) Де ти була? Чого мовчаш? Де ти була, питаю?!

Маня. Я... я... ніде!

О. Антоній. Якто піде, відки йдеш?

Маня. Я там була.

О. Антоній. Де там?

Маня. Там, у садку.

О. Антоній. Ти що там робила, чого там ходила?

Маня (мовчить, по хвилі). Нічога!

О. Антоній. Як то нічого, говори! (Маня мовчить.) Чи ти не вмієш говорити?

Любіна. Та чого хочеш у дівчини? Вийшла прохолодити ся, неправда, Маню? (Маня мовчить і плаче.)

О. Антоній. Не питаю тебе, не говори! Ти вже досить наварила пива, мовчи хоч тепер!

Любіна. От маєш, уже знов я. І чого ти причепив ся до мене таї до дитини? Від коли йому вліз до голови той біснуватий Липка, то вже нема спокою.

О. Антоній. А вам Сьвітільський вліз, я знаю. Будете ви очима сьвітити, тривайте.

Кася (входить). Вже парубки повставали.

О. Антоній. Чого повставали?

Кася. Та-ж їмосць казали шукати паннунці.

О. Антоній. То най ідуть знов спати.

Кася. Та вони вже пішли.

О. Антоній. Де пішли?

Кася. Та пішли паннунці шукати.

О. Антоній. Та кажи, най вернуть ся та йдуть спати.

Кася. А де-ж я їх знайду? Або я знаю, де пішли?

О. Антоній. Іди шукай де хочеш, нехай вертають та не гвалтують села.

Кася. Та де я піду, я бою ся, тепер ніч.

О. Антоній. То йди мені з очий, нехай не дивлю ся на тебе! (Кася вибігає.) На маєш, розтрублять і ціле село буде говорити! Маєш доньку.

Любіна. Та про що будуть говорити?

О. Антоній. Про твою доньку, про тебе, ще й мене вмішають.

Любіна. А моя донька що зробила?

О. Антоній. Будеш видіти, що зробила, люди тобі скажуть.

Любіна. Та які люди?

О. Антоній. Всі, ціле село і друге село і ціла околиця.

Любіна. А їм що до того, що вони мають говорити?

О. Антоній. А ти їм заборониш?

Любіна. А їх доньки по ночах не ходять?

О. Антоній. Їх дочкам вільно, а твоїй не вільно. Їх дочкам ніхто не подивує ся, а твоїй подивує ся. На їх доньки ніхто не покаже пальцем, а на твою покаже і на тебе покаже і на мене, ти то розумієш!

Любіна. А що-ж вона злого зробила, що вийшла в город прохолодити ся?

О. Антоній. Що вона зробила, не знаю, питай її, а не мене. А люди будуть говорити про те, що було і чого не було.

Любіна. А звідки-ж будуть знати?

О. Антоній. Звідки? Слуги скажуть; не чула, що пішли шукати.

Любіна. То скажи їм, аби мовчали.

О. Антоній. Скажи ти їм! Де їх тепер знайдеш, а заки ти їм скажеш, уже буде знати ціле село. Вони певно по хатах питають, сонних людей будять. Не знаєш, як вони роблять? А таке розносить ся скоро як луна по лісі.

Любіна. То нехай говорять, коли хочуть!

О. Антоній. Ти нині так говориш, але що буде завтра, позавтра, за кілька днів або тижнів? Я не ворог собі, не бажаю сього, але нехай Бог відвертає сю чашу. А, ти плачеш? Плач! Памятай, що зробиш, то собі. Нам завдаси біль і смуток, а собі...

Любіна. Та що хочеш від неї? Будеш її їсти і мене враз із нею.

О. Антоній. Їсти? Так, я людоїд, свою власну дитину буду їсти. Ти мені гарну прислугу робиш і все робила таку. Спасибі тобі! Ти свою дитину любиш, а я людоїд. Ти сіяла те їдівите зерно, а тепер будеш жати. Я став ворогом у своїм домі, для своєї дитини, а ви пішли своїм Богом. Ти любиш її, а я ні. Так, неправда-ж? Ти любиш як солодку радість, а я люблю, як гірку журбу! Ти любиш сліпою любовю, а я все бачу. Я бачу, що могло бути инакше, а инакше склало ся. Плачте тепер, плачте! Але не плачте на мене, плачте на себе і надіжною. (Виходить.)

Маня (кидає ся в обійми матери). Мамочко! Мамочко!

Любіна. Моя дитинко, моя кіточко! Цить, не плач! Така головка горяча. Цить! Буде гірше боліти.

Маня. Мамочко, не лишайте, не кидайте мене!

Любіна. Але-ж дитинко, що тобі стало ся? Хто тебе кидає, хто тебе лишить!

Маня. Мамочко, я бою ся, бою ся! (Тулить ся ближше.)

Любіна. Дух святий з тобою! Що ти говориш? Чого ти боїш ся?

Маня. Татко казали...

Любіна. Але-ж спамятай ся, Манюсю! Татко нічого не казав такого. Чого ти боїш ся?

Маня. То страшне, таке страшне!

Любіна. Але-ж душко, схамени ся! Ти в горячці!

Маня. Мамочко, не лишайте мене!

Любіна. Та кого боїш ся?

Маня. Татка, всіх, всіх бою ся, так бою ся!

Любіна. Але-ж не бій ся, татко тебе любить, дуже тебе любить, так само як я, тільки по свому. Вони всі такі, всі мушцини такі.

Маня. Мамочко, не йдіть від мене! Лишіть ся тут при мені, мамочко!

Любіна. Але-ж дитинко, треба йти спати. Іди виспи ся, тобі треба сну, то все перейде. Іди, Манюсю, іди спати!

Маня. Ще трошки, мамочко, ще трошки!

Любіна. Ой бідна ти, дитинко, так вчасно прийшло ся тобі терпіти, так рано. Бідна головонька, така горяча як грань. Цить, не плач, то ще гірше. Іди, іди положи ся!

Маня. Ще трошки, ще трошки!

Любіна (гладить по голові). Не жури ся, дитинко, якось то буде. Всі-ляко буває. Той що в початку плаче, потім сьміє ся і на відворот. І тобі записане щастє. Пан-біг ласкав, не опустить тебе. Чим ти собі заслужила на таку кару, за що тебе має карати? Іди помоли ся, щоб тебе мав у своїй опіці, тай клади ся спати. Завтра буде ліпше, буде день, то поговоримо, подумасмо, що зробити. Іди, душко, іди. (Провадить її до спальні, коло дверей знов кидає ся Маня їй в обійми).

Маня. Мамочко! Мамочко! (Зістають так у німих обіймах).

Заслона паде.

V.

Кімната в парохіяльнім мешканю, як у попередніх сценах. Кася накриває стіл до підвечірку. Любіна і Маня входять.

Любіна. Ходи, дитинко, занеси ся хоч тепер, таже в голоду умреш. Ні сніданя, ні обіду не їла, хто-ж таке робить! Нема знов чого так дуже гризти ся. Якось то ще буде. Може він іще прийде, а ні, то запросимо.

Маня. Мамо, може би післати Касю, най розпитає.

Любіна. Куди, до двора?

Маня. Так. Вона довідає ся від слуг, а може де стріне...

Любіна. Та добре, най іде. Слухай Касю, ходино сюди!

Кася. Що їмосць скажуть?

Любіна. Підеш до двора; ти знаєш там кого зі слуг?

Кася. Чому не знати.

Любіна. Підеш і питаєш, що панич робить, чи здоров?

Кася. Котрий панич? Той що до нас приходив?

Любіна. Той сам. Ну йди, я вже сама за тебе пороблю. Тільки не бари ся довго. А як панича стрінеш, то скажи... або не кажи нічого. Іди вже, а вертай скоро! (Кася виходить.) Сідай, дитинко, ось тут, я зараз татка попрошу (до бічних дверей). Антосю, ходи на підвечірок!

О. Антоній (входить і сідає мовчки). Ну, прецінь!

Любіна. От ледво намовила.

О. Антоній. Гмм! (Настає мовчанка. Чути тільки брязкіт ложок о склянки. Пригнобляюча тишина.)

Любіна (по якімсь часі). Маню, чому ти не пєш, апі не їси нічого? Бери булку та масло. Чим ти будеш жити? Цілий день нічого до уст не взяла.

О. Антоній. Може постить! Ще буде час постити.

Любіна. Випий хоч каву, не будеш умирати в голоду!

О. Антоній. Ті, що не мають що їсти, то не хочять умирати в голоду, а ті, що мають, шукають смерти.

Любіна. Та що ти будеш вимовляти дитині хліб!

О. Антоній. Або я вимовляю? Чи я їй бороню їсти, чи що! От може би мені подали тютюн?

Любіна. Бігай, Маню, принеси!

(Маня відходить і приносить капелюх.)

О. Антоній. А ти що несеш? Хочеш мене чєрно з дому вислати?
(Маня стоїть збентежена.)

Любіна. От забула ся. Чекай, я сама принесу. (Виходить і приносить коробку з тютюном). А ти, Маню, позбирай склянки, заки Кася прийде! (Маня збирає на тацу.)

Кася (входить). Той панич поїхав дєсь до Гамерики!

Маня. Ох! (Пускає тацу зі склянками на землю і стоїть хвильку здеревіла.)

О. Антоній. Ти що робиш?! (Маня втікає до другої кімнати, Любіна за нею.)

О. Антоній (до Касі). Який панич поїхав?

Кася. А той з двора, що бував у нас.

О. Антоній. А ти відки знаєш?

Кася. Та я йно з двора прийшла, слуги казали.

О. Антоній. А ти чого ходила до двора?

Кася. Їмосць казали йти спитати, що паннич робить.

О. Антоній. А так, їмосць казали?

Кася. Їмосць і панна.

(Любіна входить.)

О. Антоній. А що там?

Любіна. Та що, зле, ледво дихає. (До Касі) Хто тобі казав, що паннич поїхав?

Кася. Слуги казали, сама покоївка казала, вона все знає.

Любіна. І не прийшов до нас попрощати ся?

Кася. Та він тут був у ночі.

О. Антоній. Де був?

Кася. Та десь тут, у саду чи в городі.

О. Антоній. Хто тобі казав?

Кася. Гнат казав, він видів.

О. Антоній. Коли?

Кася. Тоди, як їмосць казали збудити, щоб шукати панночки.

О. Антоній. Де-ж він видів?

Кася. Отут коло саду. Ішов із саду. Гнат хотів його ловити, але пізнав тай дав спокій.

О. Антоній. А ти не кажи того нікому, ані слова, розумієш?

Кася. А що я маю казати?

О. Антоній. І Гнатови скажи, щоб ані писнув. Дістане на тютюн, а тобі на фартушок, маєш! А язик за зубами. (Кася цілує в руку і вибігає.)

О. Антоній. Ну, маєш зятя! Тепер їдьте за ним, доганяйте, їдьте до Америки!

Любіна. А що-ж то, я така остатна або моя донька, щоб мала їхати за першим ліпшим вітрогоном?

О. Антоній. Як собі схочеш, бо він певно до тебе не приїде.

Любіна. А може й приїде, ти знаєш?

О. Антоній. Ну, то вже вершок наївности! І ти можеш іще думати?

Любіна. То нехай не приїздить, нехай там карк скрутить! Моя донька гідна чогось ліпшого ніж його. Я таких зятів іще знайду не одного.

О. Антоній. Ну, певно, таких Сьвітільських, що обдурить і поїде на край сьвіта, таких є багато. Але ньших не так легко знайти. Ти гадаєш, що всі на твій розказ? Лучав ся гарний

чоловік під кожним зглядом, вам не до вподоби, бо то Липка, хлоп. Ну, шукай собі пана!

Любіна. А що-ж, я против Липки не маю нічого, я була би рада.

О. Антоній. І ти так можеш говорити, не стидаєшся!

Любіна. Чого маю стидати ся? Липка прецінь не осьвідчав ся, ані йому ніхто не відмовив, а то що говорило ся, ну, бо говорило ся; чи то раз говорить ся.

О. Антоній. То не говорило ся, а таки робило ся. Як ви з ним обходили ся, як з остатним! Ти думаєш, що він того не відчув? Ти не диви ся, що се хлопська дитина, але се людина образована, з ніжним чутєм, із душею вразливою на все. Він скорше відчує, ніж такий Сьвітільський, у якого і чутє і амбіція затоптані як гостинець. Йому не раз доводило ся зазнати такого поводження, тим більше відчуває він се.

Любіна. А що-ж ми йому зробили?

О. Антоній. У тебе нічого! Нехай тобі буде. А як твоя донька з ним обійшла ся? Я сам видів, я сам був сьвідком і мені було прикро, що така дурна дівчина могла обидити такого чоловіка як Липка. А чому, бо се хлопська дитина, а такий Сьвітільський у неї пан, великий чоловік і все. Ой, небоже, не в добрій вона школі була!

Любіна. А хіба він то буде пам'ятати? Він такий добрий!

О. Антоній. Ага, добрий! Уже тепер і добрий. Але пам'ятай, що й доброта має свої границі. Навіть пес не піде вдруге до ноги, коли його копнеш, а не то чоловік.

Любіна. Коли ти зараз своє зачинаєш. Я тобі кажу, що не буде пам'ятати.

О. Антоній. Та дай Боже! Ти знаєш, що я тому був би рад найбільше, але як воно буде... Або нехай приміром довідає ся про те, що було в ночі, подумай?

Любіна. Або що в ночі було?

О. Антоній. Та я не знаю, ти повинна се ліпше знати, ти повинна була її випитати доси. Подумай тільки! Сьвітільський був у саду і вона була. Та-ж то очевидно, що до нього виходила. Що там було? Могло бути найгірше.

Любіна. Що ти говориш, що Маня?...

О. Антоній. А що-ж Маня, така дівчина як кожда иньша, може й дурнійша; сьвіта не бачила, а дома не було кому добре

розуму навчити. Се як раз добич для таких Сьвітільських. Дівчині все подобає ся скорше безглуздий блазень та підлий блятер, аніж гідний чоловік. Я тобі кажу ще раз, випитай її добре, бо тут не на добре заносить ся.

Любіна. От говориш, тобі все привиджує ся.

О. Антоній. На жаль, що я говорив, те сповнило ся. Не дай Боже, щоб моя обава була правдива, але я таки бою ся дуже...

Любіна. А відки-ж би міг Липка довідати ся?

О. Антоній. Як то відки? А від слуг! Вони вже десь розтрубили по цілій селі.

Любіна. Та як? Таж ти їм наказав.

О. Антоній. А ти не знаєш, що для них заказ? Хиба би їм язики повтинав. А впрочім мали цілий день, могли рознести по цілій околиці.

Любіна. Та він не повірив би тому, хоч би навіть чув. Він так любить Маню, вір мені!

О. Антоній. Чи повірять, чи не повірять, але кинеш іскру, то все буде тліти і може вибухнути огонь. Хто знає навіть, чи він сюди прийде коли після того, що вчора стало ся. Се таки мусіло би кожного образити.

Любіна. Але-ж прийде, не бій ся, він не такий!

О. Антоній. Нехай тобі буде, що прийде, я не дуже вірю.

Любіна. Ну побачиш. (Чути стуканє.) Прошу! (Входить Василько.) А, пан Липка! Ми саме вас згадували.

Василько. Дуже вдячний за память. Я думав, що мене ніхто вже не згадує.

Любіна. Як же ви можете таке думати? Ви знаєте, що ми вам дуже раді. Прошу сідати.

Василько. Спасибіг, я лиш на хвильку прийшов попрощати ся перед виїздом. (Сідає.)

О. Антоній і Любіна (разом). Ви їдете?

Василько. Та їду.

О. Антоній. А то куди, на довго?

Василько. Не знаю, куди і на як довго, їду, щоб дальше в сьвіт.

Любіна. Та чейже не на довго, ви нас не забудете, відвідасте?

Василько. Не знаю, на разі не можу нічого сказати. Чи я поверну коли, чи вже ніколи, того не скажу, не знаю.

Любіна. Що ви так неясно говорите, загадками?

Василько. Може неясно, инакше не можу. У мене весь сьвіт потемнів, то й слова мої темні, неясні.

Любіна. Йй Богу, я вас не розумію.

О. Антоній. То й не будеш розуміти. От ліпше лиши нас на хвилюку самих, я маю дещо поговорити з павом Липкою.

Любіна. Та добре, не буду перепиняти. (Виходить.)

О. Антоній (по хвили мовчанки). Пане Липка, чи можу говорити з вами щиро, отверто, так як до приятеля і чи ви будете для мене також щирі і отверті?

Василько (по надумі). Маєте право вимагати від мене щирости, бо ви мені оказували все щирість. Я вмю се оцінити, бо я не багато зазнав щирости від людей. Тим ціннійша для мене ваша вичливість. Я хочу бути для вас щирим, буду старати ся о скілько се можливе.

О. Антоній. Значить, ви не будете щирі?

Василько. Не знаю, є границі, де все кінчить ся. Але до тих можливих границь буду зовсім щирій.

О. Антоній. Я догадую ся, чому ви хочете виїхати, се через мою доньку, неправда?

Василько. Так.

О. Антоній. Розумію вас, що се вас мусіло діткнути болючо, але чи не побільшасте того, що стало ся?

Василько. Побільшаю?

О. Антоній. Так думаю. Я знаю, що ви її любили, і певно вона вам була взаїмна, все було-б як найліпше, коби не було наднесло того Сьвітільського. То чорт у людським тілі, рафінований лобур. І ви можете дивувати ся, що він осліпив на хвилю дівчину? Та-ж то дурненьке собі, пів дитина, сьвіта не виділа, не знає. А ще коли маю бути цілком щирій, то скажу, що жінка тут більше винна ніж мала, бо слухала його брехні і дівчину збаламутила. Тепер видять обі, що дали себе засліпити брехнею, а ви-ж хиба не будете так заїлі, щоб не могли дарувати обиди, коли вони того жалують. То правда, що вона вас понизила перед тим, яким ви мусите

бридити ся; се прикро, правда, але-ж ви висші понад те і вас се в дійсности не може понизити.

Василько. Чи ви більше не знаєте, лиш те?

О. Антоній. Як то більше!

Василько. Чи ви більше не знаєте, лиш те, що зайшло між нами в тій кімнаті вчора?

О. Антоній. А що-ж я маю знати більше? Я знаю, що я Сьвітільському вивів дім і він уже нині від'їхав, що-ж більше?

Василько. Але що зайшло між Сьвітільським і донькою, то не знаєте?

О. Антоній. Що-ж я маю знати? Хиба ви чули про те, що вчора вечером було?

Василько. Так!

О. Антоній. Та се нічого не було. Дівчина вийшла до саду, а ми думали, що де вихопила ся та збудили челядь. А тая певно наговорила несотворених річій, ви певно те чули.

Василько. Так, я се чув, але не від челяди, я знаю з иньшого жерела.

О. Антоній. Як то, відки?

Василько. Від Сьвітільського, він написав мені.

О. Антоній. Що Сьвітільський написав? Ви йому можете вірити?

Василько. Я йому мушу вірити.

О. Антоній. Що-ж він паписав?

Василько. Се тайна, не скажу.

О. Антоній. Я мушу знати, ви мусите мені сказати.

Василько. Ніколи!

О. Антоній. Уважайте, ви вірите тому лотрови, що він набрехав. Ви можете скривдити її, а може й себе. Розважте добре над тим, я вам раджу. Можете жалувати, а буде пізно.

Василько. Чи ви думаете, що я то все можу пустити в непамять?

О. Антоній. Коли-б ви се брали холодно.

Василько. Холодно? Ні, сього не можна брати холодно, се горяче як грань, се пече.

О. Антоній. Але може з часом прохолоне, лишіть се часови.

Василько. Часови? А який той час буде? Але ні, скажіть мені, отче, чи міг би хто те все забути?

О. Антоній. Се залежить від людини, один простить, другий ні. Скаля людської благородности і злости дуже велика.

Василько (зривається з крісла). А коли-б вона зрадила, коли-б віддала ся другому!

О. Антоній. До чого ви се говорите?

Василько (сидується заспокоїти ся). Нічого, я лиш такий примір беру, як би таке стало ся, чи міг би, чи знайшов би ся хто на світі, щоб те простив, пустив у непамять?

О. Антоній. Я вже кавав, що є різні люди.

Василько. Ні, але я питаю, чи знайшли би ся і такі, щоб се простили?

О. Антоній. Знайшло би ся і то чимало. Кождий може піткнути ся і дівчина може дати обдурити себе, обморочити ся, але вона може бути найліпша. Хто щиро любив би ту дівчину, той простив би їй, хоч се прикро, не перечу. А в часом усе можна забути і бути щасливим.

Василько (хитає недовірливо головою). Щасливим, кажете?

О. Антоній. Чому ні? Хиба всі ті щасливі, що з любови побрали ся? А кілька знайшло в подружжю щастє, що побирали ся в неохоті або ненависти!

Василько (надумує ся). Чи я можу бачити ся з вашою донькою?

О. Антоній. Чого хочете від неї?

Василько. Хочу розмовити ся на самоті, хочу розв'язати той вузол гордійський, що мене задавлює.

О. Антоній. Ні, пане Липка, я сам не знаю...

Василько. Чого-ж боїте ся? Я не божевільний, я ще володію змислами.

О. Антоній. Але яка ціль? Що ви хочете?

Василько. Хочете знати? Я вам скажу. Я хочу знати, чи нам ще можна жити, чи розійти ся на завсїди. Я розважив, се слідна дошка.

О. Антоній. То може коли іноді, чому нині як раз? Може заспокоїте ся, розважите.

Василько. Ні, я вже розважив, нині мусить рішити ся, бо мене пече, мене гонить як фурії.]

О. Антоній. Але-ж подумайте, ви нині збурені, ви не розмовите ся як слід.

Василько. Нині або ніколи. Я не можу довше так зістати, я ошаллю. Коли ні, то прощайте, я мушу втікати відси.

О. Антоній. Та заждіть, я її пришлю, коли вже так. Тільки заспокійтеся трохи.

Василько. Добре, я вже спокійний.

(О. Антоній виходить. Василько потирає собі чоло як із просоня. Маня всуваєся несьміло до кімнати.)

Василько. Добрий день, пані!

Маня. Добрий день! Ви хотіли зі мною говорити?

Василько. Так, пані, я просив вас.

Маня. Прошу!

(Настає мовчанка. Василько глядить на Маню проникаючим поглядом, вона зиркає украдкою, несьміло і з острахом.)

Василько (по хвили). Я хотів вас, пані, спитати... (затинаєся.)

Маня. Прошу!

Василько (твердо). Чи ви підете за мене, пані? Скажіть мені, прошу.

(Маня глядить здивована, недовіжливо і не дає ніякої відповіді.)

Василько. Чому так дивитеся на мене? Вам дивно, що я так до вас говорю. Даруйте, я інакше не можу. Ви сподівалися інших осьвідчин, любовних запевнень, присяги, але се дарма, у мене язик деревіє, не можу вимовити слова: люблю, того слова, яким я так дорожив, що було для мене зачарованим словом. Воно сконало, може на віки, поки побачило світ.

Маня. Чого ви хочете, пане?

Василько. Чого я хочу!... Я хотів почути вашу відповідь.

Маня. Ні, пане, я не розумію вас, я...

Василько. Не розумієте? Але коли пригадаєте собі те, що сталося, то може дещо зрозумієте.

Маня. Ні, я не знаю, чого ви хочете, я боюся вас.

Василько. Мене боїтеся? Не бійтеся, я нікому не зробив нічого злого і вам не зроблю. Коли мої слова терпкі, то не дивуйтеся, вони накіпили болем. Біль говорить із мене, а не любов; любов наша належить до минувшини. Годі нам себе дурити, я не вмю обманювати. Я знаю, що ви не любите мене, ви се показали, а моя любов перемінилася на жовч. Коли прошу вас о руку, то не з любови, а коли ви віддасте мені її, то також не з любови, а з конечности.

Маня. Але-ж пане! Ви...

Василько. Ви ще не розумієте мене? Скажу яснійше. Я знаю все, що сталося.

Маня. Що знаєте?

Василько. Те, що стало ся сеї ночі.

Маня. Як то?

Василько. Він сам написав мені. (Виймає лист.) Бачите, се його лист. (читає.) „Я дуже рад, що ставлю ся зі словом скорше ніж надіяв ся. Обставини сприяли, я використав. Я погуляв собі з твоєю дівчиною сеї ночі в садку, решту тобі лишаю“.

Маня. Ох!

Василько. Що вам, недобре, може води?

Маня (тихо). Не треба!... То підло!

Василько. Що підло?

Маня. Він підлий!

Василько. А так! Підлота, се річ зглядна.

Маня. Ви так говорите?

Василько. Не я, а сьвіт. У одних се підло, у других чесно.

Маня. Ні, ні, то підло! підло!

Василько. Нехай і так, що се поможе?

Маня. Що ви хочете з тим?...

Василько. З чим?

Маня (показує на лист). З тим!

Василько. З листом?

Маня. Так!

Василько. Нічого, мені його не треба, можу вам дати, спалить його або зіставте на памятку.

Маня (бере лист і мне нервово в жмени). Дякую!

Василько. Ви, бачу, доспіли в тім короткім часі, в дитини стала жєнщина... Чейже тепер зрозумієте, яке моє предложєне, і яка ваша буде відповідь.

Маня. Ой, Боже, яка то мука! Ви глумите ся надімною!

Василько. Мука? Так, так, се мука, для вас мука і для мене мука! А я сліпий, чи божевільний. То правда, я прийшов вас мучити, а мені здає ся, що я роблю добре діло.

Маня. Ні, пане, я не знаю... я нічого...

Василько. Ви думаєте, що я прийшов вас мучити; ви помиляєте ся, я не хотів сього. Який мій поступок, я не знаю. Чи він благородний, чи злобний, чи божевільний? Так, здає ся, божевільний, може і я божевільний.

Маня. Але-ж, пане!

Василько. Все можливе, я сам не знаю, що зі мною, чого я хочу. Я вибирав між смертю і життям, вибрав життя. Я вірив у свої нерви, вони загартовані, вже не одно перенесли, думав видержать і той біль. Хотів утекти геть від світа, як звів у пустиню, і зайшов сюди. Мене тягло щось як нетлю до огню, хоч огонь пече. А тут здалося мені, що переможу себе, що зможу жити для вас бодай. Але ні, се вже неможливе. Я можу вас тільки мучити і себе мучити, я вас занадто любив. Ні, ніколи, се було би пекло. Прощайте! (Встає, щоб відійти.)

Маня. Ви йдете?

Василько. Так, іду, втікаю як найдалше, втікаю сам від себе.

Маня (боязко). Пане Липка!

Василько. Прошу!

Маня. Чи ви... чи не простите мені ніколи, не забудете?

Василько. Простити? Я вам простив, а забути -- ніколи, не жадайте того.

Маня. Ніколи?

Василько. Ні! Прощайте! (Пускає ся до виходу і задержує ся). А так, я ще маю попросити ся. (Стукає до бічних дверей, виходить о. Антоній, потім Любіна.)

Василько. Я хотів попросити вас.

О. Антоній. Як то?

Василько. Я опускаю сі сторони.

Любіна. Та чейже не на довго?

Василько. Не знаю, може на дуже довго.

Любіна. Як то, покидаєте нас?

Василько. Мушу!

Любіна. Та що? Заждіть, небавком підвечірок буде, чейже не відмовите.

Василько. Не можу, пані, ні хвильки не можу зістати, там же фіра на мене. Прощайте! (Пропчає ся з родичами, опісля звертає ся до Мані, що стоїть залякана, мов здеревіла). Прощайте, пані! Я хотів вас просити, щоб ви мене забули, але не можу, ні, згадуйте мене часом! Я постараю ся, щоб вам не було сорому згадувати мене! (Виходить скоро.)

Любіна. Що то, Маню, ти відмовила йому? Ну, кажи!

Маня (із болем). Мамочко, не питайте ся!

О. Антоній (підходить до Мані і відбирає лист зімвятий в руці). Се що?

Маня (робить рух, як би хотіла відібрати). Ой, таточку, таточку!

О. Антоній (перебігає лист очима і кидає в сторону Любіна). На, маєш дочку, маєш відданицю!

Маня. Ох! (Паде зімліла. О. Антоній не дивить ся на неї, відходить до другої кімнати).

Любіна. Гей, ратунку, води! (В дверех показують ся слуги.)

Завіса паде.

Андрій Чайківський.

З ЛАСКИ РОДИНИ.

П О В І С Т Ь.

Часть третя.

I.

Зараз по весілю Пташок переночувавши у себе дома сам поїхав зголосити ся до уряду в Козові, куди був іменований канцелярством. По дорозі закупив у Львові найпотрібніші меблі і велів зараз вислати на станцію до Зборова. Козівський суд був невеликий, лише два урядники концентрові, старий начальник вижидав своєї близької черги на радника. Його призначили до веденя книг ґрунтових, а така позиція по судах повітових була дуже дохідна. Другий канцеляр, хоч і старший, не мав табулярного іспиту і мусів остати ся в експедиті.

Пташок наняв помешканє при вулиці Бережанській, зложене з двох кімнат і кухоньки. Через сїни мешкав вахмайстер жандармський Островський, чоловік жонатий з трома дітьми. Пташок познайомив ся і попросив у вахмайстрової поради і помочи, як уладити домашнє газдіство, як приготувити все на прийняте молодої жінки, що саме за дві неділі має її привезти... Островська радо помогла і вказала, відки діставати потрібні до життя артикули. Пташок бігав за всім запопадливо і приготовляв усе. Поки що харчував ся у вахмайстра, з чого Островський був нерад, бо Пташок йому від першої стрічі не подобав ся. Привезли й меблі зі Зборова, а з Перемишля надіслали куфри і клунки з постілю і бі-

лем. Пташок наняв слугу, якусь сільську дівчину Параньку, і оставивши хату під доглядом Островських узяв відпустку і поїхав за жінкою до Перемишля.

За той час Марійка була у брата. В хаті запанував якийсь пригноблений супокій. Олесь ходив сумний як хмара. Він не сьмів Марійці поглянути в очи. Одна Павця була рада, весела і дуже для Марійки солодка. Тепер не заставляла її до ніякої роботи, а лише зносила їй книжки до читання після свого вибору, та заєдно приговорювала до неї добірними, лестними словами або жартуючи, аби її розважити, розвеселити. Малювала їй, як лише можна принади подружнього життя, підсьміхаючись і підморгуючи. Розуміє ся, що на її погляд Пташок був закоханий, як кіт. Коли вона потрафить сю його любов вихіснувати, то все буде мати, чого захоче. А таку любов добре піддержувати взаємністю, невинною кокетливістю та заздрістю... Не пошкодить часом усміхнути ся до якого молодого чоловіка, а тоді Пташок буде шалити і за одно ласкаве слово піде за нею, як теля на мотузку. Се все можна робити цілком із невинною душею, так собі без конечної потреби. Любов, то так як лампа: до неї те-ж треба доливати оливи, бо вигорить. Саме серйозне „наукове“ житє наскучить ся скоро і обридне... Треба трохи приправи, якоїсь ріжнородности, а до того надають ся як раз невинне кокетство і викликуване заздрости... Вирочім усе піде добре, бо бит матеріальний забезпечений, є хліб, а решта сама прибуде. Що варта таке подружє, де на сніданє поцілуй, на обід пісна юшка і поцілуй, а на вечеру поцілуй з пісним чаєм... Вона то все говорить як досьвідна жінка з сестриної зичливости. Марійка не має матери і вона її мусить навчити, а й так будуть далеко від себе... Тому Марійка повинна до неї часто писати щиро, як до рідної матери, і перед кожним важнійшим ділом її радитись...

Марійка ходила весь той час як сонна. Вона поблідла і похуділа на лиці, а очи зайшли в неї немов мракою. До нікого не говорила ані слова. Принесених книжок не доторкала ся, а науки братової страшенно її дразнили. Її найтяжший ворог давав їй ради і науки... І то які науки: лицемірство, лукавість, те все чим вона так мерзила ся! Вона не так уявляла собі подружне житє! А далі стала братова її поучати, як має поводити ся як жінка, що їй робити в часі материнства... Того вже Марійка не могла слухати, вона стала гддити ся кожним її словом. Вона встала і відізваля ся:

— Павлино, чи ще й тепер не перестанеш мене мучити? Мало тобі того, що ти зі мною зробила, чого-ж тобі ще треба? Ще тобі можу зробити ту приємність, що скочу з вікна на камінь стрімголов, або втоплю ся. До того вже не багато бракує...

— Але-ж Марієчко, що тобі верзеть ся? Хяба-ж я тобі ворог? Побачиш, що все задля твого добра робить ся. Иньша дівчина ноги цілувала би такому Пташкови, що її взяв, бо нині о жениха дуже трудно при браку грошей... Я тобі даю конечні ради, а ти сердиш ся... Ах! Господи... Обходжу ся з тобою, як зі збитим яйцем, аби тобі уприємнити ті остатні дні твого побуту в моїй хаті, а ти ось як приймаєш моє щире серце...

Марійка усміхнула ся болючо:

— Поводиш ся зі мною так, як з тою скотиною, що її мають за кілька днів зарізати; і микють її і чешуть і дають добре їсти. Тям Павлино, що коли тебе в житю стріне яке нещастє — не дай того Боже, бо ти жінка мого брата — тям, що то буде кара за мою кривду, за те, що ти мене так соромно запродала в неволю. Жаль тобі було того хліба, який я їла, хоч я старала ся тобі його відробити. І за тих півтора року, яких мені було треба до покінчення науки, я була би тобі сплачувала ціле своє жите.. Але тобі було спішно позбути ся мене, і позбула ся...

— За що ти мене проклинаєш? За те, що тебе годувала, зодягала з кривдою власної дитини! Ти сама повинна була догадати ся, що нам не трохи, а таки добре було тяжко... Але ти того не догадувала ся, бо ти маєш натуру покійного тата, що ніколи не вмів із грошем числити ся...

— Прошу мого тата не чіпати, най спочиває з Богом... Коли він грішив на тім пункті, то певно не супротив тебе... Пригадай собі, як то було... Кілько то вакацій пересиділо ся у мого батенька, а ти мені той хліб випоминаєш, що я у тебе — та ні, у мого брата їла...

Від тої хвилі устали всі розмови між ними. Коли наближала ся хвиля приїзду Пташка, Марійка попадала в дрож і обгортала ся грубою хусткою. В кінці він приїхав. Марійка подала йому руку, а він її поцілував у поплідлі, холодні уста. Олесь ходив як стросний. Йому здавало ся, що Марійку мають винести на цвинтар. На жінку був лютий, ненавидів її з серця і гидив ся нею. Вона сього догадувала ся і держала ся від нього подалеки.

Настала хвиля виїзду. Марійку одягли в нове посажне футро. Вона оглянула ся ще раз по хаті, вицілувала Несторка і вийшла з хати не заговоривши до Павліни ані слова. Вона її те-ж зненавиділа, а не була на стільки лицемірною, щоб із нею прощатися як із сестрою, цілувати ся з нею. Олесь відвів її на дворець. Ішли разом під руку не говорячи ані слова до себе. За ними йшов Пташок збентежений страшенно. Та він не здавав собі справи, чого він збентежений. Має гарну жінку і молоденьку, отже повинен радіти... І він повеселійшав, як лише вийшли на вулицю... Ось і дворець. Пташок побіг купувати білети і надавати клунки... Олесь відвів сестру до ждальні. І тут не проговорили до себе ані словечка. Він почував себе винуватим перед нею і не сьмів слова промовити. Лише перед самим сіданєм, коли Марійка проливаючи рясні сльози обняла його за шию на прощанє, він розплакав ся те-ж і прощентав їй до уха :

— Марійко, лише не проклинай мене, не згадуй лихом, що я дав тобі сьвіт завязати...

— Прощаю тобі, бо ти те-ж нещасливий, така наша доля... Замовкли держачи ся в обіймах серед нервового плачу, який потрясав цілим їх тілом. Вихіснували час до остатної хвилі, бо обом здавало ся, що се остатне пращанє...

Коли Марійка сіла до купе, Олесь не оглядаючи ся подав ся хутко до виходу. Утікав звідси як від тяжкого гріха, якого не можна вже направити...

Новоженці всіли до переповненого купе, з чого Пташок був страшенно лихий, а Марійка рада. Вона лякала ся лишати ся з ним самою... Пташок присів напротин неї так, що його коліна доторкали ся її колін, і дивив ся на неї своїми палкими очима. Вона справді була гарна. Її бліде лице, на яким рисували ся чорні гарні брови, додавало їй стрункій статі ще більшої принадности. Пташок пожирав її очима. Він став до неї приговорювати найгарнійшими, які знав словами, усьміхав ся, деколи запікав по свому і цілував її по руках. Вона сиділа як мармур недвижна. Потім узяв її руку і став нею гратись, поки вона не взяла її і не встромила в кишеню футра...

Як приїхали до Зборова, то вже ждала на них фіра з Козови. Пташок обіткав її баранами і поїхали. На дорозі заговорював те-ж, однак надармо. Марійка ані пари з уст. Вона немов задеревіла...

Приїхали. В хаті сьвітило ся і було тепло. Про те подбала Островська і приладила вечерю... Пташок познайомив їх і вони подали собі руки. Марійка не проговорила знов ані слова, а Пташок звиняв її перед Островською змученєм...

Островська побажала їм доброї ночі і лишила їх самих.

Марійка затрівожилася, лишивши ся сам-на-сам із Пташком. Вона сіла на софу і не хотіла нічого їсти. Пташок був голодний. Отворив шафу, виняв фляшку горівки і налив собі чарку.

— Марійко, твоє здоров'є! — Він проковтнув чарку горівки так скоро, як се вміють вправні п'яниці... — Нап'єш ся трошки? Напий ся, се тебе зреставрує і додасть апетиту.

Марійка задрожала і заперечила головою...

— Кажу тобі з власного досьвіду, що чарка горівки, то справдішній лік, особливо, коли чоловік змучений...

Марійку брала гидь на спомин горівки; вона не терпіла її і занюхавши її почувала прикру нудоту...

Пташок став вечеряти, а при тім так цьмакав губами, що Марійка трохи з хати не втікла... Попоївши він обтер губи і прикликав дівчину з кухні, аби поцятала посуду.

— Ну, а тепер, Марієчко, підемо спати...

Він присів ся до неї, обняв її і став цілувати...

— Пай, пай, пай, аааа! — Він став гоїдатись тілом, колыхаючи її статею...

— Ну, Марійко, роздягай ся...

Він устав і ходив великими кроками по хаті...

— Чого-ж не роздягаєш ся? Ти змучена, ну-ж не сором ся, я-ж твій муж.

Марійка затрясла ся цілим тілом і в очах її потемніло, не ворохнулась.

Пташок нетерпеливив ся...

— Марійко! Досить тих фохів, я того не стерплю, до тебе я маю право і баста! Ти мусиш, розумієш?

І він нагнув ся над нею і дивив ся їй в очі своїми очима, з яких виїрала дика пристрасть. Він дрожав. Узяв її за рамя і став нею трясги.

— Чуєш? Онтам твоє ліжко, роздягай ся зараз...

Вона налякана видивилася на нього своїми великими очима. Вона дивилася як на свою смерть, як на страшного смока, що

має її за хвилину проковтнути. Машинально встала з софи, пішла хитаючи ся на ногах до своєї постелі і стала роздягати ся...

Пташок роздягав ся те-ж, та так нетерпливо, що рвав гузики...

Настало для Марійки жите нужденне, мерзене, гидке, кожної днини однакове...

II.

Справдило ся те, що говорила Радецька про Пташка, що він чоловік оборотний і добрий господар. Бо зараз у ранці принесли Жиди мясо, хліб, булки і все, чого було треба до звареня обіду.

Марійка встала рано і взяла ся варити каву. Вона була змучена і голова у неї крутила ся. При сніданю сиділи знов мовчки. Пташок заєдно примилював ся і шкірив до неї свої щербаті зуби...

Перед девятою пішов до бюро, лишаючи Марійку саму. Вона стала прятати в кімнатах, та коли почувла себе самою, стала страшенно плакати над своєю недолею... Ого-ж то таке має бути її ціле жите! Має служити своему мужови, від якого не почує ідейнішого слова, як про буденщину... Вона втратила все, що в неї було гарного, ідейного! Все, що по її плянам належало ся Остапови, її вибраному, те дістало ся брусови, якого від серця ненавиділа, яким гидила ся. Їй навіть не прийшло на гадку, щоб могла не то полюбити, але почувати якесь привязанє до тої людини. Вона-ж його так просила, благала на вколїшках, щоб її не займав, лишив, щоб собі пошукав иньшої, відповіднійшої для себе, а він був глухий на її благаня, на її плач, що зворушив би дикого Татарина. Він хотів її краси, її тіла, найже тим і задовольє ся, але її душі, її серця не посяде, не здобуде ніколи!

Вона собі і не думала, кому віддала ся в руки. Коли-б була се предвиділа, була-б радше пішла де в службу за покоївку, була-б радше вікном вискочила, як згодила ся їхати з ним в отсю пустиню...

І чому вона того не зробила? То було так легко сказати: одно слово: не хочу, і по всьому. Але буда загіпнотизована очима лютої братової. І не треба було до церкви йти, а втекти з дому брата. Чому-ж сього не зробила? Аби брату не робити сорому, що його сестра в службі. Жаль їй брата, а чи він її пожалував? Та-ж він знав, що її жде, коли попаде в кіхті такого яструба як Пташок... І Марійка мало не заклєла братови, але в пору нага-

дала, що він її брат, що її носив колись, ще як була дитиною, на руках, та ладив для неї іграшки...

Тай на що би се здало ся? Все пропало. Вона тепер иньша людина. Вона жінка бруса, урядника, влізла в сю сферу і мусить до того привикати, бо нічого їй більше не остало. Вона придавила в собі увесь жаль, розпуку, обтерла сльози і пішла до кухні варити обід...

Пташок вернув із суду точно о дванадцятій. Зараз у кухні обняв Марійку і став її цілувати... Обід дуже хвалив, що йому смакує, що на час зладжений і заєдно цілував її по руках і поклавши голову на її колінах дивив ся їй в очи.

А далі, щоб її забавити, став їй оповідати про своє сьогоднішнє урядованє. Мав багато роботи. Виконав п'ятнадцять вписів табулярних, дав хлопам п'ять інформацій, за що заробив п'ятку, виготовив три цілі викази гіпотечні для тернопільського адвоката і взяв три срібні... Се будуть його підручні фонди, а пенсію віддавати їй буде цілу... З одною пльомбатурою мав багато роботи, бо його попередник фальшиво записав нумер...

Марійка слухала сього говореня, як турецького казаня...

— А ти знаєш, що то таке пльомбатура?

— З відки-ж я маю се знати? — То було либонь перше слово, яке заговорила до Пташка від весіля. А Пташок утішив ся тим, мов не знать який голос почув...

— Зараз тобі поясню. Як прийде поданє табулярне до суду, то насамперед його запротоколюють у протоколі подавчим і дадуть нумер. Потім, тому що на ній написано: предмет книг ґрунтових громади катастральної такої а такої, виказ гіпотечний число... то велучий протокол посилає той кавалок до уряду гіпотечного, т. є. до мене, а я шукаю того виказу і зараз на дотичній карті пишу нумер поданя оловцем, і се називає ся пльомбатура. Той нумер має першенство перед дальшими нумерами, і є важний аж до полагодження справи через референта... Чи ти розуміла?

— Розуміла, — каже Марійка, бо не знала, як положити конець сему дурному говореню, яке її ні гріло, ні морозило...

Пташок став оповідати про відносини в суді, поки не стала йому клеїтись очи, і він заснув на софі, просячи Марійку, щоб його збудила перед третою. Пташок був задоволений, бо справді обід був добрий і він наїв ся до сита... Марійка пішла до другої кімнати і важко задумалась. Отже таке має бути її ціле житє:

коли не любощі, то безглузде балаканє людини, що крім свого фахового, шабльонового знаня не знає нічого...

Перед третою збудила його і він прокинувши ся пішов до уряду...

О шестій годині він вернув і по підвечірку витягнув її на прохід. Вів її під руку і все балакав про річи буденні, яких вона не слухала. Перейшли вдовж Козову і він показував їй, де тут ятки з мясом, де живе пекар, де є суд, а де його канцелярія. Обіцяв узяти її колись із собою, а тоді покаже їй, які там великі книги і кілька їх є. Марійці остогидло се слухати...

Вернули до дому. Марійка пішла ладити вечерю, а Пташок тимчасом нудьгував. Він ходив по хаті і голосно позівав. От коби скоро піти спати...

По вечери не ждучи довго роздягнув ся і пішов у постіль. Марійка клякнула перед своєю постелею і стала горячо молити ся. Пташкови було сього за довго. Він перебив її:

— Які у вас Русинів довгі молитви, а то не має жадного сенсу. Помолити ся раз два і спокій...

Марійка не дала себе перебити, поки не скінчила молити ся.

— Я дуже прошу не перебивати мені молитви, бо се гріх...

— Ні, пані дзіко, такий гріх завязати в міх, а мені хоче ся спати...

— То можна спати, я-ж хиба не перешкаджаю, бо молю ся по тихо.

— Ет, що там, буцїм ти не знаєш... Я знову прошу ті довгі молитви відложити на рано, а вечером молити ся коротко. Коли постаріємо ся, то будемо молити ся довго, навіть із рожанцем у руці... От роздягай ся хутко, щоб не було таких церетелів, як учора.

По кількох днях Пташок уже переситив ся любощами і йому стало в хаті нудити ся. Особливо ті довгі зимові вечери йому на-доїдали. То-ж став спізняти ся до дому або виходити до касина, де було його товариство, то знову до склепику, в яким сходили ся финанси, жандарми і ліпші писарі судові. Тут оповідали собі різні приказки, дотепи і Пташок знаменито забавляв ся...

З початку було йому трохи соромно, що лишає молоду жінку саму, сподівав ся, що Марійка зробить йому ізза того вимівку, але вона і словом не обзивала ся. Вона була рада, як чоловіка не було дома. Тоді могла віддати ся своїм думкам. Остап не схо-

див їй в ума... Рада була довідати ся про нього, та навіть не знала, де він тепер. Кілька разів перекладаючи Пташкові книжки шукала за шематизмом судовим, але такого тут не було...

Одного вечера вернув Пташок до дому пізнійше як звичайно і був п'яний. До сього він зараз признав ся і став оправдувати ся, що трафило ся товариство і вишили по чарці... Марійка не сказала йому за те ані слова, і він користав із сього і шукав собі такого товариства частійше. Бувало й так, що не приходив і цілу ніч. І з того Марійка була рада. Пташок був їй цілком байдужий. Нехай собі робить, що хоче, аби лише її не чіпав...

Марійка не шукала для себе ніякого товариства і нікуди не ходила крім у неділю до церкви... Островська не нудила її і не заходила до неї. Вона зміркувала, що пожитє Пташків не добре, але все приписувала тому, що Пташок забуває ся і не пильнує жінки. Серед яких страшних обставин вони повінчали ся, сього ніхто не знав.

Видячи поблажливість Марійки Пташок запивав ся часто. Товариші шукали його більше як він їх, бо в його кишені був усе „свіжий крайцар“. Такий чоловік при чарці не буде сам ніколи. Кілько разів Пташок приходив до хати п'яний, ніколи не відізнав ся по руськи, лише говорив по польськи. З початку бував по п'яному дуже любязний, говорив жінці чемности, коли-ж вона від нього стала відвертати ся ще більше, Пташок сердив ся і став їй язиком дошкуляти.

— Чи ти не знаєш, що ти моя законча жінка?

— Знаю.

— Чого-ж від мене відвертаєш ся, чому мене не приголубиш, а приймаєш мої любощі як би ти була в каменя?...

— Хиба-ж я не кавала перед весілем, що ніколи не люблю? Я се заповідала і треба було мені повірити...

— Пі, пані дзіко, я тебе, моя пані, швидко приборкаю...

— Чого від мене хочеш? Хиба-ж я не пильную свого діла? Все маєш на час, а більше від мене не надій ся...

— О! Премудра попадайка, зараз пізнати руську кров, упертість. Але я тебе навчу розуму... Не жартуй зі мною... По перше не важ ся мені говорити по руськи, розумієш? Досить уже того, аби мені в хаті не пахло руським духом... З мене люди сьміють ся. Товариші мені кажуть, що мене жінка завоювала... Пі, пані дзіко..

— Мій пан зачинає сварити ся, а я не маю до того охоти — Марійка вийшла до другої кімнати..

— Що то знову за мода? Пожди, ти попівський книшу, я тебе провчу...

Він схопив ся бігти за нею, але так сильно був п'яний, що впав знов на софу...

Тут він і заснув. Марійка не будила його, лише лягла спати.

Пташок мав таку вдачу, що не забував того, що говорив по п'яному. І тепер тямив добре, що вчора заборонив жінці говорити до себе по руськи. Се хотів він їй сказати зараз по весілю, та не мав відваги. Впрочім не хотів її ще більше до себе зражувати. Перше треба її було „укосякати“, а потім зробити з тим русинством порядок. Пташок був певний, що Марійка цілком освоїлась і привикла до нього. Їсти варила добре, в хаті був взірцевий лад, ні в чім йому не супротивляла ся, отже була для нього гарною і доброю жінкою тим паче, що „не мала язика“ і дозволяла йому робити що захотів. Отже тепер, коли навіть приборкав її соромливість, то і з русинством повинно все піти як по маслі. А що по тверезому якось не йшло зробити перший крок, то зробив се по п'яному, і ще й ліше. Далі так уже не могло йти. По Козові розійшла ся вість, що Пташки балакають із собою по руськи. Коли про се довідав ся місцевий антикар, що уходив за стовп польскости „на кресах“, то не видержав, щоб не потягнути Пташка до „народової“ одвічальности...

— Чи пан секретар Русин? — питає раз при сніданю у Марґулесової, що держала склепик і кімнату для сніданя і *wszelkich trunków* побічкасіна...

— Ні! Пані дзіко, а то знали, що сказати. Я Поляк з діда прадіда. Мій батько навіть у повстаню був...

— Ну, то якось неладно шануєте память свого батька патріота, коли вирікаєте ся народових ідеалів, і заводите у себе рушизну...

— Ні, пані дзіко, — каже засоромлений Пташок, — то так але не буде.

— Але вже є. Люди візьмуть вас на язики і навіть у кар'єрі може вам се пошкодити, ви чоловік у промоції...

— Пане апикарю, — обзиває ся респіцієнт — для такої гарної жінки, яку має пан Пташок, то я заговорив би по турецьки навіть...

Пташкови се підхлібило.

— Пі, пані дзіко, вона попадянка з дому, образована, скінчила семінарію, а ще молода і дуже вразлива, треба поволи, вона вихована по руськи...

— Коли образована і скінчила семінарію, то по польськи мусить уміти, чому-ж не говорите з нею по польськи? Знаєте, про се знає вже начальник суду, і коли я з ним про се говорив, то він дуже крутив носом. Кажу вам, що він готов записати вам у кваліфікації, що маніфестуєте ся Русином.

Пташкови стало лячно. Кваліфікація, то було для нього щось сьвяте, про що урядник не повинен згадувати не перехрестивши ся. Бо добра кваліфікація значить те саме, що аванс, а лиха те саме, що загибель... Він знав, що на Русинів урядників дивлять ся криво, а що-ж сказали би на Поляка, що показує себе Русином....

— Зробить ся все, зробить, лише поволи, kommt Zeit, kommt Rat.

— Що ви розумієте все? Хибя-ж не докажете того, щоб жінку до костела повести? Того вже жадна сила не потрафить. Русини такі привязані до свого „Господи помилуй“, що убити дасть ся... Та впрочім хай собі вона ходить до церкви, а дома, дома, бійте ся Бога, щоб дома у Поляка велась руська бесіда, то сором справді...

— Пі, пані дзіко, і до костела піде, як схочу, — горячив ся Пташок, бо вже був по третій чарці — але поволи.

— А діти на яке охрестите?

— А то питанє, пані дзіко, та вже-ж на польське...

— Найліпше було від разу сказати: так має бути і баста..

— Жінка мусить іти все за мужем, бо таке право...

— От розумне слово, — скрикнули всі. — От за се вам браво, тільки держіть ся того слова!

Пішла знов черга, за яку заплатив Пташок... Лібація протягнула ся пізно в ніч, із якої саме вернув Пташок і забрав ся до домашньої реформи.

III.

— Ти, душенько, вибач мені за вчорашнє, — сказав Пташок при сніданю, — але я таки на серію говорю, що треба змінити нам, то ніби...

— Що змінити?

— Мусимо закинути руський говір, бо то до нічого...

— Можеш собі закидати, але я не закину.

— Вирозумій же мене. Так не уходить... В товаристві польським навіть неприлично говорити по руськи...

— Може кому неприлично, а мені нехай так остане... Впрочім я в жадні товариства не ходжу...

— Ото-ж то, я власне хотів із тобою про се поговорити, ми мусимо поробити візити в кількох домах...

— Я не піду, мені товариства не треба...

— Але мені треба. Вже деякі допоминали ся того, от антикар, почтмайстер, респіцієнт...

— Не хочу бути в товаристві неприличною...

— Але-ж ти того не зробиш, ми підемо, і ти будеш говорити по польськи, не лише в товаристві, але і дома...

— Ні тут, ні там.. Говорити буду по руськи. Ти-ж знав, кого тобі дають за жінку...

— Певно що знав, але я нікому не шлюбував, що буду говорити по руськи... Вважай! Се може зашкодити моїй урядовій кар'єрі. Вже й начальник знає, що ми розмовляємо по руськи, і дуже йому не подобалось...

— Про яку кар'єру ти говориш? З уряду тебе за те не виженуть, а може ти хочеш стати консіляром?

— Прошу мене не легковажити. Я тепер в XI ранзі, але можу дійти і до IX, а навіть до осьмої, тим більше, що маю іспит табулярний. Задля твоєї примхи я мав би виректи ся того всього? То за велика жертва...

— Що-ж то ти для мене пожертвував?

— Як то що? Я тебе взяв. А подумай, чим ти була? Помивачкою у своєї братової, і була-б колись учителькою на селі, а може й коханкою ксендза пробоща, або інспектора, або дівкою посивіла...

Марійка встала і хотіла вийти, але Пташок ухопив її за руку і на силу посадив на крісло...

— А я тобі дав становище, ти жінка урядника і маєш усюди вступ зі мною...

— Пусти мене! — скрикнула Марійка і стала видирати свою руку з його довгих, сухих пальців, що держали її мов кліщі...

— Ти зачинаєш мене ображати. Я просила ся від тих твоїх добродійств, було мене лишити і ущасливити другу своїм становищем і своїм товариством...

— Ні, пані дзіко, спробуй вирвати ся з моїх рук...

Зусилля Марійки були даремні. Пташок мав руки мов сталеві. Вона сіла і стала плакати з болю...

— Чоловіче, чого хочеш від мене?

— Хочу того, щоб ти була мені послужна, щоб відрекла ся своїх дурних забаганок. Ти мусиш бути Полькою хоч би для ока, бо я того хочу...

Він засвітив люто очима і Марійка пізнала, що має діло не лише з дурною, але з брутальною людиною, яка не завагає ся перед нічим, навіть перед силою...

— Отже так буде, як я хочу, розумієш? — Він так сильно стиснув її за руку, що аж крикнула з болю..

— Та руку мені роздавиш..

Пташок полівив трохи, але не пустив.

— Будеш говорити по польськи?

— Ні, ніхто мене до того не всилує. — І пробувала знов освободити свою руку. Вона зібрала всю свою силу і стала пручати ся, помагаючи собі другою рукою. Та все надармо. Пташок стиснув знов так сильно, що Марійка мало не зомліла і стала голосно кричати.

— Затули рота! — сичав Пташок, — ти руська свине, не квичи мені, бо тебе розідру... досить мені тих понівських „делікатесів“. Або обіцяй те чого хочу, а ні то тебе розторошу..

Марійка була близькою омліня. Страшний біль руки не дав їй дослухати ся тої зневаги, яку на неї кинув Пташок. Він знов полівив.

— Ну, обіцяєш говорити по польськи?

— Ти чоловіче здурів... хочеш убити не лише мене, але те, що в мені...

— А мені то все одно, пропадай ти з твоїм кодлом! Або будь такою, як я хочу, а ні, то чорт тебе бери... Говори скоро!

— Засичав і потім потиснув руку так, що Марійка скрикнула не своїм голосом і зомліла... В сам час підхопив її Пташок і завів на софу...

— Удавай, удавай, грай комедію, нічого тобі не pomoже, я мушу вигнати з тебе ті руськи їримаси...

В тій хвилі вбігла до хати слуга з кухні, а за нею обоє Островські налякані несамопитим криком Марійки. Островська прибігла в білім раннім кафтаніку, а Островський заціпав на собі блюзу.

— Що тут стало ся такого? — запитали обоє разом...

— Пі, пані дзіко, зімліла бідна, — казав Пташок. Він дуже налякав ся тепер. Марійка може справді стеряти дигину, а як розповість перед Островськими, то готова біда..

Островська кинула ся до Марійки, розпяла на ній одежу і стала натирати виски і груди водою...

— Поможи мені, — каже до чоловіка.

Островський відсунув Пташка. Обоє з жінкою взяли її на руки і занесли на ліжку.

Островський покмітив на руці Марійки синець. Він показував формою на затиснені пальці.

— Ов, а се що? Диви, Петруню, від чого вона бідна зімліла.

— Пі, пані дзіко, — каже Пташок, — се від бранзолетки, вона була дуже тісна, я їй говорив...

— Не говоріть мені дурниць, бо я на тім розумію ся. Се від ваших пальців, мій пане, то замісь тортурів, правда? Де у вас серце так жінку мальтретувати? Стидайте ся!..

— А вона ще вагітна, — каже Островська, — може бути нещастє. Фе, пане Пташок, я того по вас не сподівала ся... Бідна моя голубко, — приговорювала обтираючи лице Марійки водою. — Но, проговоріть же до мене словечко, но, та то я, сусідка ваша Островська...

Марійка зітхнула глибоко і отворила очи. Оглянула ся на Островських і стала нагадувати, що з нею стало ся... Побачила Пташка, що стояв кінець ліжка і давав їй знаки, аби нічого не говорила...

— Ви тут непотрібні, — каже Островська до Пташка, — вам час до уряду, я собі сама дам раду...

Казала слугі запарити чаю. Слуга сказала, що не знає як, тоді Островська обернула ся до мужа :

— Піди, Михасю, і принеси склянку чаю, бо з тим туманом нічого не договорю ся...

А на те Островський до Пташка :

— Пора до суду, пане, ходім звідси! — І без церемонії мов арештанта вивів Пташка за двері.

— Вам, пановьку, з розбійниками жити, не з жінкою...

За хвилию вернув з горячим чаєм.

— Мое біднятко, моя лебідко, — говорила Островська — підведіть ся кашинку, о так, я вас подушками підіпру і напийте ся трошки, хоч трошки... Михасю, йди вже йди, і поглянь за дітьми... Ми вже самі...

— Моя пані люба, бідна моя, ну, напийте ся, хлипніть хоч раз. Воно полекшає, відійде, на руку я зараз дам компрес, ну нічого, минеть ся... За що-ж вас сей лютий кат так скарав? Ну, пождіть, я вже пущу на нього мого мужа, а він йому так капітулу витре, що не поважить ся. Боже! Таке то молоде, іно би жвити тай тішити ся сьвітом, а то марніє і вяне як та підтята квітка... Мені вас жаль. Бо хоч я такого не зазнавала, а все-ж таке бачила... Я зараз зміркувала, що ваш муж не живе з вами по божому, але такого зв'єрства я не надіяла ся... Бідна, о який си-нець... Паранька! Подай там води з мидницею...

Островська говорила до Марійки так мягко, що вона давно-давно не чула такої сердечної мови, хіба ще від мамі. Островська була далеко старша від Марійки.

— Я догадувала ся, — говорила далі Островська, обвиняючи їй зболілу руку мокрим рушником — але такого я не надіяла ся. Моя пані дорога, як я жаліла над вами, та ви держали ся від мене оподаль... Нераз я говорила з мужем про вас бідну. А мій муж не злюбив пана Пташка від першої хвилі. Він у нас впросив ся на харч, ізза чого мій муж сердив ся, казав, що то якась непевна птиця... Я йому перечила. Як можна, кажу, чоловіка так з гори осуджувати, а він на те: не знаєш жінко людий, я маю досьвід, лихого чоловіка пізнаю нюхом. Ну справді, не одного злочинця він вислідив і медалю за се дістав. Ну, показало ся, правда... Ваш муж лихий чоловік, але поки ми разом, то не дамо вам кривди зробити. Як би що, то зараз до нас, не бійте ся нічого...

Марійка стала страшенно плакати і їй стало відраднійше що знайшла серед тої пустині людину в серцем...

— Не плачте, серденько, вам тепер треба супокою, а то й на дитині може вам відбити ся... Я вам ручу, що се більше не повторить ся, бо ми обоє за тим будемо глядіти... Все лихо в тім, що ваш муж занадто часто заглядає до чарки.. Господи! Я вмерла би в журби, як би так мій чоловік запивав ся. То не лише шкода гроший, але ті товариства, ті товариства! Мені нераз чоловік оповідав, які то сходять ся по шиночках і що вони там говорять.. То сором, образа Бога. А мій муж нераз мусів по службі зайти до шинку. Тут якоесь перед роком приїхав якийсь нанок до Козови, бував усюди, фундував, пив, поробив знайомости, навіть із паннами урядниками був за „пане браце“, такий любий чоловік, що всі розпивали ся за ним. А мій муж слідив за ним, слідив тихцем, ходив за ним до Маргулесової і потому таки його заарештував. І знаєте за що? Показало ся, що той поганець вивозив дівчат до Турції на розпусту, а як же... Та я лише до того говорю, що мій муж мусить і до шинку заглянути, але борони Боже, щоб коли напив ся..

Марійка слухала залюбки оповідання сеї балакуючої добраги і їй полекшало. Вона одягла ся і стала прятати в хаті.

— О ні, моя пані, ви собі посидьте, а я нині за вас усе зроблю. Нині мій муж не має служби, то посидить дома при дітях. Добрі діти, та дуже живі, непосидючі і все рушають, а я бою ся, щоб коли не було якого нещастя...

— У вас багато діточок? — питає Марійка.

— Двоє. Старша дівчинка вже має 8 рік, а молодший хлопець п'ять.

— Дівчинка певно ходить уже до школи...

— Та ні, то ж то й біда. Уже час би посилати, та признаю ся, пані, що бою ся посилати. Читати, то я навчила її сама, а далі то вже ані руш. Та яка тут школа? Які тут діти до неї ходять? Думаю собі: між тою зіпсованою діворою попсиє ся мені дитина, а то ще дівчина. Тут діти вже такі зіпсовані, що в десяти літах знають усе те, що ми замужні жінки. То гірше як на селі, бо тут мале місточко і всякої голоти досить...

— А що-ж будете дальше робити?

— Господь знає. Мій муж має надію, що його перенесуть до більшого міста. Як тут був капітан на візитації, то я його сама

просила і він обіцяв. Мій муж дуже гарно записаний, то може що в того буде.

Марійці, що думала над тим, як би то віддячити ся тій добрій жінці, прийшла тепер щаслива гадка до голови.

— А що ви на те сказали би, як би я вчила вашу доню?

— Ви, пані?

— Так. Не бійте ся, я вже вчила дітей і вчила ся на вчительку, заки мене видали заміж...

— Але-ж не в тім діло, порозумійте мене, я не сумніваю ся, що ви людина осьвічена, але де-ж вам мучити ся, ви такі слабосильні...

— Противно, мені се причинить ся до здоровля. Подумайте, як я нудьгую по цілих днях, ні до кого слова промовити, а се буде для мене мила розрада...

— Дякувати вам, пані, але ще одно. Ми люди бідні, і не можемо багато платити...

— Моя люба, я від вас заплати ніякої не хочу, я лише рада би вам відплатити ся за ваше добре серце, яке я знайшла...

Марійка знов заплакала.

— Моя ангельська людино, — заговорила радісно Островська і кинула ся до Марійки. Не знала, чи цілувати її в руку. Марійка обняла її як сестру і поцілувала.

— Позвольте, мої дорогенькі, я не видержу, щоб не сказати сього чоловікови і привести вам сюди мою Галю. Паранько! Пошлич сюди мого мужа, і нехай прийде з Галюсею... Правда? він може сюди прийти? — питала Островська Марійки.

— Та чому-ж би ні, та-ж пап вахмайстер уже тут був сьогодні.

За хвилю ввійшов Островський, а за ним Галя. Він гадав, що тут знов яке нещастє і потребують його помочи.

— Знаєш, Михасю, пані Пташкова буде вчити нашу Галюсю. Галюсю, ходи сюди.

З поза Островського вийшло несьміло невеличке, рум'янецьке, пухкеньке дівчатко з русявим волосєм, заплетеним в одну косу. Воно вклонило ся і поцілувало Марійку в руку. Марійка обняла її і стала цілувати.

— Галюсю, коли познайомимо ся, будемо приятельками, будеш мене любити трохи?

— Буду любити...

Дівчина відійшла і пригорнула ся до матери.

— А то мамина пестійка...

— О ні, я їх держу остро, то вже мій Михась то дає собі по голові лавити... Він їх іно псує своєю добротою.

Островському аж очи ясніли з радощів. Приступив до Марійки і поцілував її в руку.

— Нехай вам Бог заплатить, що ви для нас зробите. Тут у тій дірі не знати вже, що робити в дітьми. Росте то як дички в огороді. За те я вам ві всім поможу, лише мені дайте знати. І ручу вам, пані, що таке як нині ніколи не повторить ся. Я маю на пана Пташка свій певний жандармський спосіб...

Островські відійшли, а Марійка обіцяла зайти до них по обіді.

Марійка була рада з того знайомства. Вже давно не було для неї так щасливої днини. Вона мати-ме якусь ціль на сьвітї, буде позиточною, не лише невільницею сього гидкого чоловіка...

IV.

Пташок вернув із суду скорше як звичайно. Він трохи побоював ся, щоб із того не вийшла яка халепа, тим паче, що все бачив жандарм, супроти якого він почував респект. Стрінувши Марійку в кухні він зрадів і хотів поцілувати її, та вона відвернула ся.

Він пішов до хати.

Марійка почувала себе безпечнійшою. Перше піддавала ся у всім Пташкови без опору. Їй здавало ся, що вона попала в яму дикого звірюки, звідки не було виходу. Тепер чула за собою сильну поміч, в яку вірила, що її оборонить...

Заки Пташок роздягнув ся, вже Паранька накрила стіл до обіду. Їли мовчки. Марійка привикла вже до цьмаканя свого мужа...

— Що ти гадаєш робити сььогодні по обіді?

— Те що все...

— Я хотів би тебе завести до аптикарової, ти пересиділа би там, поки по тебе не вступлю з бюро..

— Не піду...

— А як я кажу?

— Не послухаю...

— Ти знов? — засичав Пташок.

— Я тебе спитую, чи ти також знов? Доторкни ся мене, а крикну і збігнуть ся люди. Уважай, що мені ще не загоїла ся рука...

Пташок присів як змитий; такого опору у Марійки він не надіяв ся.

— Ані не думай, щоб я заходила в такі товариства, де ти заходиш. Буду жити як мені схочеть ся...

Вона встала і пішла. Пташок не лягав спати і вийшов до Марґулесової на склянку пива. На нього мов ждав у сїнях Островський.

— Пан секретар до міста?

— Так, іду на скляночку пива по обіді...

— Я також, можемо піти разом...

Пішли.

— Ви нині мали пригоду, — каже Островський.

— А так, непорозумінє з жінкою, фамілійна пригода...

— Яка могла скінчити ся судово...

— Як то?

— А так. Ви знаєте, що ваша жінка в поважнім стані, а ви з нею обійшли ся так брутально, що я з арештантами так не обходжу ся. Вірте мені, що я ще в житю злодієви не покалічив так тяжко рук ланцюшками, як ви своїй жінці тими костистими пальцями...

— То за багато, мій пане, залишім ту розмову, а то піду від вас геть...

— Ні, не підете геть у вашім власнім інтересі... Кажете залишити сю розмову, ну, добре, я її залишу, але я можу зробити донесене до суду, бо я то бачив власними очима...

— Що? Щоб мужови не вільно було скартати свою жінку?

— Так, певно, але коли-б жінка наслідком таких пестощів потерпіла на здоровлю і втерила дитину, то се либонь переходить межі мужового права...

— Е! то за багато... Кланяю ся.

Пташок полишив Островського і став відходити, як лише міг скоро...

— Пане Пташок, позвольте ще слово. — І жандарм двома кроками здогонив Пташка і взяв його по приятельськи під руку. — Ще слово. Ви, пане Пташок, граєте фербля. Я маю докази в руці. Знаєте, чим то пахне? А дальше я знаю, що ви кажете хлопам

платити собі за інформації табулярні, маю цілу вязанку фактів, а се надужите... Чи маю з того зробити ужиток?...

— Не губіть мене! — застогнав Пташок і поблід...

— Ось і Маргулєсова, поступім на скляночку пива так як вибрали ся.

Пташок змяк і йшов як на смерть, під руку з плечистим жандармом. Посідали в окремі кімнатці за цератовим столом. Як вийшла Жидівка, що принесла пиво, Островський торкаючи склянкою говорив:

— Ви, мій коханий Пташку, лайдак, вибачте за слово. Ваша жінка, то ангел доброти, і я чудую ся, як могла така людина вибирати собі такого йолона як ви.

Пташок устав.

— Мій пане, ви мене обиджаєте, я вас не знаю...

— Пане Пташок, а що зробити з тою вязаночкою, яку маю в руках? З жандармом не жартуйте, так як із січкаркою, бо втне палець... Ну, можете відійти, лише скажіть, що з тим зробити?

Пташок присів на своє місце і став дрожати на цілім тілі.

Островський підсьміхуючись вертів його своїми очима так, як жандарм лише се потрафить, коли піймає злочинця. Пташок мало не зімлів... Ждали так добру хвилю.

— Не відповідаєте?

— Не губіть мене, вважайте на мою жінку...

— А ви-ж гадали, що на вас буду вважати? Та лише на неї. Але кажу вам, що коли-б її пожитє з вами стало ся неможливим, так, щоб аж покинути вас мала право, то не здержусь ані одної хвилі, лише подам до прекураторії. Тоді Пташку підеш до клітки. Не надуживай же тої свободи, яку тобі ще лишаю позваляючи літати по волі...

— Що-ж я маю робити? Змилуйте ся!...

— Зараз нині вечір, при нас обох перепросити її, і поводити ся з нею по людяному. Одним словом, коли-б вона лише скривила ся на вас, то тямте собі.

— Ви не знаєте, яка вона вперта, неслухняна. Прошу її нині, щоб перестала говорити по руськи, щоб ми поробили візити, бо се може пошкодити моїй кар'єрі, а вона ні тай ні, а далі хотіла відійти, тоді я хопив її за руку і трохи подавив...

— Ваш руська мова попеує кар'єру? А то цікаве! Вам попеує кар'єру паничене, карти, хабарі в урядованю, ось чого бере-

жись ся, але не руської мови... Цікавий я, хто вам таких дурниць наговорив...

— Як то? Говорив аптикар, що пан начальник знає про се і дуже кривить ся.

— Скажіть аптикарєви, що я знаю, як він бере висшу ціну за ліки, ніж приписано таксою. Се буде для нього цікавіше знати ніж те, що ваш начальник кривить ся...

Пташок остовпів. Той чорт знає гріхи цілої Козови!

— Ну, що-ж, пане Пташок, згода? Мені здає ся, що така згода буде для нас обох добра. Для вас, бо собі ще поживете на волі, для мене тому, що мені вашої ангельської жінки також потреба. Мушу вас повідомити, що вона, чесна людина, підняла ся від нині вчити нашу Галюсю. Через те зняла мені страшний тягар із душі. За се я їй з мою жінкою зобовязаний до смерти.. Вам се не подобає ся? Бо скривили ся ви як від квасного яблука. Се нічого. Ви може подумали в тій хвилі, що добре було би змінити мешканє і позбути ся жандармського сусідства... Прошу вас, не робіть того, бо я се міг би узяти за особисту обиду, а я дуже обидливий і мстивий чоловік; так само, як відданий своїм приятелям, у тій самій мірі я мстивий супротив своїх ворогів.. А в тім се ні на що не здало ся... От я не мешкаю з аптикаром, а все знаю... То-ж я і вас не перестав би знати, і навіть коли-б мене перенесли звідси, то й так буду знати, як ви поводите ся з жінкою. А ще прошу собі затямити, що такий злочин, як бранє хабарів в урядованю, задавнює ся аж за пять літ... а тепер проsit!

Островський допив пиво і оба вийшли. Марґулєсовій заплатив Островський сам. На вулиці розстали ся як добрі знайомі. Островський вернув до дому. Тут застав Марійку. Вона сиділа при столі і щось оповідала Галюсі обнявши її рукою... Островський привитав ся і не втерпів, щоб не сказати:

— Ми з вашим мужем ходили на пиво і поговорили собі на розум. Ручу вам, пані, що тепер буде вам інакше жити ся...

Марійка полякувала своїому новому опікунови і продовжала науку дальше. Мала Галюся дивила ся на неї радісним личком і слухала кожного її слова. По скінченій науці дівчина взяла Марійку за шию і поцілувала кріпко.

— Я паню так буду любити, як мою мамцю і татка...

— Люби мене, дитинко, люби, бо мене вже ніхто не любить,
— сказала Марійка цілуючи дитину в чоло...

— Не говоріть так, пані, — обзиває ся Островська, — в нас маєте людей щирих, приятелів, хоч ми люди прості і не вам рівня...

Пташок по тім пиві не вернув уже до дому, лише заки йти до уряду, пішов на прохід. Над розмовою з тим чортом треба було подумати. Як він усе знає, як коли б сидів за печею і підслухував та підглядав! Відки Островський довідав ся, що я беру від хлопів за інформації? Не я перший, не я останній. Беруть усі табуляристи навіть у такім Перемишлі під боком окружного суду. В правді не беруть за інформації, бо по них приходять адвокати або їх помічники, але беруть „за приспінене“ витягів гіпотечних, а того також не вільно брати. Вони толкують ся тим, що кому пильно, то треба робити в годинах позаурядових. Бодай так пси траву пасли, як він один із другим посидить чверть години поза годину урядову... От висівка, якої ніхто не сконтролює. Але там платять пани, а тут хлопів, і в тім ціла ріжниця. Хлоп коли й на боже дасть, то кричати-ме, що його скривдили... Не брати, то значить зректи ся трохи не другої пенсії; беручи наражаю ся на небезпеку, що може пошкодити се моїй кар'єрі. Коли не буду брати, то з чого буду жити? Моє товариське становище вимагає того, щоб жити з людьми. Як же би то виглядало, щоб я, урядник XI ранги, не пішов випити чарку горівки або склянку пива? Що собі люди про мене подумують? Ну, а пенсія на се не вистарчає. Та ще як воно стало ся, що той жандарм заопікував ся так моєю жінкою? Ага! Та дурна сцена з жінкою за польську мову... По що було дідька з ліса викликати? Марійка була би і не знала про істнуванє якихось там Островських, бо що правда, він мені не пара. Я урядник XI ранги, а він собі жандарм. Всій біді причиною той аптикар зі своїм дурним патріотизмом. По що було того? Най собі моя жінка говорить як хоче, то що кому до того? Островський сказав виразно, що то не може зашкодити моїй кар'єрі, а жандарми знають добре, що то політика. Пан аптикар, най би лїпше пильнував свого носа, бо й на нього батіжок є...

— Пі, пані дзїко, є вихід, далєбі, що є! — скрикнув Пташок і вдарив себе по чолї. — А у мене не можуть бути години урядові і не урядові? Значить, в урядових годинах я роблю, що мені дав референт, а хто хоче інформації з книг, то тепер не маю часу, зачекай, а як мене урядова година, то заплати, братку, а ні, то йду до дому, бо я не обовязаний довше сидїти... Пташок зрадїв

такою думкою немов відкрив Америку. Тепер він не потребує боятися жандармів...

— Пі! пані дзвіко! Ось що! Від напасти не пропасти. Донос усе може щось пошкодити, все на чоловіці дещо прилипне, хоч би вийшов і цілий. Все неприємно видержати дисциплінарку, брр! Але Островського має ся в кишені через Марійку... Поки вона учить там того бахура, то Островський задля неї не зробить доносу... Пі! знаменита річ...

Пташок пішов до бюро цілком заспокоєний за свою будучність...

Вернувши до дому застав уже Марійку в хаті. І тут нагадав собі, що Островський наказав йому перепросити жінку і то в його присутності... Чорти вигадали. На дідька йому було такої питльованої жінки, щоб її аж перепрошувати мусів... І який йому пожиток тепер із неї? Хиба що хати доглядає... А що то буде, як прийде дитина! Брр! Несупокій у хаті, крик, метушня, а вона то вже нічого не буде більше робити, як коло неї нянькати ся. Може ще й пістунку треба буде наняти... І Пташок дивив ся уважно на Марійку, чи далеко то ще до того нещастя.

Його роздумування перебили тепер Островські, що ввійшли в хату. Пташок скривив ся, а Островський дивив ся на нього таким оком, немов хотів сказати: ну! чому-ж, йолопе, не просиш у жінки прощення?

Пташок не знав як зачинати.

— Пане Пташок, я завтра буду в службі, отже не буде в мене часу, а не хочу, щоб чоловік і жінка одної години перебували в гніві до себе.... Ви сьогодні обидили брутально вашу паню, так, що шануючий себе рубач дров не зробив би так погано... Маєте зараз перепросити її і обіцяти, що то більше не повторить ся... но!

Пташок підійшов до Марійки і поцілував її в руку.

— То мало, пане, в руку цілує ся жінку що дня без перепросин...

Пташок вибаранив на нього очи, не знаючи, чого він ще хоче від його...

— В коліно поцілувати, ось тут, розумно? Зараз!

Островський приступив до Марійки, що сиділа на софі, і показав на коліно пальцем.

— Тут! — Говорив се таким тоном, як говорить ся до вишколеної собаки.

Пташок закипів гнівом, але не міг йому оперти ся... Жан-дарми вміють приказувати по свому... Він приклякнув коло Марійки і поцілував її в коліно.

— Прости мені, Марійко, сього більше не буде...

— Тепер йому, пані, простіть, сього більше не повторить ся. Марійка бліда як полотно прошептала:

— Прощаю.

Пташок присів ся до неї і став її цілувати в лице... Вона приймала ті поцілуї з очевидною відразою. Завважила се Островська, а коли були вже у себе дома, каже до чоловіка:

— Знаєш, Михасю, у Пташків щось не так, як повинно бути... Мені здає ся, що вона не з любови за нього вийшла. Вона ним мерить ся...

— І мені так здає ся, що її всилували вийти за такого йолопа: ні краси, ні розуму, ні характеру. А вона таки гарна жінка і образована...

— Бідна! Гірка її доля з нелюбом жити!...

[Далі буде].

Владан Джорджевич.

Женячка Александра з Драгою.

(Уступ із споминів сербського міністра.¹⁾)

Д. 7 (20) липня 1900 в хвилі, коли я мав від'їздити в Ціріху до Люцерни і всів уже був до поїзду, дістав я в Бельграду ось яку телеграму:

„Король прийняв мене вчора вечером кепсько. Причина мені незвісна. Нині рано вручу свою димісію. Приїзди можливо як найскорше; без тебе не обійде ся. *Вукашін*."

Свою відповідь нашифрував я в вагоні, але аж із Люцерни міг виекспедіювати її. Моя телеграма була така:

„Твою вчорашню телеграму отримав. Знаєш, що не розстану ся з тобою, але скажи мені причину димісії. Се не по товариськи переривати мені відпустку без достаточної причини“.

Я по prostu не розумів, для чого король, що доси з виїмком распрі при доходовім податку все був задоволений з Вукашіна

¹⁾ Перед місяцем появилa ся в Липську книжка п. з. „Das Ende der Obrenovitsch, Beiträge zur Geschichte Serbiens 1897—1900“, написана бувшим сербським президентом міністрів д-ром Владаном Джорджевичем, у якій змальовано на основі споминів очевидця та найавтентичніших документів незвичайну катастрофу, що постигла сербську королівську династію Обреновичів. Із сеї книжки, якій подібних не багато має сучасна політична історія, подаємо тут перекладом 21-ий розділ, що має титул „Der Blitz aus heiterem Himmel“ і оповідає про способи, яких ужив король Александр, щоб довести до діла свою нещасну женячку з Драгою Машиною. Оповідане д-ра Вл. Джорджевича має крім історичного також не малий літературний інтерес, живо і мітко малюючи людей та події тої фатальної драми. *Ред.*

Петровича, став нараз ним незадоволений, тай чому прийняв його так кепсько, що Вукашін наслідком того рішив подати ся підчас моєї неприсутности до димісії? Гадав я, чи не настає може генерал Атанацкович на те, щоб зараз замовлять скорострільні гармати? І чи не хоче король як раз задля звязаня того замовленя з питанем позички, полагодити скоро сю справу, ще перед вислуханням комісії фаховців про результати пільзенських торгів? Коли се мало бути причиною, тоді був мені врозумілий конфлікт, бо в остатнього листу Вукашіна добачив я, що він не хоче робити жадних більше замовлень, доки на їх уплату не буде забезпечена потрібна сума. Він же знав найліпше, кільки то було клопоту при сплаті рат за репетірові карабіни. Коли-ж сей здогад був справедливий і причина рішеня Вукашіна дійсно така, то очевидно король Мілян знав про сю справу, для того зателеграфував я зараз по висланю депеші до Вукашіна, таки з Люцерни до короля Міляна:

„Мій заступник шифрує мені нині, що хоче подати ся до димісії, і просить мене, щоб я як найскорше вертав. Прошу донести мені на Рігі-Кульм, чи дійсно представляє ся справа так по-важно“.

Для забобонних людей буде се досить цікаве, що я при вході до готелю на Рігі-Кульм зашпотавши ся на зеліаний коник до обтираня черевиків упав, і досить боляче скалічив ся в коліно, і то в тій самій хвилі і того самого дня, коли в Бельграді упало моє правительство і вся політична система і то через жінку, яка надавала ся лише до того, щоб не допустити моральній огиді розпаншити ся в порядних сербських домах.

Коли вечером удав ся я до Table d'hôte, доручено мені ось яку пильну телеграму з Карльсбаду:

„Загальна шифрова книжка. Таку саму телеграму отримав я 0165 жадаючи, щоб 1607 був 3365 і мусів 1957 яко противне порядкови 7590; не знаю, до чого відносить ся 7304, що 1607 ващ або мій перед 7368 4585, коли часть бев 8752 9553 мусять вам вияснити, для чого їх відкликують. Мілян телеграфістка Frida Büchi“.

Від учорашної телеграми Вукашіна носив я всі три шифрові книжки з собою в кишенях, тому взяв ся зараз підчас обіду відшифровувати депешу. Та якось не йшло мені відшифровуванє, хоча я пробував усіх трьох шифрових книжок. Що се таке? Чи не вхопив випадково король Мілян у поспіху, з яким шифрував ту те-

телеграму, шифрову книжку міністра війни і чи в таких разі не означала група 0165 імені А. Занадковича? В кождім разі виходило з кількох отвертих слів, до король Мілян турбував ся; бо коли і він одержав таку саму телеграму, то значить, що й його завізвано до скорого повороту, а се тоді означало ясно, що в Бельграді стало ся щось дуже важне. Тому відіслав я зараз, сим разом отверто, ось яку телеграму:

„Величество король Мілян, Карльсбад. Нинішню телеграму одержав, але не можливо її відшифрувати ні загальним, ні спеціальним словом. Прошу повторити зміст ясно. Від'їжджаю першим поїздом до Люцерни по свій пакунок, щоб відповідно до дальших повідомлень або їхати далі, або зараз вертати до Бельграду“.

Д. 8 (21) липня, ледви прибувши до Люцерни, одержав я ось яку отверту телеграму з Карльсбаду:

„Сербський президент міністрів Джорджевич, hotel du Lac, Люцерна. Уживав я словаря, який подано мені в часі від'їзду (з Бельграду), і доніс вам у моїй телеграмі, що я також дістав від Генчіча візване (вертати до Бельграду), але потайки. Скоро одначе я мусів се відкинути, яко незгідне з обовязком; не знаю про що ходить, і очікую листів. Доносьте мені свої дальші адреси в часі подорожі. *Мілян*“.

Ну? Що ж я мав гадати? Найперше — чоловік не даром стільки літ товк ся по бюрох — залагодьмо службове питанє! Отже др. Петроневич, легкомисний хлопчисько, відповість передімною за таке баламуцтво з шифровими книжками. А дивіть на нього, смаркача, для якого його мама виінтригувала такий швидкий аванс! Я-ж велів йому виразно принести мені дві однакові шифрові книжки і одну з них дати королеви Мілянови — і я навіть не переконав ся, чи ті обі книжки були дійсно однаково шифровані. І справді тепер утратив я 24 години, і то ще хіба щастє, що в Бельграді не трапило ся за той час яке нещастє. А се можна добачити з закінчення депеші короля Міяна, коли він спокійно очікує листів із Бельграду і жадає від мене, аби я доносив йому свої дальші адреси в часі моєї подорожі.

Та вже за пів години міг я переконати ся, що мій секретар др. Петроневич не випадково зробив помилку, даючи мені і королеви Мілянови не однакові шифрові книжки, тільки, що

певно зробив се з висшого наказу. Бо того самого дня отримав я з Бельґраду ось яку шифровану телеґраму:

„Король постановив оженити ся з Драгою Машиною. Правительство подаєть ся до димісії, бо не може запобігти катастрофі краю і династії. *Вухашин*“.

І се був грім із ясного неба. В першій хвилі я не вірив своїм очам. Думка про таку женячку короля Александра, і то тепер, коли по многих заходах здавала ся запевненою для нього відносна женячка, була таким безглуздем, що здоровий людський розум по просту не міг сьому вірити. Яке моральне зіпсутє треба було допускати у нього, коли він міг бути здібний ошукувати не лише свого першого міністра, що служив йому вірно аж до саможертви, але також рідного батька, того батька, що все віддав йому, навіть корону! Свому батькови повірив місію постарати ся для нього формально о руку одної своячки двох цісарів, і уповажив також свого першого міністра до пертрактованя в тій справі з кермуючим державним мужем одної великої держави! І чи вважати його таким злим, що чинив се тільки для того, щоб усунути нас обох із краю і в нашій неприсутности зробити щось, до чого при нас не мав відваги? Чи припустити в нім таку трусливу перфідію? Хоч я в часі своєї трилітної праці з ним не добачив нічого, що могло-б давати підставу до такого мерзкого підозріня, то тепер лишало ся хіба питанє: чи сьмів, чи міг і чи хотів він наразити ся на те, щоб стати звичайним брехуном в очах двох могутих і лицарських монархів?

Але-ж тут у депеші стояло чорне на білім; хоч і як се суперечило льогіці. Певно, хто був здібний поступати так зі своїм вітцем, той для свого оправданя готов твердити, що не припоручував таких пертрактацій ані батькови, ані своему міністрови. І в самій річи допустив ся він потім тої інфамії, давши наказ віденському послови Кості Н. Хрїстичу заявити австрійському міністрови заграничних справ, що всякі оповіданя про якийсь проект женячки з якоюсь принцесою були тільки брехнею і інтригою короля Міляна і д-ра Владана Джорджевича. Граф Аґенор Ґолуховський оповідав мені пізнійше, що на ту інфамію відповів Кості Хрїстичу слово в слово ось що:

— Пане после, на тім самім кріслі, на яким сидите ви тепер, сидів король Александер, коли особисто просив мене бути

Йому помічним у справах женячки, про яку ви тепер твердите, що той проєкт був брехнею“.

Але і по тій заяві графа Голуховського Коста Н. Хрестіч мав лице лишити ся далі сербським послом у Відні. Та про се довідав ся я геть пізнійше: тоді в Люцерні міг я лише міркувати, чи король Александер посьміє таки заперечити се все. Адже-ж король Мілян мав власноручні листи, в яких Александер дякував вітцю за те, що так добре вивязав ся з задачі, довести до діла сю женячку. Тай ще що далі? Король Александер знає, що його батько ніколи не згодить ся стати брехуном в очах обох монархів і що тим самим буде змушений показати листи свого сина — і все таки!... А врешті — що таке Драга Машина! Драга Машина — сербською королевою! Весь народ як один муж обурить ся на таку печувану ганьбу. І коли-б він нагло збожеволів і в нападі божевілья рішив покінчити самовбійством, то й тоді не міг би бути таким божевільним, щоб не знати, що в цілій Сербії не знайде ся ані один чоловік, який згодив ся-б на те, щоб покинути Сербію до такої ганьби.

Всі ті думки блискали і гонили тільки по моїм мізку, та чим більше я застановляв ся, тим більший одур брав ся мене. Що робити? Іще одно питає: чи знає вже король Мілян про сю нечувану постанову свого сина? Коли справу приготовувано вже від довшого часу, — а се було очевидне, не даром же нам підсунено навіть фальшиві шифри на дорогу! — то певно пороблено також і иньші заходи, аби король Мілян не довідав ся нічого швидше, доки не буде вже за пізно... Але гов! Чи се так певно, що ся страшна телеграма походить від Вукашіна Петровича? Може се містіфікація, може се знов один із інтриганцьких концептів короля, як тоді при податку доходів, де він напирив на Вукашіна, аби видушити як можна найбільше, і рівночасно казав підбурювати против того купців?... Хто знає, як сказано, чи не криє ся тут знов яка зухвала інтрига. Король знав, що ми ніколи не позволимо на таке нещастє, і тому може цілу ту депешу піддав комусь, сфальшував і видумав, аби міг потому сказати: „Дивіть, які сплетні розсїває мені на сором мій міністер фінансів!“ І все тільки на те, аби тим певнійше прогнати се правительство.

Але чому він хоче прогнати його? Чи Росіяни обіцяли йому золоті гори за прогнанє сього „австрофільського“ правительства? Куди гляну, усюди щось невідоме, безглузде, чиста нісенітниця.

Ну, та щось треба почати. Що таке? Насамперед повідомити короля Міляна, потім запитаємо самого короля Александра, чи се правда? З тих причин вислав я зараз і рівночасно ось які дві телеграми:

1. „Король Мілян, Карльсбад. Причина обох покликів до повороту: наша надія постановила оженити ся зі званою вдовою по інжинері гірничім. Шифрованою телеграмою запитую самого, чи се правда. До відповіді остаюсь тут“.

2. „Sa Majesté le Roi de Serbie, Belgrade. Вукашин Петрович доносить мені нинішньою телеграмою, що Ваше Величество рішили оженити ся з панею Драгою Машиною. Прошу найпокірнійше пояснення, чи сей фатальний для Сербії та її династії рішенець справді невідкличний? *Владан Джорджевич, hotel du Lac*“.

Поізстало мені ще питає, що мав я відповісти Вукашинови. В своїй остатній телеграмі він каже: „Правительство предкладає свою димісію“; се значить, воно ще не димісіювало, але наміряє димісіювати. Значить отже, може мої товариші таки ще здужають зупинити короля... В усякім разі вони мусять довідати ся, що я в повні з ними одної гадки, навіть як би депеша мала бути лиш інтриганцьким фальсіфікатом — бо з такого інтриганта, се тепер ясно, не можна зробити великого електора для балканського півострова. А коли се не вигадка, коли король дійсно схоче зробити Драгу Машину королевою Сербії, тоді розумієть ся само собою, мое правительство не може допомагати такій женячці. В тім разі се така важна справа, що не може бути полагоджена в кількох днях; король не може відправити се правительство, доки не іменує иньшого, а коли при зміні правительства серед цілком звичайних обставин тай для питань посторонніх потребував дуже часто тижня, заки одержав нове правительство, то певно не підійому також инакше при утвореню такого міністерства від женячки, і тоді лишить ся нам досить часу на предложенє і порядне умотивованє димісії, правильно підписаної всіми міністрами. Ізза тих причин вислав я крім повисших двох телеграм іще третю телеграму до Вукашина Петровича, а то такого змісту:

„Нинішню Вашу телеграму отримав. Коли ніяким способом не можна запобігти катастрофі, прошу як найскорше надіслати мені димісію товаришів до посольства в Парижі, щоб я також міг рівночасно предложити свою димісію. Відповідайте телеграфічно“.

Вночі десь коло 11 години дістав я в Карльсбаду ось яку пильну телеграму:

„Як тільки можете, зараз приїдїть сюди, і донесїть про свій приїзд. Тільки що відіслав я свою димісію (як комендант активної армії). Не робїть того самого, хоч на разї ні! *Мілян*“.

Отже король Мілян подав уже свою димісію? Се значить, переконав ся, що се таки правда! Боже, змілуй ся над Сербією! І коли отець короля уважав конечним подати ся до димісії як комендант активної армії, чому-ж я не маю вчинити те саме, чому „хоч на разї ні“? Чи значить се, що король Мілян надїєть ся жертвуючи сам себе, все таки вратувати ще династію?

Я зараз рішив ся відїхати першим поїздом до Карльсбаду. Поки я видавав диспозиції що до відїзду та виготовляв до Парижа телеграму в справі відмовлення мешканя замовленого для мене; поки шифрував депешу до Вукашіна Петровича, щоб донести йому, що покликаний королем Міляном я занехав подорожі до Парижа і зараз удаю ся до Карльсбаду, та що димісію товаришів належить надіслати мені не обхідною дорогою через Париж, а просто до Карльсбаду, дістав я в Бельґраду дві телеграми, які зробили те, що я не відсилав уже депеші до Парижа, тай не вважав потрібним дошифрувати вже до кінця телеграму до Вукашіна. Перша з тих двох телеграм була від короля і складала ся з двох цифр, що означали:

„Так, моє рішенє невідкличне. *Александр*“.

Друга телеграма була така:

„Справу порішено. Димісія кабінету принята. *Вукашін*“.

Наслідком сих телеграм не було вже рації їхати до Карльсбаду. Коли справу вже порішено, то що-ж може помогти вїзд бувшого коменданта в бувшим шефом правительства? Длятого відіслав я до короля Міляна ось яку телеграму:

„В хвили, коли я мав відїздити до Карльсбаду, одержав я телеграму від короля Александра, що його рішенє невідкличне і рівночасно телеграму від Вукашіна ось яку: „Справу порішено, димісія кабінету принята“. Наслідком сього відїжджаю до Парижа і телеграфічно донесу свою адресу“.

Се було все, що з початком липня 1900 в часї своєї подорожі я дізнав ся про катастрофу в Бельґрадї. Аж 15 жовтня 1900 дістав я від Вукашіна Петровича ось який лист:

Любий Владане!

„Так само як торішнього року подав я Тобі справоздане про все, що робив я і мої товариші в часі замаху на короля Міляна і по замаху, уважаю своїм обов'язком предложити Тобі і тепер дневник, із якого можеш побачити поставу мою і наших товаришів у днях від 8 до 12 липня, отже в часі нашого уступлення. Буду дуже рад, коли знайдеш у моїм дневнику доказ, що як Твій заступник відповів я Твоїм ожиданиям. Коли-б се не стало ся, буду сього жалувати, та все таки буду просити Тебе повірити, що я поступав після найліпшого розуміння і змоги.

Прошу Тебе вірити в щирість Твого товариша *Вукашина*“.

Із того дневника, який долучено до повисшого листа, хочу навести тут що важнійше.

Д. 6 липня, 1900.

„Четвер. Приняте дипломатів. Барон Веккер-Готтер не хотів говорити зі мною в канцелярії, але просив мене виїхати з ним, щоб по дорозі поговорити. На сходах здивав нас Генчіч, який попросив мене зараз вертати, бо має сказати мені щось дуже важне. Я перепросив барона і пішов з Генчічем до його канцелярії, де він сказав мені:

— Не можу сказати тобі, що таке робить ся, але можу сказати лише стільки: готується щось важне, страшно. Я мусів присягти, що буду мовчати, і не можу зломати присяги. Можу лише сказати тобі, що шифрованою телеграмою я доніс королеви Мілянови, що готується велике нещастя для нього, для короля і для Сербії, і завізвав його, щоб зараз повертав, аби запобігти нещастю.

На мою просьбу, навіть на моє жаданє, щоб сповнив свій обов'язок супроти мене яко заступника шефа правительства і означив річ ближше, не хотів нічого иньшого сказати, як те, щоб я сам пішов до короля, а король скаже мені правдоподібно те саме, що сказав йому в полудне.

Я пішов зараз до палати. В ад'ютантській кімнаті застав я старого Николу Хрістіча. Зараз сказав я жартом, що його присутність, се кепська ворожба для держави. Старпий прийняв се за жарт. Король задзвонив і по кількох хвилях запровадив мене службовий ад'ютант до короля. Король очікував мене в дверех кімнати, де відбувають ся засідання міністерської ради. Я ледво

встиг замкнути двері за собою, коли король збентежений до крайності запитав:

— Чого хочете, Вукашине?

— Саме тепер приймав я дипломатичне тіло і прийшов здати реляцію.

— Лишіть се на другий раз. Нині не маю часу слухати тої реляції.

— Добре. Лишу той реферат на другий раз. Та в ще пильні питання.

— Говоріть хутко. Мені спішно.

— Пан Богічевич просить двомісячної відпустки.

— Нехай іде.

— Владан просить мене зробити йому прислу...

— Зробіть йому ту прислугу.

— Генчіч жадав від мене 3.000 франків для пана Арістова, секретаря славянського комітету і твердить, що Ваше Величество дозволили йому взяти сю суму з диспозиційного фонду.

— Так. Дайте йому ті гроші — сказав король і лишив мене.

Коли я сів до повоза, побачив я нараз перед собою посла із Третеніка, Петра Кашіча, який запитав мене: „Чого кличе нас король?“

На моє питанє, хто його покликав, він показав мені телеграму: „На розказ Його Величества приїздіть зараз до Бельґраду. Маршалок двора Леш'янин“.

Я відповів йому, що не знаю нічого про його покликанє. Із його слів дізнав ся я, що покликано також посла із Чачака Николу Радовановича, який уже й приїхав.

В часі їзди до дому міркував я, чи не розумів може Генчіч під нещастєм той випадок, що король хоче наше правительство відправити і покликати Николу Хрістіча? Але се не може бути; по перше нема найменшої суперечки між королем і правительством, а далі як би король хотів хоч би й без жадної підстави змінити правительство, то мусів би сказати се насамперед заступникови шефа правительства тай не покликував би поодиноких послів через маршалка двору, але через міністра справ внутрішних, коли вже того міністра у сю справу втаємничив... Значить, тут не ходить про зміну правительства. Чи стало ся щось із королем Міляном? Та тоді король не потребував би Генчіча, лише міністра

війни. Чи може сам король почувати ся до чогось? Але що могло стати ся королеви в часі, коли в цілім краю панує спокій, порядок і загальне задоволене? Як би готовило ся щось проти самого короля, мусів би Генчіч зарядити особливі міри обережності; замість сього він обмежив ся лише на покликаню вітця королевого. Отже мусить тут розходити ся про фамілійну справу. Та яка фамілійна справа короля могла-б крити в собі таке страшне нещасте для династії, для нас і для краю? Могла се бути лише женячка короля, і власне така женячка, якої не повинно бути...

Оттак, відсунувши на бік усі иньші догади, дійшов я до заключеня, що король хоче женити ся з Драгою Машиновою. Що-ж тут робити? Я постановив покликати Владана і подати ся до димісії. Коли король хоче відправити правительство, то моя димісія буде йому пожадана. Як ні, то мусить сказати, в чим криється, а для мене було тепер найважнійше довідати ся, про що властиво ходить. Я написав подане до димісії, мотивуючи її тим, що наслідком остатнього прийнятя у короля дійшов я до переконаня, що не маю вже його повного довіря, без якого і т. д.

На димісії поклав я дату найблизшого дня, щоб не виглядало, що я написав її в першій хвилі по образливім прийнятю, лише аж по докладній розвазі.

О годині 10^{1/2} мав міністер просьвіти авдієнцію у короля. Він прийняв ся доручити королеви мою димісію. Коли я Генчічу скавав, на який здогад попав я, а власне, що король хоче женити ся з Драгою, не відповів він ані слова, та з його лица можна було вчитати, що я вгадав. Я зателеграфував зараз до Владана до Цуриха, що король прийняв мене вчора вечером кепсько, що причини сього не знаю, що нині рано подам свою димісію, тай щоб скоро повертав, бо без нього я не хотів би нічого зробити. О 11 годині вернув Андра, віддав мені назад димісію і розказ короля, аби я прийшов на обід. Андра додав, що король не скавав йому нічого, лише велів завтра рано о 10 годині прийти на авдієнцію. Але Андра завважив, що король дуже змішаний. По обіді запровадив мене король до покою, що був колись будуаром королевої Наталії, і почала ся ось яка розмова:

Король: Хотів би я сказати Вам щось дуже важне, щось таке, від чого залежить моя будучність, моє жите, моя судьба. Передівсім мушу Вам зробити закид що до Вашої димісії, яку доручив мені Андра. Наші відносини не були того рода, щоб Ви моім

поступуванем могли чути себе діткненими. Ми від давна добрі приятелі і не повинні ображати ся за дрібниці. Я не то що не маю нічого против Вас, а навпаки, я дуже задоволений Вашою роботою.

Вукашін. Дякую, Величество. Коли я дозволив собі вручити свою димсію, то стало ся се тому, бо я переконав ся, що Ваше Величество велить маршалкови двора покликувати поодиноких послів скупштиняи не повідомивши про се мене, яко шефа правительства.

Король. Звідки се знаєте?

Вукашін. Каміч показав мені телеграму, яку дістав.

Король. А бачили Ви Генчіча? Чи звірив ся може він з чого?

Вукашін. Бачити я бачив його, та на жаль він не хотів мені нічого сказати.

Король. Ну, то я Вам скажу все, але мусите мені насамперед присягнути на отсей сьвятий образ, що нікому нічого не скажете з того, чого тепер довідасте ся.

Вукашін. Величество, я не вірю в сьвяти образи. Присяга аложена на них не обовязувала би мене ні до чого.

Король. То присягніть мені на память свого покійного сина.

Вукашін. Ся память, Найяснійший Пане, дуже дорога мені, але її не можна брати за підставу присяги.

Король. То дайте мені чесне слово, що будете мовчати.

Вукашін. Дуже охотно, але аж коли почую, що Величество має мені сказати. Коли зможу тоді замовчати без нарушеня обовязку, учиню се. Але-ж Величество знає, що я тепер заступаю також шефа правительства, тому не можу обіцяти, що не виповню свого обовязку.

Король вірвав ся, буркочучи: В таким разі не маю Вам нічого сказати, — і відійшов. Я лишив ся сам у покою. По десятиох мінутах вернув король назад, сів коло мене і розмова пішла далі.

Король. Чому не хочете обіцяти, що будете мовчати?

Вукашін. Мій опір відносить ся лише до справ державних. Коли скажете мені щось позаслужбового, що вимагало-б безуслівного замовчання, тоді тайна піде зі мною до гробу.

Король. Добре. Тепер слухайте. Знаєте, Вукашіне, що я не мав ані дитинства ані молодости такої, як мають усі люди.

Вічна сварка між моїми родичами затроїла моє житє, зруйнувала моє здоровлє, особливо мої нерви. Те житє вбило в мені всякі чутя. Я ніколи не почував особливої амбіції, навіть тої, щоб панувати як король. Корону носив я не зі своєї волї, лише з обов'язку. Ви мусїли се вже завважити.

Вукашін. В тїм, що Величєство тепєр сказали, є трохи правди, але се такі делїкатні семейні справи, що не вважаю себе покликаним сказати тут своє слово.

Король. Добре. Слухайте мене далї. Всї ви все говорили, щоб я вже раз оженив ся. Я рїшив ся вчинити Вашу волю. Та при тїм рїшеню спостерїг я, що жаден із великих пануючих домів не дасть за мене своєї доньки. Жадна прїнцеса в великої династїї не хоче бути моєю жінкою. Хиба вдурїла би мїняючи добре житє, яке має дома, з житєм у Сербїї. Взяти знов прїнцесу з якогось малого двора, з якоїсь побїчної лїнії не маю охоти, таї се також не принесло би користи для нашого народа. Чужа з такого малого двора старала би ся мати вплив на наші державні справи. Се викликало би новї потрясеня в краю, а мене поставило би в дуже прикре положєнє. Проте постановив я оженити ся з Сербкою, з донькою мого народа. Що-ж гадаєтє, Вукашіне?

Вукашін. Особисто я не мав ніколи аристократичних упєреджень, і радше належу до демократичної течїї. І для того, Величєство — не з причин наведених Вашим Величєством, якї не вїдержують критики, — для того власне не мав би я нічого против того, як би Величєство хотїли оженити ся з Сербкою. Розумїє ся, мусїла би наша будуча королева бути бодай о пять лїт молодшою від Вас; мусїла би походити з доброго дому і бути добре вихована. Мусить бути молода і невинна як ангел, а тодї повитас її народ як королеву з любовю. Тїлько в такїм разї бачило би не лише правитєльство, але також і весь народ на тронї радше Сербку нїж чужиницю.

Король (устаючи). Ото в тїм власне лежить труднїсть, що маю вже жєнщину, яку бїльше люблю від усього на свїтї, з якою тїлько можу бути вповнї щасливий, і скоро мати му сю жєнщину, зможу посвятити цїлє своє житє інтересам народа. На всїм свїтї є лиш одна однїська жєнщина, що вміє відчути всю дотеперїшню гїркїсть мого житя і зробити мене щасливим. Ся жєнщина була до тепєр моїм добрим ангєлом, який дав менї силу витримати все те, що менї доводило ся витримувати.

Вукашін. І хто-ж то, Найяснійший Пане, ся жєнщина?

Король. Се пані Драґа, донька помершого Панти Люневіци.

Вукашін. Драґа Машина! Ні, Величество, се не може, се не повинно бути!

Моя холодна і спокійна відповідь вразила видко короля до глубини. Його очі наповнили ся сльозами гніву. Здоймив окуляри, витирав їх конвульсійно, вложив їх назад, гриз зубами вуса, зірвав ся, бігав по покою, знов сів, знов вірвав ся і ходив довкола. В кінці зупинив ся передімною.

Король. Чи Ви мій приятель, Вукашіне?

Вукашін. Так, Найяснійший Пане.

Король. Коли Ви мій приятель, то мусите мені допомогти в виконаню сього мого наміру. Інакше не може бути. Хто хотів би ставити мені перешкоди в виконаню сеї моєї постанови, той мій ворог. Від сього наміру я не відступлю, хоч би мало стати ся й не знати що.

Вукашін. Коли так, то осьвідчаю зараз, що не можу бути дальше міністром Вашого Величества. Димісію на письмі принесу зараз, як тільки мене пустите, щоб я міг скликати своїх товаришів і розповісти їм те, що Ви сказали мені.

Король (цілком спокійно). Димісії не прийму, а товаришам не сьмієте розповідати нічогосінько.

Вукашін. І одно і друге виконаю, Величество, хоч би се мало мене коштувати не знати що. Видите, Величество, як то добре стало ся, що я не дав наперед слова чести, що буду мовчати. Тепер надійшла хвиля, де я не тільки не повинен мовчати, але мушу ужити всіх правних способів, щоб не допустити до виконання такого нещасного наміру.

По сих словах я встав.

Король видко був переляканий.

Король. Сідайте, прошу, сідайте. Я-ж розумію, що Вам не легко згодити ся, але вислухайте мене. Вдумайте ся лише в мое положєне. Що мені робити, коли ви покинете мене нагло в такій ситуації?

Вукашін. Я вас не покину, коли ви занехаєте свій намір. Та коли обстаєте при нім, то даю Вам ось яку раду: 1) Се правительство зараз відправити. 2) Утворити правительство ad hoc, що буде готово підперти Вас у Вашім намірі. Впрочім уже вчора

вечір бачив я в ад'ютантських покоях пана Николу Христіча, з яким, здасть ся, ведете за моїми плечима переговори в справі утворення нового правительства. Прошу лише кінчити ті переговори. Моя і моїх товаришів димісія улекшить Вам тільки ситуацію.

Король мовчав якийсь час, потім просив на хвилинку затримати ся, сам відійшов і по п'ятих хвилинах вернув.

Король. Як думаєте, могу числити на те, що котрийсь із Ваших товаришів може підперти мене?

Вукашін. На мене, Андру, Атанацковича і Генчіча не можете числити. Жівана і Бору не знаю на стільки, щоб міг сказати, яке становище займуть. За Джьоку Стефановича не могу ручити, що Вам поможе, особливо, коли старий Никола Христіч утворить правительство.

Король. А по доконанім факті готові Ви помагати мені як приятель?

Вукашін. Се мабуть неможливо. Між королем і підданими не може бути мови про правдиву приязнь.

Король. Се так, то є в таким разі, коли-б я сам клав вагу що до ріжниці суспільного положення. А коли я не привязую ваги до тої ріжниці, то не маєте підстави не бути моїм приятелем.

Мені було ясно, що король навмисно продовжав розмову, аби по щось вискати на часі. Тому перейшов я просто до головної річи.

Вукашін. Прошу Величества дарувати найласкавійше, коли скажу щось, що не випадає димісіонованому міністрови. Я не могу повірити, щоб Ви поважно думали женити ся з панею Драгою. Чи-ж не видить Ваше Величество, що той крок був би по просту самовбійством династії? Поминувши всі иньші хиби пані Драги, то доказана її неплодність вистарчила би вповні до оправданя острого засуду, який я власне висловив. Та також і иньші хиби сеї пані не можуть лишити ся без уваги. Вона багато старша від Вашого Величества, не заживає доброї слави, чи слушно чи неслушно, в те на разі не входжу; вона буде, як то часто в житю трафляє ся, о стільки злою жінкою, о скільки була доброю коханкою. Мусите знати, Величество, що Петро Караджорджевич більше осягне через женячку Вашого Величества з Драгою, ніж коли-б обернув мільон наполеондорів на агітацію против Обреновичів. Мусите знати, Найяснійший Пане, що ані один європейський двір не прийме Вас більше по такій женячці; всі європейські пануючі збойко-

тують Вас по таким шлюбi. Мусите знати, Найяснійший Пане, що вся інтелігенція Вашого народу піднесе ся против такої женячки і ніколи не погодить ся в тим фактом. Будьте врешті пересвідчені, Найяснійший Пане, що не тільки Ваше Величество, але також і Сербія утратить наслідком такої женячки всяке значінє в сьвітi і стане ся посмiховищем та предметом погорди. Все се виповів я не як міністер Вашого Величества, бо ним я перестав бути, але як син того краю, в якiм спочивають кости моїх родичів і моїх синів. Говорю як чоловік, що рішив ся в разi потреби посвятити навіть житє, коли-б через те міг уратувати свого короля від фатального кроку.

Король (перериваючи). Слухайте, Вукашiне. Я постановив непохитно оженити ся з панєю Драгою. Не ображайте мене накидаючи ся на сю паню. Вона чесна жiнка, лише її вороги говорять лихо про неї. Вона не є також неплідною, як Ви сказали. Вона не мала доси дитини лише тому, бо ми не хотiли мати нешлюбних дiтей, але ручу Вам, що за рік буду мати сина. Що до рiжницi в лiтах, то вона старша від мене тільки о вісім лiт, а знаєте, що дуже часто трафляє ся в нашiм народi, що чоловік буває молодший від жiнки. Знаю, що вороги використають сю нагоду в борбi против мене і нашої династiї, але я пересвідчений, що ніколи не осягнуть успіху. Говорите як приятель, але вибачте, що й я маю власне своє пересвідченє. Ваше збудованє на здогадах, а моє осноує ся на доказах. Хочу Вам зараз навести доказ, що Драга чесна жєнщина. Пізнав я її ще в році 1894. Її скромність, мудрість і її цiле поведєнє подобало ся менi і заiмпонувало менi. Я чигав на кожду спосiбність, щоб міг зблизити ся до неї, але вона виминала всяку таку нагоду. Коли в кiнцi пощастило менi закрасти ся до її покою, запротестувала против того як найенергiчнiйше, а коли я їй визнав, що без неї не можу жити, вигнала мене по просту в покою — мене, короля. Так може поступати лише чесна жєнщина. Весь час, який провели ми разом у Біарріцi, не дозволила менi приступити до себе ближше. Аж геть пізнiйше, коли повернула до Білграду і переконала ся, що дiйсно не можу жити без неї й її любови, тай коли я признав ся їй до сумної ролi, яку доси відгравав я в своїх відносинах до жєнщини, аж тодi по жєртвувала себе менi. І аж тепер я вповнi переконав ся, що при тiй жєнщинi стаю я сам мущиною. Так, я в нiй смертельно закоханий, без неї не можу жити, вона мiй найлiпший дорадник вi всiх важ-

них справах, так як то було ще при уладженю Ваших доходових податків. Ще в марті сього року радила мені стати по стороні купців, бо тоді вискаємо їх для своєї женячки, а про Вас уже тоді сказала мені, що на Вас не можемо числити. Інтелігенція погодить ся хутко в довершеною дійсністю, а маса народня не буде в загалі нічого мати против моєї женячки. „Всяке чудо треває лише три дни“, каже наша приказка, і так буде також із моєю женячкою.

[Конець буде].

Володимир Короленко.

ДИВАЧКА.

— Чи швидко стація, поштаре?

— Не швидко ще, до завірюхи ледви чи доїдемо. Бач як закрутило, вітер іде.

Так видно, до завірюхи не доїхати. Під вечір стає все холодніше. Чути, як сніг під полозами поскрипує; зимовий вечір, вітер гуде в темному борі, гілля смереки простягають ся до вузької лісової дороги і грізно хитають ся в сутінку вчасного вечера. Холодно і непривітно. Візок вузький, під боки муляє, та ще тутже теліпають ся не до речі шабля та револьвер конвойних. Дзвінок виводить якусь довгу, одноманітну пісню в тон завиваня метелиці. На щастє — ось і видно одинокий огник стації на заліску гудучого бору. Мої конвойні, брязкаючи цілим арсеналом зброї, стріпають сніг. У горяче натопленій, темній, закурений хатині бідно і непривітно. Хазяйка застромлює в сьвітільник димящу скалку.

— Чи нема чого в'їсти у тебе, хозяйко?

— Нічого немає у нас.

— А риба? Річка тут від вас недалеко?

— Була риба, та мороз усю поморозив.

— Ну, картопля?

— Померала тепер картопля у нас. Нічого робити; хліба дала хазяйка, самовар на диво знайшов ся, і то слава Богу.

Погріли ся чаєм, хлібця поїли, цибульки принесла хозяйка в обичайці. А метелиця на дворі все більше розгулювала ся, дрібним снігом у вікна сипала і часами навіть сьвітло скалки здрігало ся і хитало ся.

— Не можна вам буде їхати, — почувте.

— Що-ж, почувємо. Вам же, пане, нікуди тепер поспішати. Бачите, яка тут сторона, ну, а там іще гірше, вірте мені.

В хатині все замовкло. Навіть хазяйка склала свою кужіль із прядивом і уклала ся спати, переставши сьвітити скалку. Залягла темрява і мовчанка, переривана лише рвучкими ударами бурхливого вітру. Я не спав. У голові, під гомін бурі, підіймали ся й пролітали одна за другою важкі думки.

— Не спить ся, видко, пане, — сказав один із конвойних, — „старший“ — чоловік досить симпатичний, з приємним, навіть ніби інтелігентним обличчям, проворний, тямучий у своїм ділі і через те не педант. У дорозі він не уживає непотрібних утисків і формальностей.

— Так, не спить ся.

Деякий час триває мовчанка, але я чую, що й мій сусід не спить, — видко, і в його голові блукають якісь думки. Другий конвойний, молодий „підручний“ спить сном здорового, але міцно втомленого чоловіка. Часами він буркоче щось невиразно.

— Дивую ся вам, — чуєть ся знов рівний, грудний голос унтера, — народ молодий, люди благородні, освічені, можна сказати, — а так усе життя своє проводите.

— Як?

— Ех, пане. Та невже-ж ми не можемо розуміти? Добре розуміємо, що ви не в такому може життю були і не до цього змалку звикли...

— Ну, це ви пусте говорите. Діло не в тім, до чого змалку звикли, — був час і відвикнути...

— Невже-ж вам весело? — питає він із сумнівом.

— Не весело, що й казати... А вам весело?

Мовчанка. Гаврилов (будемо так звати мого собесідника) очевидячки про щось гадає.

— Ні, пане, що я вам скажу... Вірте мені, іноді буває так, що, здаєть ся, і на сьвіт не хотів би дивити ся... Через що це вже так буває, не знаю, тільки іноді як підступить, як підступить — ніж гострей тай годі.

— Служба важка чи що?

— Служба службою... Розумієть ся, не гулянка, тай начальство, треба сказати, суворе, а все таки це не через його.

— Через що-ж?

— Хто знає...

Знов мовчанка.

— Ще тепер обтерпів ся трохи, звик. Ну, і начальство не зоставляє, унтерофіцером мене назначено, штрафів ніяких не бувало, тай скоро до дому, — в одставку...

— Так що-ж?

— А ось я вам, пане, розкажу, який випадок раз зо мною був... Поступив я на службу в 1874 році, в ескадрон просто з некрутів. Служив добре, можна сказати з цілою пильністю, все більш по нарядам: у народ куди, до театру, як звичайно, самі знаєте. Грамоти добре був навчений, ну, і начальство не зоставляло. Майор у нас земляком мені приходив ся; бачучи мою пильність, кличе мене раз до себе і каже: „Я тебе, Гаврилов, унтерофіцером зроблю; чи бував ти в командіровках?“ „Ні“, кажу, „ваше високоблагородіє“. „Ну“, каже, „другим разом назначу тебе в підручні; придивись ся, — не важка справа“. „Слухаю“, кажу, „ваше в—діє, рад старати ся!“ А в командіровці я дійсно не бував ані разу, — себто з вашим братом, значить. Воно хоча, скажемо, діло й не хитре, а все-ж таки, знаєте, наказ треба переияти, тай проворність потрібна. Ну, добре... Приблизно через тиждень кличе мене черговий до начальника і ще одного унтер-офіцера викликає. Прийшли. „Вам, каже, в командіровку їхати. Ось тобі підручний, — каже унтер-офіцеру. Він іще не бував. Дивіть ся — гав не ловити, — справте ся, хлопці, молодцями; панну вам треба везти з тюрми. Ось вам наказ, завтра гроші дістанете і з Богом!“ Іванов, унтер-офіцер, за старшого зі мною їхав, а я за підручного, — ось так як у мене тепер другий жандар. Старшому даєть ся наказ, гроші він у руки дістає, напери також, розписуєть ся, рахунки веде, ну, а рядовий на поміч йому даєть ся: послати куди, за річами подивити ся або що... Ну, добре. Рано, ще досьвіта від начальства вийшли, дивлюсь: мій Іванов уже напипи ся десь устиг. А чоловік він був, просто кажучи, непідходящий, здеградували в салдати тепер. На очах у начальства унтер-офіцер як повинно бути, навіть на інших доносив, вислужував ся. А тільки геть з очий, зараз і закрутить ся, і перш над усе випити любив.

Прийшли ми в тюрму, як слід, папір показали, стоїмо, чекаємо. Цікаво мені, яку панну везти прийдесть ся, а везти призначено нам по маршруту далеко. По цій самій дорозі їхали; тільки

в місто вона призначена була, а не в волость. От мені й цікаво, першинка, — стою, чекаю. Прочекали так приблизно в годину, поки річи її збирали, а річий усього лише вузельчик маленький, — спідниця там, тай инше, самі знаєте. Книжки те-ж були, а більш нічого в нею не було, видко не богатих родичів, гадаю собі. Виводять її, дивлюсь, молода ще, як єсть дитиною мені вдала ся. Волосся біляве, в одну косу заплетено, на щоках румянець в той час так і горів, а потім, побачив я, що бліда, як єсть біла цілу дорогу була. Так мені її жалко стало, так жалко, не знав що й робити.

Стала вона пальто одягати, кальози... Річи оглядіти звеліли, правило значить: по наказу ми повинні обдивити ся річи. „Гроші, питаємо, у вас єсть?“ — Карбованець двацять копійок знайшло ся, старший їх до себе взяв. „Вас, панно, — каже їй, — я обшукати мушу“. Тут вона як почервоніє. Очи у неї загоріли ся, румянець іще густійшим став. Губи тонкі, сердиті... Як подивила ся на нас, — вірите, — я й підступити ся не посьмів. Ну, а старший, відома річ, паний, просто лізе до неї... „Я, каже, мушу обшукати, у мене, каже, наказ“. Як крикне вона тут, навіть Іванов, і той від неї одступив ся. Дивлю ся на неї, лице зблідло, ні кровинки на ньому, а очи немов почорніли, і вла, страшенно зла... Ногами тупоче і так скоро каже щось, — тільки я добре й не слухав, що вона говорила... Смотритель теж перелякав ся, води приніс їй у склянці... „Заспокійте ся, прохає її, будь ласка, самі себе пожалійте“. А вона на його тут як напала. „Варвари, каже, ви, хлопці“. Ну, тай ще багато грубих слів йому наказала. Як хочете, але супроти начальства це не добре. Так ми її й не обшуквали. Повів її смотритель у другу кімнату, тай в надзирательницею зараз же вони і вийшли: „Нічого, каже, при них нема“. А вона на нього дивить ся і мов сьмієть ся йому в лице, а очи такі злі. А Іванов — відомо, що пянному море по коліно, — дивить ся та все своє буркоче: „Не по закону, каже, у мене наказ“. Тільки смотритель на це не звернув уваги.

Виїхали. По місту проїзжали, а вона все в вікно карети дивить ся; мов витаєть ся, або знайомих побачити хоче. А Іванов узяв тай спустив завіску, — вікно й закрав. Забила ся вона в куток, притулила ся і дивить ся на нас. А я, признати ся, не витерпів таки: взяв ще одну завіску, піби то сам подивити ся хочу, і відкрив, так щоб їй видко було... Тільки вона й не подивила ся

в вікно і все така сердита в кутку сидить, губи закусила, — до крові, гадаю собі, їх покусає.

Поїхали по залізниці. Погода ясна в цей день була, в осени це діло було, в вересні. Сонце світить, вітер свіжий, осінній, а вона відчинить вікно в вагоні, сама висунеться на вітер, так і сидить. По наказу не можна вікно відчиняти, та Іванов як тільки в вагон зайшов, так і захропів, а я не посмів їй сказати. Потім осьмілився, підійшов до неї і кажу: „Зачинить вікно, панно“. Мовчить і не звертає уваги, наче й не їй кажу, а сама, знаю, добре чує. Постояв я, постояв, а потім знов кажу: „Застудитеся, холодно тепер“. Повернулася до мене і неначе здивувалася чомусь. Подивилася на мене, таї каже так тихо: „Дайте спокій“, і знов у вікно висунулася, а я махнув рукою і відійшов на бік. Стала вона спокійніша. Зачинить вікно, в пальто закутається вся, видко гріється; вітер, кажу, свіжий був, холодно. А потім знов до вікна йде і знов на вітрі стоїть, після тюрми, видно, не надивиться. Навіть повеселіла, дивиться собі й навіть усміхатися стала, і так приємно було тоді на неї дивитися: коли-б начальство віддало, так, здається, зараз би оженив ся я в нею замість висилки.

Від міста тройкою їхати довелося. Іванов у мене паний, паний; проспить ся і знов наливається ся. Вийшов із вагону — хитається ся. Ну, гадаю, пагано, як би гроший казенних не пропив. Упав у поштовий віз, ліг і зараз же захропів. Сіла вона з ним рядом, — незручно. Подивилася на нього, мов на гадину якусь. Підбрала ся, щоб не торкнутися його як небудь, у кутку притулилася ся, а я вже на козли сів. Як поїхали, вітер холодний, я й то змерз, і їй, бачу, холодно. Закамляла міцно і хустку до губ піднесла, а на хустці, бачу, кров. Так мене неначе хто в серце кольнув. — „Ех, кажу, — як можна так! Слабі ви, а в таку погоду виїхали — дуже холодно... Хіба можна так?“ Підвела вона очі на мене, подивилася ся, і знов у неї в середині мов закипати стало.

— Що ви, каже, дурні, чи що? Не розумієте, що я не по своїй волі їду? Добрий, — каже, — сам везе, та ще й з жалем своїм лізе.

— Ви-б, кажу, начальству сказали, — в шпиталь лягли-б ніж у такий холод їхати. Дорога не близька.

— А куди? — питає.

А нам, знаєте, остро заборонено казати злочинцям, куди їх везти приказано.

Бачить вона, що я замняв ся, і відвернула ся.

— Не треба, — каже, — це я так. Не кажіть, але й самі не лізьте.

Не витерпів я.

— Ось, кажу, куди вам їхати. Не близько.

Закусила вона свої губи, брови зморщила, тай нічого не сказала. Похитав я головою.

— Ось, — кажу, — молоді ви, не знаєте ще, що це значить! — Дуже досадно мені було, а вона подивила ся тай каже:

— Даремно ви так думаете. Знаю добре, що це значить, але в шпиталь не ляжу. Дякую. Коли вмирати, то краще на волі, а не в шпиталі вашім тюремнім. Ви гадаєте, що від вітру заслабла я, від застуди? Ні, не від цього.

— Там у вас, — питаю, — родичі є? — Це я через те запитав, що вона мені сказала, ніби то у своїх поправляти ся хоче.

— Ні, — каже, — нема у мене там ні рідні, ні знайомих. Місце для мене чуже, але певно є такі як і я зсильні, товариші.

Подивив ся я, як це вона чужих людей своїми називає; невже-ж, думаю, її хто без грошей, да ще незнайому ва дурно поїти, кормити буде? Тільки не почав її розпитувати, бо бачу, брови підіймає, незадоволена, що розпитую. Тільки над вечір дивлюсь: хмари насунули ся, вітер повіяв холодний, а там і дощ пішов. Болото і перше не висхло ще, а тут так грузко стало, просто ки-сіль на дорозі, тай годі. Спину мені болотом усю закидало, та й її порядно попадати стало. Словом, погода на її нещастя почала ся дуже погана: дощиком просто в лице січе; візок хоч і критий і хоч рогожкою її закрив, але що це помагає! Мете скрізь, промерзла, бачу, вона вся, дріжить і очи закрила. По обличчю каплі дощу потекли, а щоки такі бліді, і не рухаєть ся вона, мов не чула. Я навіть злякав ся. Бачу, погана справа виходить зовсім...

В місто Я. ми приїхали в вечері. Збудив я Іванова, вийшли на стацію, звелів я самовар нагріти. А з міста цього пароходи ходять, тільки по наказу нам на пароході возити суворо забороняєть ся. Воно хоч нам це й користніше — економію зробити можна, та боязко. На пристані поліцейські стоять, а то й наш брат жандарм міський донос написати завше може.

Ось панна й каже :

— Я далі на пошті не поїду; як знаєте, парохомом везіть.

А Іванов ледви очи продер із похміля, сердитий.

— Вам, — каже, — про це розводити ся не полагаєть ся.

Куди повезуть, туди й поїдете.

Нічого вона йому не сказала, а мені каже :

— Чули, що я кажу: не їду!

Одкликав я тут Іванова на бік.

— Треба на парохомі везти. Вам же краще: економія лишть ся.

Він на це пішов, боїть ся тільки...

— Тут, — каже, — полковник є, так щоб чого часом не вийшло; іди, — каже мені, — та спитай, я-ж чогось погано себе почуваю! — А полковник недалечко жив. — Ходім, — кажу, — і панну з собою візьмем. Бою ся я: Іванов, гадаю, з п'яна спати завалить ся, щоб ще чого не вийшло. Як утече вона, або щось зробить собі, а ми за це відповідати-мемо. Пішли ми до полковника. Вийшов він до нас. — Що треба? — питає. Ось вона йому і з'ясовує, але й з ним не добре говорить. Їй попрохати би гарненько: так і так, зробить милость, а вона замість цього в ним по своїйому заговорила. — По якому праву, — каже, ну, і так далі, усе грубі слова говорить. Вислухав він її і нічого, спокійно їй так відповідає :

— Не можу я нічого тут зробити. По закону — не можна. Дивлю ся, панна моя почервоніла уся, очи мов вуглі.

— Закон! — каже, і засьміяла ся так по своїйому, сердито та голосно.

— Так, — відповідає полковник, закон!

Я тут забув ся трохи, тай кажу :

— Так, ваше в—діє, закон, але вони слабі.

Подивив ся він на мене суворо.

— Як називаєш ся? — питаєть ся. — А ви, пані, коли слабі, чи не не хочете до тюремного шпиталю?

Відвернула ся вона і пішла геть не сказавши ані слова. Ми за нею. Не схотіла до шпиталю, тай то треба сказати: вже коли на місці не лишила ся, а тут без грошей та на чужині, розумієть ся, не приходить ся. Ну, що-ж робити, треба їхати. Іванов на мене накинув ся.

— Що тепер буде? Ізза тебе, дурню, небезпримінно відповідати будемо.

Звелів коний запрягти і ніч перечекати не згодився, так у ночі й виїзжати прийшлося. Підійшли ми до неї: — Ходіть, — кажемо, — коні готові. А вона на канапу лягла, тільки загріватися почала. Спочила на ноги, встала перед нами, випрямила вся, просто на нас дивиться, навіть боявко мені на неї дивитися стало.

— Прокляті ви! — каже, і знов по своєму незрозуміло щось говорити почала. Здається їй по російськи говорить, але нічого зрозуміти не можна. Тільки дуже сердито та жалко говорила: — Ну, — каже, — тепер ваша воля, ви мене замучити можете, робіть що хочете. Іду!

А самовар же на столі стоїть, вона ще й не пила. Ми з Івановим свій чай заварили, а їй їй налив. Хліб із нами білий був, а їй те-ж відрізав. — Випийте, — кажу, — на дорогу, хоч загрієтесь трохи. — Вона тоді кальоші одягала, повернула до мене, дивилася, дивилася, потім стиснула плечима і каже: — Що це за чоловік такий? Зовсім ви, здається, божевільний. Не буду я вашого чаю пити.

Вірте, як мені тоді образно стало! Як тепер пригадаю, їй досі серце б'ється. Ось ви не гидуєтеся з нами хліб-сіль їсти. Пана Рудакова везли, той те-ж не гидувався. А вона гидувався. Звеліла собі потім за другим столом самовар особно загаріти і відома річ, за чай, за самовар у трое заплатила.

Оповідач замовк і на деякий час у хаті настала тиша, переривана тільки рівним диханням молодшого жандара.

— Ви не спите? — запитав у мене Гаврилов.

— Ні, кажіть, будь ласка, далі, я слухаю.

— Багато я від неї муки натерпівся. Дорогою, знаєте, в ночі все дощик, погода погана. Лісом ідеши, ліс стогоном стогне. Її не бачу, ніч темна, непогожа, хоч око виколи, а вона у мене перед очима так і стоїть, так завше в ночі й у день бачу її: і очі її, і лице, сердите, бліде, і як вона замервля вся, як дивиться кудись, мов думки свої в голові перевертає. Як зі стації виїхали, став я її кожухом укривати.

— Одягніть, кажу, кожух, усе, знаєте, тепліше буде.

— Ваш, — каже, — кожух, ви й одягайте.

Кожух, правда, мій був, та додумався я і кажу їй:

— Не мій кожух, по закону вам помагаєть ся.

Одягнула ся... Тільки й кожух не поміг; як розвидніло ся, подивив ся я на неї, а вона на себе не похожа стала. Як зі стації знов виїхали, приказала Іванову на козли сісти. Побуркотів він, та не посьмів не послухати ся, тим більше, що хміль у нього трошки пройшов. Я сів із нею рядом. Три доби їхали ми й ніде не ночували. Перше діло: по наказу сказано не зупиняти ся на нічліг, а на випадок дуже великої втоми зупиняти ся лише в містах, де є караули. Ну, а тут, самі знаєте, які міста. Та й вона сама-ж поспішає, — скоріше їй на місце хотіло ся.

Приїхали таки на місце: як камінь у мене з плечий упав, коли ми місто побачили. І треба вам сказати, при кінці вона майже на руках у мене доїхала. Бачу, лежить на візку непритомна; як затрусить візок, вона головою об спинку і вдарить ся. Підняв я її на руку, на праву, так і віз — усе лекше. З початку відштовхнула мене. — Геть, — каже, — не догоркайтесь! — А потім нічого... Може від того, що непритомна була... Очи закриті, віки зовсім почорніли і лице краще стало, не таке сердите. І навіть так було, що засьмієть ся крізь сон і наче просьвітліє. Певно їй, бідній, гарне щось снило ся... Як до міста доїзжать стали, очунала вона, підняла ся... Непогода пройшла, сонце виглянуло, ось вона й повеселіла. З губернії її далі відправили, в губернській місті не zostавили, і мені-ж її далі везти довело ся. Тоді жандари в роз'їздах були. Дуже втомила ся вона, але все-ж весела виїхала. Як виїзжали ми, дивлюсь, у поліцію народу набираєть ся, — панночки молоді, та пани-студенти, видно зсильні... І всі мов знайомі в нею балакають, за руку здоровкають ся, розпитують. Гроший їй принесли, хустку на дорогу. Провели... Їхала весела, кашляла тільки часто, а на нас навіть не дивила ся, мов нас не було. Приїхали в повітове місто, де їй жити призначено; здали її під розписку. Зараз вона фамілію якусь називає.

— Тут, — каже, — такий то?

— Тут, — відповідають.

Справник приїхав.

— Де, — каже, — жити будете?

— Не знаю, — каже, — поки що до Рязанова піду.

Похитав він головою, а вона зібрала ся й пішла, з нами не прощавши ся...

— Що-ж, так ви більше й не бачили її? — запитав я.

— Бачив, та краще-б і не бачити... І швидко навіть я знов її побачив. Як приїхали ми з командіровки, зарав знов нарядили і знов у той же бік. Студента одного везли. Веселий такий, пісні добре співав і випити любив. Його ще далі послали. Ось поїхали ми через те місто, де ми її залишили, і стало мені цікаво про життя її дізнати ся. — Тут, питаю, панночка наша? — Тут, кажуть, тільки якась чудна вона; як приїхала, так просто до всильного пішла і ніхто її потім не бачив — у нього й живе... Дехто каже: слаба вона, а другі кажуть, ніби то вона у нього за любовницю живе. Звісно, народ базікає... А я-ж знаю, як вона з ним живе. Пригалало ся мені, як вона казала: Померти мені у своїх хочеть ся. І так мені цікаво стало, і не те, що цікаво, а попросту мене туди так і потягло. Пішов, добрі люди дорогу показали; жила вона в кінці міста. Домичок маленький, дверці низенькі. Війшов я до того всильного, дивлю ся, — чисто у нього, кімнатка ясна, в кутку ліжка стоїть, завіскою куток відгорожено. А рядом майстерня у нього маленька, — там на лаві другу постіль положено. Як війшов я, вона на ліжку сиділа, шалем обвинена і ноги під себе підбрала, щось шие. А всильний рядом на лаві сидить, з книжки щось їй читає. Шие вона, а сама слухає. Стукнув я дверима, вона як побачила, підвела ся, за руку його схопила, та так і замерла. Очи великі стали, темні та страшні... Ну, все, як і перше бувало, тільки ще бліднішою мені видала ся. За руку його міцно стиснула, він злякав ся, до неї кинув ся.

— Що, — каже, — з вами, заспокійте ся!

А сам не бачить мене. Потім пустила вона його руку, з ліжка встати хоче.

— Прощайте, — каже йому, — видко їм для мене смерти гарної жалко. Прощайте!

Тут і він обернув ся, побачив мене, як скочить на ноги... Думав я — тут він убє мене напевно. Вони, знаєте, подумали, що знов її брати приїхали. Тільки бачить, стою я мов неживий, — сам злякав ся, та ще й один.. Обернув ся він до неї, за руку взяв, засміяв ся.

— Та заспокійте ся ви, — каже. — А вам, — питає мене, — чого тут треба?

Дуже мені совісно стало, що злякав її. Сказав йому, що побачити прийшов, тай вона мене пізнала. Бачу я, сердить ся ще,

як і перше. Ось сердить ся, тай годі, — так і закипає; здасть ся, вже я всею душею рад би услужити, а вона як гляне, мов змиєю лютою їй здаєш ся.

Розібрав він, у чім річ, засьміяв ся до неї, став їй щось казати. Не все я міг зрозуміти; ви, панове, завше чудно якось так між собою балакаєте. Він спокійно, тихо говорить; а вона сердито та грубо. Зсильний їй каже: Ви зрозумійте: чоловік до вас прийшов, а не жандар. А вона йому кидає: А навіщо він служить?

Господи, — гадаю собі, невже-ж я й не чоловік для неї? Хиба-ж по своїй волі я їй щось недобре вчинив? Так мені гірко стало. — Вибачайте, — кажу, — що злякав вас.

— Це, — каже, — нічого, що злякали. Не в тім річ.

Ніяково мені стало.

— Бувайте здорові!

Вона нічого не сказала, а він повернув ся, руку мені подав, спитав, чи далеко їдемо...

— Будете їхати назад, завертайте до нас.

А вона дивить ся на нього, усьміхаєть ся по своєму.

— Не розумію вас, — каже. А він їй: — Зрозумієте колись, серце у вас не зле.

Коли ми їхали назад, прикликає начальник старшого і каже:

— Вам треба тут лишати ся, поки розпорядження не прийде; телеграму дістав: на папір вам треба чекати з почти.

Лишили ся ми. От я і знов до них пішов, себто не до них, а так просто кодо них пройшов, а після думаю: треба зайти, хоч у хазяїнів про неї запитати. Хозяїн домовий каже: Погано, як би не померла. Боюсь відвічальности, бо пона кликати не хотять. Стоїмо ми так, балакаємо, аж у той самий час виходить зсильний. Побачив мене, поздоровкав ся тай питає: — Знов прийшов? Що-ж. Заходи, коли хочеш. — Я й ввійшов потихеньку, а зсильний за мною. Подивила ся вона тай питає:

— Знов цей чоловік? Ви його покликали?

— Ні, — каже, — я його не кликав, сам прийшов.

Я не витерпів і кажу їй:

— За що це ви, панночко, так сердите ся на мене? Мов ворог я вам.

— Ворог, — каже. — А ви хиба цього не знаєте? Ворог!
— Голос у неї слабкий став, тихий такий, на щоках румянець так і горить і лице приємне, приємне, — здасть ся, не можна надивити ся. Бачу: не животіти їй уже на цьому світі, став прощення просити — гадаю, як би без прощення не померла.

— Простіть мене, — кажу, — коли вам що недобре зробив. Знов бачу, закипає...

— Простити! От ще! Ніколи не прошу, і не думайте, ніколи!

Оповідач знов замовк і задумав ся. Потім продовжав тихіше і задумано.

— Знов у них балачка пішла. Ви, чоловік освічений, по їхньому мусите розуміти, так я вам скажу, які слова заламятав. Коли стали вони тихіше, спокійніше говорити, я й велухав ся. Слова запам'ятав і досі памятаю, а змісту не розумію. Він каже: — Зрозумійте, не прощення важно, чоловіка в ньому признайте. Простити — инше діло, він сам може не простив би. А потім уже зовсім чудно заговорили; один на другого дивлять ся сердито і по словам ніби то лають ся. Він їй каже: — Ви сектантка. — А ви, — вона йому, — холодний, байдужний чоловік. — Як вона йому це слово сказала, він аж підскочив. — Байдужний, ну, ви самі знаєте, що неправду сказали! — Може, — відповідає і засміяла ся йому, — а ви хиба правду сказали? — А я, каже, правду. — Задумала ся вона, руку йому протягла, він руку взяв, а вона в лице йому подивила ся, таї каже: — Так, ви може маєте рацію. — А я стою, як дурень, дивлю ся. а у самого так і ссе під серцем, так і підступає. Потім повернула ся вона до мене, подивила ся на мене без гніву і руку подала.

— Ось — каже — що я вам скажу: ніколи я вас не прошу, чуєте? вороги ми. Ну, а вам руку подаю, бажаю чоловіком стати. Втопила ся я, — каже йому.

Померла вона скоро. Як ховали її, я й не бачив, у справника був. Тільки на другий день зсильного того стрінув. Підійшов до нього, дивлю ся: він на себе не схожий. Зросту був високого, лицем серйозний, перше привітно дивив ся, а тепер звірем на мене просто глянув. Подав, було руку, а потім руку мою кинув і сам відвернув ся.

— Не можу, — каже, — тебе бачити тепер. Іди собі... Бога ради йди... Потім, коли в місті лишити ся, заходь.

Опустив голову тай пішов, а я на квартиру пішов; так мене вассало, що два дні нічого не їв. Нудьга... На третій день справник прикликав мене і каже:

— Можете тепер їхати; бумага прийшла, та пізно. — Видко нам знов її везти-б прийшло ся, та вже Бог пожалів, сам забрав.

Тільки це ще не все. Коли я їхав назад, приїхали ми на одну стацію. Входимо в кімнату, а там на столі самовар стоїть, закуска усяка і якась старенька сидить, хазяйку чаєм частує. Чистенька бабуся, маленька та весела і говірлива. Все хазяйці про свої справи розкажує.

— Ось, — каже, — зібрала я річи, дім, що в спадщину дістала, продала й поїхала до моєї голубки. От зрадів. Вже й вилає, розсердить ся, — знаю, що розсердить ся, а все-ж рада буде. Писала мені, не веліла приїздити. Щоб навіть не сьміла я до неї приїхати!... Ну, та все пусте.

Так тут мене мов хтось під лівий бік штовхнув. Вийшов я в кухню.

— Що це за стара? — питаю я дівчини служниці. — А це, — каже, — тої самої панночки, що той раз везли, рідна мати.

Вірите, тут мене хитнуло навіть. Бачить дівчина, що на лиці я змінив ся, питає:

— Що, служба, з тобою?

— Тихо, — кажу, — панна та вмерла.

Тут дівчина ця — а дівка, треба сказати, гуляща була, з проїзжими гуляла — а тут як силесне в долоні, як заплаче тай геть із хати. Взяв я шапку тай сам вийшов, чув тільки, як стара в хаті з хазяйкою балакають. І так мені цієї старенької страшно стало, так страшно, що й висловити не вмю. Пішов я просто по дорозі, і опісля вже Іванов мене з возом дігнав, я й сів.

...Ось яке діло. А справник доніс, видко, начальству, що я до асильних ходив, тай полковник Я—ський те-ж доніс, як я за неї заступав ся, — одчо до одного й підійшло. Не хотів мене начальник підофіцером робити.

— Який ти унтер-офіцер, — каже, — баба ти! В карцер би тебе, дурпю!

Тільки мені в той час байдуже до цього було і навіть ні трішки не жаль. І все цю панночку сердиту забути не міг, тай тепер те ж саме: так і стоїть перед очима. Що це значить? Хто-б мені це з'ясував? Та ви, пане, не спите?

Я не спав... Глибока пітьма закинутої в лісі хатини томила мою душу, і сумний образ помершої дівчини вставав у ній під глухі ридання бурі.

Перекладає *Ж. Озоменко.*

Вольф Еренкранц Збираський.

ВИБІР ВІРШІВ.

Передмова.

Канікулярна спека, роблячи чоловіка безсилим і нездібним до поважнійшої роботи, заставляє шукати розривки по відлюдних та тінистих закамарках, де нема сутолок і пекучих питань, царює легкий гумор та не надто грізка сатира, що осявіжує духа дає йому хвилю спочивку. Отся спека завела мене на хвилину в відлюдну і мало кому відому вуличку — жаргонову літературу наших галицьких Жидів. Зразки тої літератури, а спеціально поезії я чув у-перве ще 1878 р. в львівській тюрмі, і вже тоді мене зацікавила примітивна, середньовікова форма тих жидівських поезій; я чув тоді деякі вірші одного з давніших і малозначних, а проте й доси популярних жаргонових поетів. Берка з Бродів (Berl vün Brod) і мене здивував особливо тихий гумор тих пісень, у значній мірі може й несвідомий, оснований на чулернацьких конструкціях самого жаргону, та при тім щирій реалізм у трактуваню предмету і та простота вислову, що так сильно контрастує зі штучністю нашої конвенціональної — нехай не скажу, схолястичної поезії. Я тоді-ж у тюремному дозвіллі пробував перекладати деякі з тих пісень на нашу мову, але ті переклади, писані крадькома оловцем на клаптиках паперу, попали в руки тюремного ключника і були знищені. Пізнійше, 1880 — 81 р., часто буваючи в Дрогобичі і товаришуючи з жидівськими студентами та пролетаріями — христіяни, Русини й Поляки, переважно цурали ся мене — я знов мав нагоду наткнути ся на зразки жидівської поезії і переклав одну з них „Dus Lid vün dem Karсан“ (пісню про бідолазу), що була

друкована в остатнім, недокінченім і неопублікованім н-рі „Сьвіта“ . Пізвййше, працюючи при „Зорі“ під редакцією Партицького, я познайомив ся з молодим жидівським ученим Ізидором Бернфельдом, який по моїй просьбі написав гарний і одинокий у нас доси огляд „Жидівська література гебрейська і жаргонова“ (Зоря 1889, стор. 149 - 150, 170—172). Тоді-ж при помочи того-ж Бернфельда, а також мойого знайомого з Дрогобича, купця д. Гольдберга, я роздобув дещо з видань тої жаргонової літератури і пробував власною лектурою викнути дещо гллубше в її духа. Особливо зацікавив мене Вольф Еренкранц, родом зі Збаража, людовий співак, що здобув собі славу в жидівських кругах не лише в Галичині, але також у Німеччині, в Парижі і на Сході. Він умер у Константинополі десь у початку 70-их років і лишив по собі двотомову збірку віршів Makel Noam (Палиця ласки) та однотомову збірку Makel Chowtim (Палиця строгости), що визначаєть ся, так як і більшість його віршів, острою сатирою на жидівську секту т. зв. хуситів і їх рабів-чудотворців, т. зв. цадиків. Власне в першій збірці, в „Палиці ласки“ (по нашому сей титул можна би передати „Хоч бю, та люблю“) я вибрав кілька віршів для принагідного перекладу, що мав бути надрукований у „Зорі“ разом із обіцяною мені д. Бернфельдом спеціальною розвідкою про В. Еренкранца. Але тодішня редакція „Зорі“, що нерано помістила першу розвідку д. Бернфельда, не хотіла далі „залазити в жидівщину“ і мій плян, як багато иньших подібних, розвіяв ся. Та думка про перекладанє в жаргонової поезії не покидала мене, і ось тепер подаю читачам Д.-Н. В. першу пробу її осуцєня.

Вірша „Meschiah-Zeiten“, який титул я передаю в огляду на її сатиричну тенденцію троха відмінно, належить до найкрасних творів Еренкранца і ще й доси радує серця всіх свободолюбнйших Жидів, що в загвождженім та забобоннім хасидизмі бачуть велику перешкоду задля духового розвою жидівського народа. Знаючи всі тонкості віруваня і думаня хусита, Вольф Еренкранц не сердить ся, не ласть ся, не коментує і не полемізує, тільки просто групує і підкреслює деталі, щезає сам вповні за мальованим типом і оброблює його так тонко і вірно, що тільки тому, хто зуміє докладно викнути в його психольогію, виявляєть ся сатиричне вістрє і суверенний, ледви замітний сьміх співака. Свою інтенцію він виявляє головно через живе контрастованє побожного, тупого та фанатичного хусита з Ешкурами, еретиками, під якими треба

розуміти не лише християн, або може й зовсім не християн, а головню поступових, не ортодоксйних Жидів. Тих Епікурів малює автор зовсім устами і поглядами хусита, який таким робом характеризує сам найліпше свої погляди й почування.

Що переклад отих сатир, які являють ся немов найінтимнішою розмовою людей, з душею і способом думая так відмінними від наших, діло не легке і що перекладач не всюди може числити на відповідне зрозумінє з боку читачів, се таке ясне, що не потребує доказу. При тїм же віршова форма Вольфа Еренкранца, при всїй примітивности її верзїфікації, виявляє досить скомпліковану строфічну будову, тісно звязану з розкладом предмету і мабуть також із мелодією, невідлучною від тексту, що був призначений відразу не для друку та читання, а для устної продукції. Розложивши свою тему на шість мотивів (1. загальна характеристика, 2. їда і спосіб життя, 3. дім рабіна, 4. віз, 5. баня, 6. годинник) він присвячає кождому з них чотири строфи неоднакової довжини, а власне дві по 4 рядки, одну з 6, а одну з 5 рядків. Перша строфа кождого розділу кінчить ся заповідю „Wenn Meschiah wird kűmmen“, а остатня побожним зітханєм „Oj, wie derlebt men schon dus!“ Усі ті деталі будови вірші з невеличкими відмінами я заховав у своїм перекладї. Щоб дати понятє про розмір і ритм ориґіналу, наведу тут пару строф у транскрипції на латинку. Ось перша строфа вірші:

Die Epikorsim mögen Zűsetzterheit¹⁾ reiden,
mer wellen es derzählen in Freuden;
ech hoff zű Gott, sei wellen bald verstűmmen,
wenn Meschiah wird kűmmen.

А ось інтересна своїми славянськими запозиченнями в мові третя строфа другого розд.

Auf die Bäume wellen wachsen Kojlaczes űnd Bűlkes,
der Bäckker wird nischt haben wus zű thűn;
die Zweigen werden san Tschibűkes űnd Lűlkes,
űnd die Blätter werden san Tűtűn.

¹⁾ Для язикословів Нїмцїв, дослїдників жидївського жарґону, тих, що довгі роки возили ся жарґоновим словом Nėbich (писали його для всякої певности Nebbich!) і виводили його то з сирийського, то з перського то з арморейського, не знаючи, що воно руське нєбіг, частїйше вживане в формї звателя: небоже, — для тих етимологів і слово Zűsetzterheit буде не зовсім ясне, поки не знати-муть, що се репродукція славянського »до розпукку« і що жарґонове зű відповідає нїмецькому zer.

І нарешті ще 4 рядки в третьої строфи третього розділу :

Mit gesalzene Fisch wird san brükiert,
 ünd güter Waan vün alle Ecken ;
 die Wänd mit Driles ausgeschmiert,
 alle Chassidim sollen lecken.

МЕСІЯНСЬКІ МРІЇ ХУСИТА.

I.

Нехай Епікури говорять, хоч тріснуть,
 А ми голосити-мем повість утішну.
 Вони заніміють — на Бога надія,
 Як прийде Месія.

Усі ті гільтаї, усі Епікури
 У рабіна будуть за підлі мешури¹⁾ :
 У довгих штанищах, ще й голоколінки —
 Отак будуть рабіну чистить патинки.

Прийде-ж Епікурам боляче й свербляче,
 І буде їм kwasно і гірко ще й як!
 А як на них рабін закрикне, заграче,
 Обхопить їх страх і дріжак.
 Пізнає в ту пору те племя ледаче,
 Кого висьмівало і шарпало так.

Хусити всі будуть в веселім настрою,
 Хвалити-муть Бога що сили,
 І радість у них підійметь ся горою,
 Коли Епікурів попруть до могили.
 Ой, як би-ж ми того дожили!

II.

Тоді нам не буде потрібно журить ся.
 Ні зичить на лихву, торгами трудить ся, —
 Що треба хуситам, все тут їм і стане,
 Як тільки Месія настане.

Що їсти, що пити, солодко курити,
 Усе те нам буде без труда;
 Куди тільки глянеш і де лише станеш,
 Скрізь повно Господнього чуда.

Ростимуть на деревах пляцки та булки —
 Без діла пекар похожає товстун;

¹⁾ Мешурес, по жидівськи слуга.

На кожній гелячці цибухи і люльки,
 А кожний листочок — тютюн.
 А дощ буде падать з вина і горілки,
 Та все для хуситів лиш тільки.

Будуть Епікури на тее глипїти,
 І буде аж жовч у нутрі їх кипїти;
 Та скоро краплинку вина, шматок хліба скоштують,
 То зараз смак смерти почують —
 Ой, як би-ж нам те ще уздрїти!

III.

Ой як би то хтілось на дїм подивить ся,
 Що буде ураз і божниця,
 Де жити ме рабїн, сьвятий боговидця,
 Як тільки Месїя явить ся!

Не буде з каміня нї з цегол коротких,
 А з куліїв, цинамону й пляцків солодких,
 А в ляшпці горїти ме все оковита,
 А трапеза буде палисником вкрита.

Помїст увесь буде з соленої риби,
 А винні криниці в кутах джюркотять,
 А стїни покриті дриглями без хиби,
 І будуть хусити дриглї ті лїзати.
 Здїймуть з неба мїсяць і в хатї повісять, —
 Не згасне і гнота не треба втирати.

Як рабїн обїда — ангєли співають,
 Хусити всі скачуть, танцюють, гуляють, —
 А ті Епікури знай зиркати муть крізь дїрки,
 І будуть у них повертати ся кишки...
 Ой як би нам того дожлать залюбки!

IV.

А хто ж про чудовий той віз розповідь,
 Якого й сам цїсар не має,
 Що рабїн дістане в дарунку, усїм Епікурам на злість,
 Як тільки Месїя до нас завитає?

Із талесів¹⁾ мати-ме буду, не з шкіри,
 Колеса ялові пригнуті до шїри,

¹⁾ Талес — біла тонка плахта, в якій Жиди відправляють молитви.

А оси, кілочки з смолистого дерева гойфер¹⁾,
Бич з цицес²⁾, начеплених гарно на шойфер³⁾.

І візьмуть худібку, сьвяту між усіма,
Якої тепер ще й на сьвітї не чуть, —
Не буде то кінь, але пуру-адіме⁴⁾, —
Отсю у той віз запряжуть.
Фірманами будуть лиш сойфер і койре⁵⁾,
А рабін усе говорити-ме з Тойре⁶⁾.

Посеред дороги він крикне як стій,
Оттут йому вродить ся страва й напій.
Глядіти-муть там Епікури сховавшись за плоти —
І буде їх колька колоти.
Ой, як би дожити нам доти!

V.

А хто-ж про ту баню чудову згадає,
Якої тепер жадне місто не має,
Де буде наш рабін купать ся і плавать як слід,
Як прийде Месія на сьвіт?

З лілей та есройтім⁷⁾ збудовані стіни,
Облілені воском сьвічок, що в Йомкіпур⁸⁾ горіли,
А дах весь сьвятими секелами⁹⁾ буде побитий,
А воду до неї муть з райського ставу возити.

Ніхто з Епікурів не зможе туди дочвалати, —
Відніметь ся сила їх ніг;
Самбатіян¹⁰⁾ буде камінем-корінем шпурляти,
Щоб жаден еретик туди не добіг.
Осаннами битими¹¹⁾ будуть там піч натопляти,
Що виресли в рабіна біля доріг.

1) Ацай-гойфер — рід шпилькового, дуже легкого і нетривкого дерева.

2) Цицес — обрядові нитки, що висять у кожного Жида по боках.

3) Шойфер — ріг, у який трублять у сьвято трубок.

4) Пуру-адіме, червона ялівка, яка не знала ще бугая і якими вожено кивот заповіта.

5) Сойфер — писар, що переписує сьвяті книги; койре — чтець, що відчитує в школі уступи зі сьв. письма.

6) Тойре — Тора, закон, власнито тзв. Мойсееве Пятокнижє.

7) Рід цьвітів. 8) Судний день. 9) Секель — жидівська монета. 10) Мітична кипуча ріка.

11) Geschlugene Hojschaner — пальмові гильки, яких уживають при молитвах у часі кучок.

А як вийде рабін із бапі потому,
То сяде на віз і поїде до дому, —
А ті Епікури глядіти-муть скриті в норі,
І жовч у них трісне в нутрі...
Ой як би нам жить в тій порі!

VI.

Пришлють йому дивний годинник із неба,
Бо знати-муть добре, що все йому треба
Пятнацять раз в ніч на годинник вирнути,
Щоб встати на хацос¹⁾, не раньш, не пізнійше мінути.

Із білого полумя циферблат буде
І писані ангельським пальцем знаки,
Амід-унон і Амід-айш²⁾, слухайте люде,
Се будуть на дзигарі тім сказівки.

Години тут бити-ме перун сірчистий
Для рабіна тільки й хуситів самих;
В ночі о дванацятій півень огнистий
Із дзигара вийде й запіє для них.
І буде ланцюх із веселки барвистий,
Що грає в красках сьвітляних.

Оглухне-ж уся Епікурів родина,
Не знати-муть, котра пробила година;
Із злости заставлять свої всі дзигарки
У рабінських слуг або в його-ж кухарки,
А потім погублять заставнії марки...
О як би прийшла вже пора та єдина!

ХУСИТ ПРО ТЕАТР.

А ми-ж хіба сьвіт не виводим на сцену?
І що нашу радість затлумить?
Ми маєм театр — божницю сьвячену,
А сцена у неї, се умид³⁾.

Баль-тфіле⁴⁾ при ньому у нас за артисту,
Душа золотая, без маски!
Неглянеш на нього, то радість пречисту
Почуєш, мов з божої ласки.

¹⁾ Хацос або х'цос — північ, час північної молитви.

²⁾ Амід-унон — стовп огняний, і Амід-айш — стовп тіни, що за чергою
в ночі і в день вели Жидів із Єгипту через пустиню.

³⁾ Умид — стіл у жидівській школі, при яким відправляють молитви.

⁴⁾ Баль-тфіле, той що веде перед у молитві, Vorbeter.

А як він співає, то не в однім тоні,
 Що раз мітикує інакше,
 І як тут хусити заплещуть в долоні,
 То й Бог тому браву рад также.

Як вам до вподоби паскудні актори,
 Що наче скотина ричать?
 А нам же-ж огидливо слухать ті хори,
 В яких бабіони квичать.

Скрипок нам не треба ні труб ні музики,
 А спів наш не кращий від вашого може?
 В нас самі мужчїни хор творять великий,
 А не бабське племя, крий Боже!

Та як ви в тім можете чести шукати!
 Чи-ж сором не виїсть ваш очи!
 І як же вам можна гріха не лякатись,
 Та слухати вереск жіночий!

Та чи-ж се чував хто в часи ті блажені,
 Як люди затямили присно:
 Та там вони голі гасають по сцені
 Розпатлавши коси навмисно!

Мужчини без шапки, ай вай, без ярмурки,
 Лиш лясн-баляси все точить,
 І з панною все лише граєть ся в жмурки,
 От-от їй у очи не вскочить.

А всі собі скла ще беруть та льорнети, —
 Мовляв: не добачують очи.
 О, знаю, куди ви ті очи попрете:
 Вам хочеть ся зиркати на литки жіночі.

Скажіть же самі ви тепер, бузувіри:
 Не вірний сей доказ мерзенний?
 А як на той сьвіт вас покличуть до міри,
 Куди вам, як не до геєнни?

Переклад *Ів. Франко*.

ІЗ МАДЯРСЬКИХ ПОЕТІВ.

АНДРІЙ САБОВ.

Нема сумніш осінньої негоди;
 Важкий туман скрізь хмарою звиса
 Та сіє дощ — се плачуть небеса
 З великої, щоденної пригоди.
 Так сльози ллють знесилені раби,
 Оковані кайданами недолі,
 Піддавши ся врагу без боротьби,
 Здихаючи за радощами волі.
 Се плач гіркий нужденної журби..
 Дощ весняний так веселенько леть ся!
 Крапне собі — вже сонечко блись-блись,
 Сіяє знов, мов дівчина сьмієть ся.
 Сей теплий дощ я так любив колись,
 Любив не менш як вірші і кохання;
 Тепер і він не радує мене,
 Занадто вже якогось воркування
 У тім дощі, воно мені нудне.
 Зовсім не те, як прийде літна спека,
 Нахмарить ся і вдарить грім здалека,
 Браз зашумить од вихру темний гай,
 Дощ річкою посиплеть ся із неба,
 Страшна гроза (її то нам і треба!)
 Покотить ся, гукне із краю в край;
 З землі весь бруд, всю погань змиє злива,
 Мерзений гад за хвилями спливе,
 Сховаєть ся тварюка полохлива,
 А Божий сьвіт ще краще оживе.

ЕВГЕН КОМЯТІ.

Чим загоять серце хворе, Чим спинить? Не знаю. Понесу лиш люте горе В самоту до гаю.	Смерти прагну я давно вже; Злиденного лиха Не бажав би тягти довше, — Сьвіт мені не втіха.
Все цьвіте, а я не в силі Сховать сльози, наче Той, що часом на весілї Журить ся та плаче.	Питають ся в мене рожі, Чого я сумую, Мов стою на роздорозжі? Вислухав — німую.
Де нудьгу свою подіти, Як порвать кайдани? Усьміхнулось сонце, квіти, Та не стихли рани.	Хита ясень головою: „Що смутний, бурлаче?“ За ним лица: „Що в тобою? Не хились, козаче!“

Кожна травка, листя, верби, Всі до мене пробі: „Гай-гай, хлопче, не тепер би Ходити в жалобі!	Промінь весело шепоче: „Цур їй, тій пригоді! Все радіє, жити хоче... Цур — кажу — тай годі!“
„Кинь лиш м'аріння химерне, В тугу не вдавайся! Час і впе на добре зверне, — Сьміло сподівайся!“	Все красує, а я вяну, Кровю мовчки схожу, Свою долю безталанну Збув би, та не можу.

Смерти прагну я давно вже;
Злиденного лиха
Не бажав би тягти довше,
Сьвіт мені не втіха.

ГРИГОРІЙ ЦУЦОР.

Сумно дивився, тяжко журився
Гарний вівчарик коло криниці;
Над вечір саме вийшли з піснями
По воду три чарівниці.

Перша співає, ніби благає:
„Коли б у мене милий був — серце,
Гадки не мала б, а попрохала б
Витягти з глибу відерце“.

Друга співає, жаль свій зливає:
„Чисто всі плечі вже оддавила!
Коли б лучився той, що судився,
Більше б сюди не ходила“.

Третя співає, тихо зітхає,
Стала як мак той вся червоніти:
„Вік самотою, вік сиротою, —
Як його в сьвіті прожити?“

Йдуть до криниці три чарівниці,
Йдуть та співають собі любенько;
Слуха, гадає, суд свій складає
Й так промовля козаченько:

„Ти в глиб боїшся глянуть — дурниця!
Вічка заплісую карі — не бійся!
Ти плечі мулиш: по одному лиш
Черпать відерцю візьмися.“

„А ти рибчино, красна дівчино,
Прагнеш кохання, більше нічого;
Так прихились же, так притулились же
Швидче до серденька мого!“

Переспівки Павла Грабовського.

Жидівська соціяльна демократія в Галичині.

Першого мая с. р., в день робітницького сьвята, часть Жидів, які доси були членами польської соціяльно-демократичної партії Галичини і Шлеска, виступила з сеї партії і проголосила заложенє жидівської соціяльно-демократичної партії в Галичині.

Таким чином завершив ся процес, який тягнув ся від самих початків соціяльно-демократичного руху в Галичині.

Вже в самих початках соціяльно-демократичного руху почато закладати по містах та місточках Галичини окремі жидівські робітницькі товариства („Поступи“ і „Братерства“), чим стверджено, що праця між жидівським пролетаріатом, який творить значну часть робітницького пролетаріату в Галичині, вимагає окремих організаційних рам. Та ті окремі організаційні рами творено в лоні польської соціяльно-демократичної партії і коли на загально-австрійським соціяльно-демократичнім конгресі в Відні 1897 р. утворено новий організаційний статут (викінчений на конгресі в Берні моравським 1899 р.), по якому австрійська соціяльна демократія складаєть ся із національних груп, злучених із собою федеративно, — із сих окремих організаційних рам, які вже існували для жидівського пролетаріату в Галичині, не витягнуто консеквенції і жидівський пролетаріат не в'організував ся в окрему жидівську соціяльно-демократичну партію, яка була-б федераційною групою австрійської соціяльної демократії, тільки остав і на далі в організації польської соціяльно-демократичної партії.

Тимчасом в міру того, як соціяльно-демократичний рух обіймав щораз більшу жидівську масу, зростало також серед тої маси змаганє зцентралізувати той рух у окремій інституції, яка само-

стійно управляла-б ним. І хоч заряд польської соціально-демократичної партії все ставить ся ворожо супроти того змагання, то все таки чув себе приневоленим скликати в маю 1903 р. до Львова краєву жидівську конференцію для парад над дальшою організацією жидівського соціально-демократичного руху в Галичині. На тій конференції часть делегатів виступила з внесенєм заложеня окремої жидівської соціально-демократичної партії, але уступила перед авторитетом Дашиньского, Діаманда, Ганкевича, і справа стала на утвореню агітаційного жидівського комітету для Галичини. Значить, у принципі признано потребу самостійної інституції, яка управляла б жидівським соціально-демократичним рухом у Галичині, тільки піддано ту інституцію під контролю заряду польської соціально-демократичної партії.

Але заряд польської соціально-демократичної партії згодив ся на утворенє агітаційного жидівського комітету не радо, тільки під натиском обставин; надто до того комітету вибрано тільки тих Жидів, що стояли на асиміляторським становищи і були противні заложеню окремої жидівської соціально-демократичної партії, а в результаті той жидівський комітет — по признаню Діаманда на краківській конгресі 1903 р. — працював так, „як уважав за відповідне для польської соціально-демократичної партії“, т. є. бачив свою задачу головно в переслідуваню агітації за окремою жидівською соціально-демократичною партією та в недопусканю до жидівських товариств видань „Бунда“ (жидівської соціально-демократичної партії в Росії), а жаргонову Volks-Zeitung видавав так, щоб вона як найшвидше впала.

Таке становище агітаційного жидівського комітету не могло задоволити тих елементів, що стреміли до заложеня окремої жидівської соціально-демократичної партії і на краківській конгрес польської соціально-демократичної партії прийши вони з жалями на агітаційний комітет та зі своїми внесенями в справі дальшої організації жидівського пролетаріяту. „Хочемо вас переконати про справедливість наших жадань, хочемо вам вияснити потребу жидівської партії і ми переконані, що швидше чи пізнійше ви самі поставите відповідне внесенє на заложене жидівської партії“, — говорив один із делегатів, Грос, але конгрес став на зовсім иньшій становищи. Жидівському комітетови — в супереч внесеню жидівської опозиції, ухвалив вотум довіря, а резолюцією партійної екакутиви з додатком Салямандра-Гумпльовича зніс агітаційний

жидівський комітет, ухвалюючи, що „екзекутивний комітет може в порозуміню з комітетом даної місцевости повірити обов'язки агітації і пропаганди серед Жидів окремим мужам довіря або зарядити вибір окремого жидівського місцевого комітету в місцях пробування партійного окружного комітету“¹⁾).

Таким чином краківський конгрес потоптав принцип, признаний на жидівській конференції у Львові в маю 1903, що жидівським рухом має управляти окрема краєва інституція. Се очевидно не могло причинити ся до вирівняня ріжниць і по жидівських товариствах почала ся ще більша агітація за заложенем окремої жидівської партії. Для дискусії в сій справі почато видавати у Львові по жидівськи місячник „Der jüdische Sozialdemokrat“, против чого виступив заряд польської соціально-демократичної партії, мотивуючи свій крок тим, що новий місячник робить конкуренцію партійному органу, який тимчасом почато видавати в Кракові, і яко приватне видавництво повинен уступити партійному. Такий крок був нічим иньшим, як тільки замахом на свободу преси, бо-ж у партійній газеті певне не знайшли би місця статі, що доказують потребу окремої жидівської партії. В кінці вершком тої противжидівської агітації була ухвала фахового робітницького конгресу в Перемишлі (зимою 1905 р.), що всі окремі жидівські товариства („Поступи“ і „Братерства“) мають бути до року розв'язані. Таким чином думано усунути всі дотеперішні огнища жидівської агітації. Отся ухвала розвіяла останні ілюзії прихильників окремої жидівської партії і вони рішили виступити з польської соціально-демократичної партії і оголосити заложене жидівської соціально-демократичної партії, що і вчинили дня першого мая 6. р.

Які були причини сего процесу? Даймо тут голос одному з провідників ново-утвореної жидівської соціально-демократичної партії, Генрикови Гросманови²⁾:

¹⁾ Дословний текст резолюції як і загалом хід дискусії в жидівській kwestії на краківськiм з'їзді подані в статі „З сучасного соціального руху“ розділ „V. Ідейні стремління серед польської соціальної демократії“, ЛНВ. 1904, кн. XII, стор. 183—195 (науковий відділ).

²⁾ Proletaryat wobec kwestyi żydowskiej. Napisał Henryk Grossmann. Kraków 1905. Стор. 28—31.

„Новочасний промисл перемінює дрібний варстат патріархального майстра на новочасну мануфактуру, ведену капіталістичним способом, аби змінити її знов на велику фабрику промислового капіталіста. Робітницька людність, розсипана по варстатах поодиноких майстрів, гуртуєть ся в великих робітнях мануфактури або фабрики. Завдяки спеціальним умовам, переданим історією, жидівські робітники підчас того процесу не розсипають ся посеред своїх нежидівських товаришів, але навпаки, виділюють ся і гуртують ся окремо, творячи таким чином цілий ряд „жидівських фахів“. Та характеристична поява, яку завважено зрештою не тільки в нас у Галичині, але й деінде, поясняєть ся з одного боку вимогами техніки продукції: коли нежидівські робітники сьвяткують неділі і католицькі сьвята, жидівські робітники сьвяткують суботи і жидівські сьвята; в тім самім напрямі впливає й потреба легкого й одностайного порозуміваня в варстаті, коли жидівський робітник первісно говорить тільки жаргоном. З другого боку жидівський робітник тільки нерядо покидає жидівський варстат, бо се витручує його з суцільности дотеперішніх обставин його життя, окруженя, звичаїв, понять і традицій.

„Дві консеквенції впливають із факту доконуваної в тих обставинах переміни ремесницького варстату на капіталістичну мануфактуру. Перше: безпосередні відносини, які перед тим лучили жидівського майстра або його челядника з консументом, зникають. Новочасна мануфактура не працює вже на замовленє, але продукуючи масово, на велику скалю, збуває свої продукти у капіталіста, гуртовного купця або експортера. О скільки давній жидівський майстер або його челядник зносили ся все, що дня, що хвилі, в окруженєм і клієнтелею польською, для якої працювали на замовленє, і з конечности підлягали впливам того окруженя, а польської мови мусіли вчити ся вже хоч-би з огляду на інтерес підприємства, то тепер безпосередні зносини жидівських робітників з польським окруженєм зникають, зникає також потреба вживати і вчити ся польської мови, і жидівський робітник, відтятий від внїшніх впливів, згуртований у великих варстатах, послуговуєть ся в варстаті в зносинах із собою або з жидівським управителем чи веркмайстром виключно жидівським жаргоном. Отже не тільки зникають асіміляційні впливи, але капіталізація ремесла впливає навіть на зріст жаргонового „вацофаня“ жидівських робітників. Шалений зріст жаргонової літератури знаходить тут своє виясненє.

„Друге: Жидівський робітник виступає тепер, і то як у варстаті, так і поза ним у політичній житю, масово. Конечним наслідком того є факт, що коли перед тим відокремлений, одинокий жидівський робітник ріжниці, які добачував між собою і польським робітником, міг уважати тільки випадковими, не відмінними від тих, які добачував між собою й иньшим жидівським робітником, — то тепер, виступаючи масово, з конечности мусить бачити те, що характеризує його як масу, як збірну, колективну цілість; індивідуальні ріжниці сходять на дальший плян. Численна верства дрібних перекуниів і крамарів, яка має відбирателів тільки серед жидівських робітників, залежна зовсім від них, підлягає їх впливам. Та верства, лучачи ся з жидівським пролетаріятим, тільки прискорює що-йно зазначений розвиток.

„Переміна ремесничого варстату на капіталістичну мануфактуру витворює не тільки відповідне осьвідомлене клясове, але також і національне. Дві ті появи лучать ся тут взаїмно. І не випадок се, що робітницькі верстви, найменше клясово осьвідомлені (торговці, фризієри і т. д.), а тим більше ще робітники заняті в ремеслі, словом, елементи найменше спролетаризовані, виказують найбільші поступи асіміляції. Се незбитий доказ вірности наших тверджень. І те почуте національної приналежности не буде зникати, тільки навпаки, екстензивно зростати-ме, в міру як і сам капіталістичний розвиток, якого воно резульат, що-раз численнійші гурти захоплювати-ме в свій круг.

„Можна би ще більше сказати. Відсталі і до недавна мало здіференціовані економічні відносини жидівської суспільности, в противенстві до окруженя, мусіли знайти собі вираз у погляді, що Жиди не нарид, що повинні асімілювати ся і зникнути.

„Боротьба кляс, той найнормальнійший обяв сучасного житя і руху, проявляла до недавна серед жидівської суспільности марні сліди. В теперішнім, капіталістичнім устрою Жиди видавали ся якимось орґаном останковим, пережитим, до сучасного житя й боротьби нездатним, чужим тому житю і тій боротьбі. Ступневе завмиранє їх видавало ся проте неминучою льогічною конечністю. Коли поступовий похід капіталізму змів мрії жидівської буржуазії про жидівську єдність, а клясова боротьба з небувалою завзятістю й силою закипіла на цілій лінії, тоді мусів зникнути і польонізаторський погляд про жидівство як останковий орґанізм, даючи місце новій думці.

„І коли Жиди доси не жили нормальним життям, то та їх величезна сила й революційна могутність, із якою вступають у класову боротьбу, свідчать про майже повний уже поворот до здоровля, а нецільних десять літ соціалістичної діяльності „Бунда“ серед жидівських робітників вирівнює одним замахом пропасть кількадесятьох літ, які до недавня ділили жидівський пролетаріят від нежидівського оточення. І ніколи не був він ближший до сучасної думки і великої мети сучасної доби, як власне тоді, коли „відокремився“, і коли почув ся собою, а своє пристрасне, горяче, південне „я“ поклав на вагу революції.

„Того розвитку в напрямі витворювання національної свідомости серед жидівського пролетаріяту не хоче бачити польська соціально-демократична партія, яка все ще вважає жидівський пролетаріят частиною польського пролетаріяту і відповідно до того веде свою агітаційну та організаційну роботу.

„Що для жидівського пролетаріяту зроблено під оглядом агітаційним та організаційним, те зроблено не по думці польських соціалістів, але против їх політики. За кожне товариство жидівських робітників вела ся боротьба, за кожні жидівські збори треба було в партії бороти ся і просити, аргументувати й доказувати його потребу... За кожду відозву жебрати, сперечати ся за вислови...¹⁾.

„Найважливіші центри жидівського руху заведбані, не мають жидівських агітаторів. Польська партія сама те признає. Наслідком нарікань і жадань жидівських робітників на кожнім майже конгресі ухвалювано, що треба постарати ся о жидівських агітаторів. І від п'ятинадцятьох літ заспокоювано потребу агітаторів — резолюціями! Знаємо, що польська партія шукала тих агітаторів. Але подумайте, товариші, партія, що кільканацять літ шукає агітаторів і не може їх знайти, — і та партія хоче вести роботу серед жидівської маси!

„А преса? Польські товариші, що зробили ви за 15 літ? Де видання для жидівської маси, де газети і брошури? Коли польськи виходить „Naprzód“, „Głos Robotniczy“ і „Robotnik

¹⁾ Відозва „Czego chcemy“, видана організаційним комітетом жидівської соціально-демократичної партії, стор. 4.

śląski“, „Prawo ludu“ і „Latarnia“, робітницькі календарі і масві однодівки, а навіть і газета для дітей, то для тої жидівської маси, яка дає такий численний елемент у партії, для тої маси, серед якої нема майже анальфabetів, для неї видавала не партія навіть, але приватний чоловік один одніський жаргонний тижневник, який що кілька місяців банкрутував, аби потім знов якийсь час вегетувати. Природно, що заряд польської партії друкує потім у справозданю на конгрес, що газета упадає, бо нема абонентів, очевидно... робітники не знають жаргону! Польські товариші, ніхто тому не вірить, ви самі тому не вірите, бо пощо-ж би краківський конгрес (той самий, що твердив, що жаргон вимирає) ухвалював видавати жидівську газету?! Отсе результат кільканацятилітньої праці. Таке відношенє польської і жидівської преси.

„Чи видали ви хоч одну брошуру в жаргоні? Ах, так... одна знайдесть ся, а саме брошура, звернена против нас. Так отже в нашій скромности можемо навести бодай ту нашу заслугу, що як би нас „сепаратистів“ не було, жидівський пролетаріят не мав би навіть тої брошури... Якжеж хочете просвічувати ту жидівську масу, над якої темнотою так бідкаєте?

„Ви, що називаєте нас сіоністами, чи видали ви бодай одну брошуру против сіонізму, чи зробили ви щось, аби широкій масі жидівського пролетаріяту представити властиву суть сіонізму? Де бібліотеки для жидівського робітника, щоб міг просвічувати ся й розвивати ся? Чи хоч одну утворено вашими заходами? Отже де та можливість розвитку для нас, про яку говорите? Ні, не було її й нема“¹⁾.

Супротив такого стану річий ті жидівські соціально-демократичні елементи, що хотіли, аби соціально-демократичний рух обхопив як найширшу масу жидівських робітників, а рівночасно бачили, що та маса не асімілюєть ся, не може асімілювати ся, отже тим самим не може бути захоплена польською соціально-демократичною агітацією, мусіли стреміти до заложеня окремої жидівської соціально-демократичної партії, а те стремліне виступало тим

¹⁾ Przed kongresem. Wydawnictwo Żydowskiej Partii soc.-demokratycznej z 2 czerwca 1905. Stron. 2 3

яснійше, що за ним промовляв примір „Бунда“¹⁾, а також організаційний статут австрійської соціальної демократії.

Та коли проголошено заложене жидівської соціально-демократичної партії, показало ся, що і в соціально-демократичних кругах супротив фактичної сили мало що значать і найповажніші аргументи. В польській соціально-демократичній пресі, в товариствах і на зборах почала ся против нової партії зараз завзята кампанія. Поминемо звичайну лайку, повну підозрінь, інсинуацій, чорнень, нападів на особи та „крепких“ епітетів, міщену звичайно в кореспонденціях та в новинках, лайку, якої соціальна демократія ніколи не щадить своїм противникам, а приглянемо ся лише поважним партійним епунціціям.

До боротьби вирушив перший посол Дашинський, містячи в 119 ч. „Narzęd-a“ з 2 мая с. р. відозву „Do Towarzyszek i Towarzyszy żydowskich“. Дашинський не любить уживати наукових аргументів, тільки для прихильників має ліричні тони, для противників або молот фактів або, коли фактів нема під рукою, патос сьвятого обуреня, а для одних і других, особливо від часу, коли став послом, власний авторитет. Нічого з того, окрім фактів, бо на всі фактичні закиди має Дашинський голословну відповідь: не правда, — не бракує і в його відозві. Організатори окремої жидівської соціально-демократичної партії, се у Дашиного „студенти, люди без жадного досьвіду, що зміняють кілька разів на тиждень свою думку, повні шовіністичної фрази або не знають основ і науки соціалізму, люди, що гнуть ся під кожною пустою, або дзвінкою фразою *marzycieli i warcholów nacyonalistycznych*“, що хотять „за pomocą spiskowych sztuczek i wykrętów накидати нагло тисячам жидівських робітників щось, против чого вони доси протестували і що поборювали“, що „стремлять до повного розлученя тих братів, які доси десятки літ разом працювали, разом бороли ся, разом терпіли“, що „надужили супротив жидівських робітників свободи слова, визискали їх нужду і їх вікову недолю, аби слідом за націоналістами, які хотять їх вивести з краю, відірвати їх бодай від партійної єдности з товаришами їх класи в решті суспільности“ і „в дні спільного сьвята пробували розір-

¹⁾ Близні дані про „Бунд“ vide в статі „Три зізди“, ЛНВ. 1904, кн. VI, стор. 159—169 (науковий відділ).

вати нас способом гідним авантюристів...“ Перед такими то людьми остерігає жидівських товаришок і товаришів Дашинський „як їх посол і муж довіря, як чоловік, якого жите і працю серед пролетаріату докладно знають“; остерігає їх, пригадуючи їм у ліричних тонах дотеперішню спільну працю, покликаючи ся на те, що „в Кракові і в цілім краю наша партія не вгнула ся ніколи перед шаленим клерикалізмом, хоч той острив уже ножі на Жидів і грозив конфесійними війнами“; остерігає їх, „аби здержали ся з усяким рішенем, аби не творили жадної окремої організації, доки партія не дасть їм нагоди прийняти ухвали, які мати муть на ціли оборону клясових інтересів широкої маси жидівського пролетаріату, доки можемо ще в братній згоді радити і зберегти робітницьку солідарність“; остерігає їх, обіцяючи, що „ціла партія займеть ся, мусить заняти ся тою справою“.

Така відозва Дашинського. Дивно лише, яким чином заложене окремої жидівської партії було для Дашинського і польської партії такою несподіванкою, „spiskowe sztuczki i wykryty“, коли по крайній мірі від жидівської конференції у Львові в маю 1903 р. справа заложення окремої жидівської партії була пекучою справою; і дивно, чому польська партія не заняла ся доси тою справою, зглядно займала ся нею так, що незадоволене з її становища що-раз більше зростало, і аж тепер, по катастрофі обіцяє устами Дашинського ще раз нею заняти ся.

А тепер погляньмо, як справді партія заняла ся тою справою. Про се скаже нам резолюція, ухвалена односторонно зарядом польської соціально-демократичної партії на засіданю 8 мая б. р. й опублікована в 127 ч. „Naprzód-a“ з 11 мая с. р. Перейдемо текст тої резолюції:

„Політичні і суспільні інтереси жидівського пролетаріату, розсіяного в Галичині і на Шлеску серед польського¹⁾ населеня, ідентичні з інтересами польського пролетаріату“.

Се правда, але ще не аргумент против окремої жидівської соціально-демократичної партії. Адже міжнародня соціальна демократія заявляє, що політичні і суспільні інтереси пролетаріату ці-

¹⁾ Про українське населеня автори резолюції забули...

лого світа однакові, а одначе той пролетаріят не творить одної соціально-демократичної партії.

„Ріжницї, які випливають із часткової язикової й обичаєвої ріжницї жидівського робітницького населеня, вимагають тільки приміненя певних відмінних організаційних та агітаційних форм, чого можна зовсім доконати в рамках одної спільної партії. В тій ціли вистануть жаргонові газети і брошури, філії товариств, місцеві або краєві агітаційні комітети, а також устна жаргонова агітація“.

Отже сам заряд польської партії признає, що для жидівського пролетаріату треба „певних відмінних організаційних та агітаційних форм“. Нічого иншого, тільки власне сего, хоче жидівська соціально демократична партія, в чім має за собою авторитет австрійської соціальної демократії, яка, ухвалюючи свій організаційний статут, покликувала ся тільки на потребу певних відмінних організаційних та агітаційних форм серед поодиноких націй. Се зрештою доказано численними цитатами із протоколів віденського (1897) та бернського (1899) конгресів у згаданій публікації „Przed kongresem“. Чи заведенє тих відмінних форм можливе в данім випадку в одній спільній партії, про се найліпше говорить дотеперішній досвід. Як дбала польська соціально-демократична партія про жаргонові виданя та про устну жаргонову агітацію, про се вже була мова. Що до філій товариств та місцевих або краєвих агітаційних комітетів, про які мова в резолюції, то найперше пригадаймо собі, що на краківським з'їзді знесено жидівський агітаційний комітет, а на перемиським фаховім з'їзді ухвалено розв'язати всі жидівські товариства, а тоді зрозуміємо вартість таких обіцянок у резолюції. Як то, ще нема року, як ті інституції позношено, а тепер знов говорить ся про їх потребу? І чи можна супротив того вірити, що ті обіцянки серйозні, а не полова, на яку ловить ся легковірних?!

„Зі становища інтересів як жидівського, так і польського пролетаріату не можна годити ся з фактом повного обичаєвого і товариського відділення жидівського пролетаріату, яке вибігає далеко поза звичайні національні ріжницї і опираєть ся на конфесійних і расових суперечках і пересудах“ (конець сего уступу, як менше важний, пропускаємо).

Невже-ж жидівська соціально-демократична партія, признаючи ту саму програму, що польська партія, — програму австрійської соціальної демократії, — працюючи на основі тої програми між

жидівським пролетаріатом, ширячи між ним ту новочасну культуру, до якої дійшла соціальна демократія, а при тім усім творячи в австрійській соціальній демократії організацію, рівнорядну з польською партією, будучи братньою партією польської партії, — все таки буде піддержувати те „повне обичаєве й товариське відділене?“ Чи те відділене наслідком соціально-демократичної агітації не буде меншати?

„Задачею соціально-демократичної партії в жидівській kwestії є введене в жите повної рівноправности жидівських робітників і запевнене їм повної свободи культурного розвитку, не накидаючи їм польської культури, але й не замикаючи їх із гори в рамках жарґону і не утруднюючи їм зближеня з населенем і культурою польською“.

Бороти ся всіми силами і всіми способами против окремої жидівської партії, яка була-б справді рівноправна з німецькою, чеською, польською, українською, полуднево-славянською й італійською партіями, що разом творять австрійську соціальну демократію, а тим самим відмовляти жидівським робітникам права рішати самим про себе, се називає заряд польської соціально демократичної партії „введенем у жите повної рівноправности жидівських робітників“. Як шляхтич не розумів инакше рівноправности, тільки в формі надання шляхотства, так і заряд польської партії розуміє рівноправність жидівських робітників мабуть тільки в формі спольщення їх. Резолюція в правді застерігаєть ся, що польська партія не хоче накидувати жидівським робітникам польської культури, але се в огляду на становище партії в цілій тій справі годі вважати чим иньшим, як тільки фразою pro foro externo; бо вже справді було-б занадто, коли-б соціально-демократична партія признавала ся, що хоче робітникам якоїсь нації накинати культуру своєї нації! Ні, на се є лагіднійші форми вислову, в роді „незамикання з гори в рамках жарґону й неутруднюваня зближеня з польською людвістю й культурою“... Чи хто робить польській партії закид, що вона замикає польського робітника з гори в рамках польської мови й утруднює йому зближене пр. з населенем і культурою німецькою? А коли-б такий закид зроблено, то що вона відповіла-б? Яким-же правом робить ся такий закид жидівській партії?

„Навіть прихильники окремої жидівської соціально-демократичної партії не кладуть і не можуть класти ніяких позитивних жидівських національних жадань, через що позбавляють таку пар-

тію всякої реальної рації істнованя і роблять із неї пусту гру форм. Здоровий інстинкт жидівської маси учинив би такі жаданя просто неможливими“.

Тут треба завважити, що всі національні жаданя впливають уже із програми (загальної, прийнятої на віденським з'їзді 1901 р., і національної, прийнятої на берненським з'їзді 1899 р.) австрійської соціальної демократії і жидівська партія, приймаючи ту програму, тим самим акцентує всі ті жаданя, а що не жадає зараз зреалізованя деяких із них (пр. жидівських народніх, середніх і вишних шкіл, жидівської мови в урядах і т. п.), то се по части тому, що жидівська нація в новочаснім значіню і жидівська мова стоять іще *in statu nascendi*, а головною причиною сего трусливості жидівської національної думки, яка ще не визволила ся з-під терору асиміляції, і опортунізм, який не бачить на разі можливости здійсненя таких жадань. І хто хоче справді повної рівноправности жидівських робітників, той із такого переходового стану річий не буде кувати аргументів против їх рівноправности в загалі. Зрештою поділ австрійської соціальної демократії на національні групи переведено зовсім не длятого, аби поодинокі національні групи могли ставити позитивні національні постуляти, тільки з причин агітаційної та організаційної натури.

„Організація соціальної демократії в Австрії оперта на програмі, ухваленій одноголосно 1899 р. на берненським конгресі, по якій „усі автономічні теріторії того самого народу мають творити суцільний національний союз, який зовсім автономічно полагоджувати-ме свої справи, а національні меньшости мають знайти законну охорону¹⁾. По думці тої програми „Австрія має перемінити ся на демократичний союз національних держав“²⁾, а соціально-демократичні партії, як політичні організації, мають у границях тих національних теріторій репрезентувати суцільність інтересів пролетаріату. На основі тої програми працює польська соціально-демократична партія в Австрії, яка запевнює також і жидівському

1) Цитовані постанови берненської національної програми творять 3 і 4 точки її.

2) Властиво на »національну союзу державу“ (*Nationalitätenbundesstaat*), як каже 1 точка берненської національної програми; переклад польського заряду невірний і відповідав би хиба німецькому *Nationalstaatenbund*.

пролетаріатови повний розвиток його сил у боротьбі за політичну силу в громаді, краю й державі. Партійне відокремлене жидівських робітників відсунуло би їх із неминучою конечністю від справ загально-краєвої боротьби й засудило би їх на політичну безсильність“.

Наведений уступ резолюції фактично зовсім невірний, так що просто дивно, як міг цілий заряд цілої партії в такій важкій справі проявити чи таку повну ігноранцію справи, чи таке свідоме крутарство. І так організація австрійської соціальної демократії оперта не на т. зв. берненській національній програмі, якої три точки зацитовано в резолюції, тільки на організаційнім статуті, ухваленім на віденським конгресі 1897 і тільки що-до загально-австрійської езекутиви та загально-австрійського конгресу викінченім на конгресі в Берні. Програма, на яку покликаєть ся резолюція, належить не до організації австрійської соціальної демократії, тільки до будучого устрою Австрії, що зрештою видно і з цитованих у резолюції уступів. Дивно, як міг забути се Дашинський, який на берненським конгресі в дискусії над національною програмою виразно говорив: „Перед двома роками знайшли ми спосіб упорати ся в національним питанєм в лоні партії. Тепер розходить ся про те, чи можемо покласти ту саму програму для цілої держави“.

Тим самим нісенітницею виходить говоренє про „запевненє жидівському пролетаріатови польською партією повного розвитку його сил“. Берненська національна програма говорить про національні меньшости в державі, яких права „мають бути запоручені окремим законом, що його має ухвалити державний парламент“ (точка 4), але організаційний статут не знає національних меньшостей у партії. Отже Жиди не можуть бути національною меньшістю в польській партії, яка тій меньшости „запевняє повний розвиток її сил“, тільки або Жиди часть польської нації і тоді говоренє про „запевненє їм повного розвитку їх сил“ зайве, бо розумієть ся само собою, що польська партія запевнює Полякам повний розвиток їх сил,— або вони окрема нація, а тоді єдиний вихід по організаційному статуту австрійської соціальної демократії утворити окрему жидівську партію. Тільки ті дві евентуальности мають рацію, а все иньше, хоч-би було прибранє в як найгарнійші фрази, або незнанє власної програми і власної організації (Дашинський у своїй відозві згадував щось про лю-

дий, що не знають науки і засад соціалізму...) або свідоме крутарство.

Дальший уступ резолюції, що вложено жидівської партії тільки в тактичних оглядів, без позитивних національних постулатів, було би „демагогічним вибриком, негідним соціальних демократів“, збила вже австрійська соціальна демократія, ухвалюючи свій організаційний статут, як уже вгадано, власне з тактичних причин.

Останній аргумент резолюції против вложеня жидівської партії: „В ніякім конституційнім краю світа, де робітницькі жидівські маси обняті соціалістичним клясовим рухом (Америка, Англія, Голяндія, Австрія), жидівський пролетаріят не відділяється в окрему політичну партію“.

Отсей аргумент треба спростувати, а саме: В Америці, чи докладнійше в Злучених Державах Північної Америки нема однопільної соціально-демократичної партії і на останнім інтернаціональнім конгресі в Амстердамі були репрезентовані три зовсім окремі організації: соціалістична партія, соціалістична робітницька партія, соціально-демократична жіноча партія. Чи до котрої з тих партій належать також жидівські робітники, не знаю, але знаю певне, що жидівські соціально-демократичні робітники в Злучених Державах Північної Америки мають свої окремі організації і дуже численну жаргонову пресу, навіть один дневник. — В Англії також нема партійної єдності і на конгресі в Амстердамі мали своїх делегатів отсі організації: соціально-демократична федерація, незалежна робітницька партія, Trade-Unions, соціалістична партія Великої Британії, Комітет заступництва робітників, Товариство Фабіанців, Товариство Фабіанців у Ліверпулі. Чи до котрої з тих організацій належать також Жиди, знов не знаю, але знаю, що жидівські соціально-демократичні робітники в Англії мають свої окремі організації і свою пресу¹⁾. Голяндських відносин щодо участі жидівських робітників у тамшній соціально-демократичній

¹⁾ До речі: соціально-демократична жаргонова газета „Neue Zeit“ в Лондоні, яка веде завзяту кампанію против анархізму, що ширить ся сильно між жидівськими робітниками в Англії, передрукувала також у тій цілі із видаваної у Львові жидівським агітаційним комітетом »Volks-Zeitung« поганий пасквіль на галицьку анархістичну групу, що була розпочала видавництво „Wolny Świat“. Вже хоч тому заряд польської соціально-демократичної партії повинен би знати про існуванє жидівських організацій і жидівської преси в Англії.

партії не знаю, а що до Австрії, то на неї годі покликувати ся, бо тут жидівська квестія актуальна тільки в Галичині.

„З усіх тих причин заряд осуджує всі проби заложити окрему жидівську соціально-демократичну партію як високо шкідливі і для польського і для жидівського пролетаріату“.

Так перейшли ми уступ за уступом цілу резолюцію заряду польської соціально-демократичної партії в жидівській справі, резолюцію, яка поки-що являєть ся одиноким реальним наслідком обіцянки Дашиньского, що „ціла партія займеть ся, мусить заняти ся тою справою“ і „дасть жидівським соціальним демократам нагоду прийняти ухвали, які мати-муть на ціли оборону клясових інтересів широкої маси жидівського пролетаріату“. І справді стоїть жидівським робітникам лишати ся в партії, якої резолюція в їх справі — що слово, то нещирість, крутарство, ігноранція, або лиш у гарні фрази прибрані польонізаторські тенденції.

Коли-б деінде не цілий заряд цілої партії, але поодинокий чоловік опублікував таку нісенітницю, як те перепутанє організаційного статута з національною програмою, то був би в пресі на довгі часи неможливий, але галицька темнота і крутарство такі великі, а до того такі могуті, що можуть не тільки в білий день пишати ся в своїй вітчизні, але і в чужих знаходять признанє. На боці польської соціально-демократичної партії станула також австрійська екекутива. По дискусії на засіданнях 12 і 13 мая с. р. прийняла вона в тій справі одноголосно резолюцію, в якій заявляє, що „не може признати самостійної жидівської соціально-демократичної партії Галичини“, бо вона суперечна з нашою берненською програмою й організацією нашої партії“, і що „з признанєм приймає до відомости ухвалу польського партійного заряду“¹⁾.

О скільки покликування на берненську програму та організаційний статут мають рацію, про се вже була мова. І тому признанє для ухвали польського партійного заряду доказує тільки, що між австрійським правительством і екекутивою австрійської соціальної демократії з одного, а „Колом польським“ і польською соціально-демократичною партією з другого боку заходить повна

¹⁾ „Naprzód“ ч. 136 з 20 мая 1905. — Кінцевий уступ резолюції визнає жидівський пролетаріат до солідарности з польськими товаришами. Про пролетаріат „братньої“ української соціальної демократії й тут забуто...

аналогія: австрійське правительство поступає в галицьких справах по волі „Кола польського“, хоч таким чином нехтує найсправедливіші жаданя Русинів і загалом народніх мас, а езекутива австрійської соціальної демократії руководить ся в галицьких справах волею польської соціально-демократичної партії і тому відкинула справедливе й оправдане жаданє жидівських соціальних демократів. Чи-ж стобіть задля незорганізованої ще партії вступати в боротьбу з партією зорганізованою і досить сильною?

Всеї той нещирости і крутарства, в яких складаєть ся резолюція польського партійного заряду, могло-б не бути, коли-б автори резолюції не хотіли закрити своїх польонізаторських тенденцій, а просто заявили, що Жидів не вважають окремою нацією, тільки частиною польської нації і тому о скільки вони ще не спольонізували ся, повинні спольонізувати ся, а партія хоче прискорити той процес.

На отсю власне щирість здобув ся орґан української соціальної демократії „Воля“ (ч. 6 з 15 червня 1905 р.) в статі „В жидівській справі“, в якій автор стараєть ся доказати, що 1) „Жиди не є новочасною нацією“ і що 2) „жидівська „національність“ щезає там, де щезає середновічне, старосьвітське жите; вона животіє там, де животіє і кисне старосьвітське багно“.

Одначе щирість автора не зовсім повна. Він пише: „Жиди не є новочасною нацією. Се головний момент в цілій тій справі і сей момент обходять довкола всілякими софізмами всі прихильники жидівської партії соціально-демократичної“. В тім власне й біда, що той момент обходять всякими софізмами перше всього офіційальні партійні інстанції (польський партійний заряд і загально-австрійська езекутива), противні заложеню жидівської соціально-демократичної партії, інстанції, з якими автор статі в „Волі“ солідаризуєть ся! І коли-б вони були поставили від разу ясно ту квестію, то тоді ніхто не міг би був її обходити, тільки мусів би так чи инакше вазначити своє становище супротив неї.

Тепер придивім ся аргументам автора з „Волі“. На його думку „Жиди не є новочасною нацією“, бо не мають своєї території і не мають своєї мови. Одначе брак території, на якій Жиди жили-б компактною масою, доказує тільки, що Жиди не можуть утворити самостійної національної держави, — нічого більше. Та се ще не значить, що істнованє жидівської нації неможливе. Бо хоч прийняти, що з усіх новочасних націй витворять ся в будуч-

ности національні держави, то все таки неможливо, аби в тих державах не було менших або більших національних меншостей, і то не в компактній масі на одній території, бо тоді можна би їх виділити в окрему державу, а власне розсипаних між державною нацією, розсипаних головню завдяки новочасній техніці продукції. І коли можливе самостійне національне жите для таких національних меншостей, то можливе воно і для розсипаної між иньшими націями жидівської нації, а те самостійне національне жите уможливорює національна нетериторіяльна автономія¹⁾.

А зрештою відповімо авторови в „Волі“ його-ж словами: „Рідний край для жидівського пролетаріату — се той край, де він живе, де він працює і терпить і бореть ся за красну будучність“, і в тім краю — додамо — має він право на самостійне національне жите.

В квестії жидівської мови автор пише: „Жаргон жидівський — се діалект німецької мови. Він міг бути мовою в середніх віках; він не є мовою новочасною. Найкрасший доказ само жите. Погляньмо там, де ніхто не спинював чужої мови. Погляньмо хоч би на наш край, на Галичину. Чи від 1848 або від 1867 р. зростає територія жаргону, чи жаргон жидівський стає мовою шкіл народних, середних, висших? Чи стає мовою судів і урядів?“ „Жиди не сотворили у нас ані шкіл національно-жидівських (очевидно, шкіл сьвіцьких, бо про хайдери не говоримо), ані своєї мови в судах і урядах не вчинили мовою краєвою. А прецінь Жиди стоять під зглядом культурним висше безперечно, як українська нація! А прецінь Жиди мають осьвічену, рухливу, богату, могучу буржуазію!“

Не стану входити в шан. автором у фільольогічні диспути, чи жаргон є новочасною мовою, чи ні, а вкажу тільки на факт незвичайного, чим раз більшого розвитку жаргонової літератури. Популярні видання з парини всіх наук, богата соціяльна література, соціяльно-демократична і анархістична, від популярної брошурової аж до таких творів, як „Капітал“ Маркса, твори Крапоткіна і т. д., численна преса, а передовсім белетристична літера-

¹⁾ Proletaryat, organ polskiej partyi socjalistycznej „Proletaryat“, Nr. 10 (на титуловій картці дата 1902, а на окладці 1903), статя „Autonomia państwowa nieterytoryalna“, стор. 28—30.

тура: оригінальна народня поезія і новелістика жидівська, в кінці переклади зі всіх літератур сьвіта, — чи все те не говорить авторови в „Волі“, що мова, якою перекладено Крапоткіна і Маркса, Шекспіра, Данте, Золя, Толстого, Горького, Гавптмана, що та мова коли ще не є „новочасною мовою“, то певне стане нею?! Але годі, коли хтось замикає очи на факти, незгідні з його теорією..

А що-до жидівських шкіл, жидівської мови в судах та урядах, то питаю ся шан. автора, хто мав усе те вибороти? Чи та за сімільована буржуазія, яку шан. автор називає жидівською хибя на підставі обряду обрізання, яка не знати що дала-б за те, аби змити в себе „пятно жидівства“? І чи те, чого не виборено доси, вже ніколи не може бути виборене? І чи справді правда, що в Галичині ніхто силою не спинював чужої мови? Спеціально що до Жидів і їх мови, то чи автор не знає, що власти стояли і стоять на його становищи, що Жиди — не нація, і тим самим не признають прав жидівської мови? Навіть академічний сенат львівського університету стоїть на тім становищи!

Автор порівнює Жидів із Українцями, про яких каже, що „української нації в новочаснім значіню ще нема“, що „та нація доперва народжуєть ся“¹⁾, але все таки признає, що Українці вже на дорозі стати новочасною нацією. Порівнаймо-ж Жидів із Українцями. Чи Українці не були ще не так дуже давно в таким стані, в яким до найновішого часу знаходили ся Жиди: висші верстви польщили ся та російщили ся, а націю репрезентував мужик-анальфавет, який не так держав ся свої національности, як свої конфесії. І всілякі мудрці голосили, що українська мова, — се діалект, який не є і не може бути новочасною мовою, або що українська квестія, се квестія конфесійна, а не національна. А про те нині вже ніхто не заперече Українцям права на самостійне

¹⁾ До речі: отсей погляд дуже часто можна стрінути в таборі української соціальної демократії від дд. Ганкевича й Вітика (д. Ганкевич видає „Волю“, а д. Вітик одвічає за редакцію) аж до д. Зеліба („Tygodnik Jarosławski“, wydawca i odpowiedzialny redaktor Artur Seelieb, ч. 7 з 26 падолиста 1904, статья „Samostijna Ukraina“). Добре було-б, як би шан. автори не збували такої важної справи принагідними увагами, а дали нам уже раз наукову студію про новочасну націю і доказали, чому Українці ще не нація, а тільки на дорозі стати нацією. Бо принагідні уваги нікого не переконують, а також трудно повірити їх вірність...

національне житє! І коли жидівські висші верстви ще й доси асімілюють ся, коли деякі мудрці вважають жидівську квестію тільки квестією конфесійною, коли й темна жидівська маса сьвідома своїй приналежности не до жидівської національности, тільки до жидівської конфесії, то се ще не значить, що все те не змінить ся, тим більше, що між жидівською народною масою майже нема анальфабетів, а жидівська „жаргонова“ література дає відповідь на всі питання житя.

Далі твердить автор, що „жидівська „національність“ щезає там, де щезає середновічне, старосьвітське житє; вона животіє там, де животіє і киче старосьвітське багно“. Свій погляд автор так арґументує: „Коли приглянемо ся європейським краям і народам, коли приглядаючи ся їм підемо з Заходу на Схід, то побачимо, що жидівська „національність“, зовсім невидна на Заході, кріпшає в краях східної Європи. Чим більше культурний і цивілізований край, чим більше капіталізм переорав старосьвітські краї, тим слабша там жидівська „національність“. Найсильніша вона там, де панує середновічне або патріархально-старосьвітське варварство. Найсильніша вона на Білій Русі, на межи Литви, Польщі й Росії, на широких просторах Поділя й Бесарабії, в тих околицях, де панує передкапіталістична цивілізація“.

Сей арґумент був би вірний, коли-б шан. автор міг доказати, що в західній і середній Європі при кінці передкапіталістичної і в початках капіталістичної цивілізації було Жидів процентово стільки, скільки їх є тепер у східній Європі, і що власне жидівська національність зникла там наслідком поступу капіталістичної цивілізації. Але річ мала ся зовсім инакше, Жиди виїмігрували з західної й середної до східної Європи в часах, коли в західній і середній Європі панувала ще передкапіталістична цивілізація і капіталістичній цивілізації не було вже кого асімілювати (невзначний процент Жидів, який остав у західній і середній Європі і справді по части з'асімілював ся, годі брати в рахубу). І противно, на Сході Європи, де Жиди живуть у великім числі, ми бачимо, як на наших очах витворюєть ся новочасна жидівська нація. Не бачать сего процесу тільки асімілятори, які свої бажаня приймають за дійсність і бажючи асіміляції, впевняють, що тенденція розвитку пре до асіміляції.

І так ми бачимо, що заряд польської соціально-демократичної партії в Галичині, а за ним і загально-австрійська партійна

екзекутива, в кінці також орган української соціальної демократії „Воля“ — стоять у жидівській квестії на асиміляторським становищі, т. є. не вважають Жидів нацією і доказують, що Жиди мусять асимілювати ся. Значить, у сути річи не йдуть вони даліше клерикальних антисемітів і буржуазійних асиміляторів: перші хотіли-б розв'язати жидівську квестію тим способом, аби Жиди прийняли християнську віру, другі, аби Жиди асимілювали ся національно. Справді причина жидівської квестії — Жиди. Усунути Жидів, і жидівська квестія буде розв'язана. А все те говорене про „введене в жите повної рівноправности жидівських робітників“ (польські буржуазійні асимілятори говорять: „uobywatelenie“), — се тільки демагогічна фраза... Як можна говорити про „повну рівноправність“, коли на правду відмовляєть ся жидівським робітникам того, що творить суть рівноправности, того, що мають усі інші робітники в австрійській соціалній демократії, — права рішати самим про себе!

Лишаєть ся ще докінчити річ про дальший розвиток жидівської соціально-демократичної партії. По опублікованю резолюції загально-австрійської екекутиви показало ся, що не всі ті, що приступили до неї, вчинили се справді на підставі глибокого пересвідчення про слушність і конечність такого кроку. Чимало з них, бодай по донесеням „Naprzód-a“, заявило, що не хотять оставати поза організацією австрійської соціальної демократії і піддаючи ся ухвалі загально австрійської екекутиви, вступають знов у ряди польської соціально-демократичної партії. Дисципліна взяла верх над пересвідченням, над принципом...

9 і 10 червня відбув ся у Львові перший, конститууючий конгрес жидівської соціально-демократичної партії. Делегатів було 49 (між ними 3 женщины), з чого 13 припадало на Львів, а решта на Бучач, Золочів, Краків, Перемишль, Станіславів, Тарнів, Тернопіль. Вражінє в соціально-демократичних кругах зробив факт, що звісний провідник руху в Бучаччині, Др. Анзелм Мозлер, виступив із польської і вступив до жидівської партії. Навіть „Naprzód“, який супротив своїх противників звичайно такий безпощадний, посвятив йому теплий „некрольо“¹⁾. Його мова на конгресі, в якій доказував, що становище польського партійного за-

¹⁾ „Naprzód“, ч. 161 з 15 червня 1905, статя „Kongres psychologów“.

ряду і загально-австрійської езекутиви незгідне з основами соціалізму, викликала великий ентузіязм. Конгрес прийняв партійну програму австрійської соціальної демократії (загальну віденську з 1901 р. і національну бернську з 1899 р.), далі ухвалив в справі організації й партійного податку, агітації й тактики, партійного фонду, преси, організації молодих робітників. Очевидно, вибрано також партійний заряд.

Відносини жидівської партії до польської означив конгрес резолюцією, в якій заявляє: 1) що боротьбу, яка ведеться між обома партіями, жидівській партії накинено і що в інтересі розвитку соціально-демократичного руху в Галичині потрібне як найшвидше порозуміння обох партій; 2) що однак супротив тактики польської партії, яка старається підкопати існуюче і значне жидівської партії, конгрес осуджує таку тактику; 3) що треба розвинути агітацію, аби жидівський пролетаріят освідомити про потребу жидівської партії.

Відносини до австрійської соціальної демократії зазначені в резолюціях: 1) Хоч жидівська соціально-демократична партія не признана офіційно загально-австрійською партійною езекутивою, то вона вважає себе частию австрійської соціальної демократії і працює на підставі спільної програми і спільної тактики. 2) Конгрес поручає партійному зарядови, аби починив відповідні кроки у загально австрійській езекутиви, зглядно у загально-австрійського партійного конгресу в цілі офіційного признання жидівської партії¹⁾.

Яку силу репрезентує на разі жидівська соціально-демократична партія в Галичині, не знаємо. Її значіння для жидівського пролетаріату таке саме, як загалом значіння соціальної демократії для еманципційної боротьби пролетаріату. Наш погляд на сю kwestію подано вже не раз при різних нагодах. І коли боронимо права жидівської соціальної демократії на самостійне існування, то не про існування жидівської соціальної демократії нам ходить, тільки про принцип рівноправності жидівського пролетаріату.

М. Лозинський.

¹⁾ Отці звістки про конгрес беремо із щоденної преси („Діло“, „Narzęd“, „Wiek Nowy“). Офіційне партійне справоздане по польськи ще не вийшло, а з жидівського, не знаючи мови й письма, годі користати. Тому й не даємо докладнішого опису конгресу, справоздання з дискусії і т. д., а тільки кілька загальних уваг.

На переломі.

Сильні робітничі масові розрухи у Москві в початку того-ж 1901 р. мали иньший наслідок. Там урядовий провокатор Зубатов захотів загнuzдати робітничий рух вуздечкою легальности; спробував з'єднати економічні інтереси пролетаріату з політичними інтересами самодержавя. У Москві відкрив ся справжній робітничий парламент, в якому професори Озеров, Мануїлов і ин. дебатують про насущні потреби робітництва, оминаючи лише таку дрібницю, як вплив самодержавного режиму.

Вже наперед можна було сказати, що таким способом руху робітничого не стримати. Навпаки, всі сі палїтиви підуть на користь розвитку класової свідомости робітників, навіть тоді, коли-б соціалдемократія не вмшувалась у сі справи. Та звичайно, що як не силкував ся п. Зубатов виловлювати з робітничих мас свідомих соціалдемократів — виловити їх уже було годї.

Як знаємо, піп Гапон мав продовжати „культурну“ працю Зубатова серед робітництва. І було досить того, щоб на місце Зубатова став чоловік чесний, з щирою прихильністю до робітників, щоб за кілька місяців із тих кадрів робітників, які міністерство внутрішніх справ уважало опорою трону, щоб власне з сих організацій витворив ся центр революційного пролетаріату, щоб у них цар із переляком побачив страшну мару, яка віщує йому неминучу погибіль.

А чиж давно сі організації марились цареві вірною опорою трону! Та й як справді можна було сподіватись від сих легальних робітничих організацій якихось революційних вчинків! Гляньмо,

наприклад, на їх легальне житє. Візьмем хоч би торжественне зібрання московських робітників, яким відсвятковано затвердження предержаними властями уставу Московського споживчого товариства робітників механічної продукції. Після того, як п. Афанасєв виспівав цілий гимн новому підприємству, „один із робітників виступив з глибоко перечуту і бездоганну з боку викладу промову, присвячену керманічам бесід і радникам робітників — людям науки“. „Сі командири в боротьбі з темнотою — говорить він — повели нас на бій з нашим найгіршим ворогом — некультурністю і незнаннем. Вони злучили нас в одну братерську сімю, в одно оружане товариство. По влучному виразу одного робітника, ми — цеглини, а вчені — мулярі, які складають будинок, звязуючи його, як цементом, своїм знанням і добрим відношенням до нас“. „По-істині — додає кореспондент „Русских Вѣдомостей“ — се була чужа картина. Представники праці горяче і щиро дякували людям науки, що прийшли їм на поміч; знання і праця вступили у злучку, в тісну спілку, від нині, будем сподіватись, нерозривну“.

Помилулись.

Сподіванки не виправдались.

„Зубатовщина“ — се один із тих елементів, який допоміг розширенню класової боротьби російського пролетаріату, хоч був звернений своїми ініціаторами на цілком протилежну ціль. Не даремне говорить ся: жени природу в двері — вона вікном вийде. І ми справді бачимо, що осередком липневого руху у Одесі робить ся „зубатовська“ робітнича організація п. Шаєвича, а центром початку революції у Петербурзі послужила така-ж „зубатовська“ організація попа Гапона.

Коли зміркуємо, що „зубатовські“ робітничі організації, як легальні, ставали в часом масовими (у Гапона, напр., було більш 8 тисяч організованих робітників), тоді як організації соціалдемократичні, тим що нелегальні, при низькій середній рівні освіти робітників не могли стати масовими, а лишали ся здебільшого гуртковими — то з сього вже нам дасть ся зрозуміти, чому розпочинали широкі рухи не організовані соціалдемократами робітники, а сі організації легальні, консервативні, клерикальні, і як ще там їх тільки можна назвати, коли побувати на їх зібраннях.

Річ у тому, що організовані соціалдемократами свідомі робітники не раз справді вдатно переводили страйки, улаштували

навіть демонстрації, в яких приймали участь і ширші робітничі маси. Вони вміли розбурхати і оживити дотепним, щирим словом правди навіть найбільш прибитих нуждою та пригноблених диким капіталістично-самодержавними російськими порядками. Вони вміли і справді робити се все скрізь, по цілій Росії там, де тільки вони були, де могли якийсь час систематично попрацювати. Та досить нам згадати той факт, що останніми роками російський уряд що року відправляв у Сибір по кілька тисяч таких свідомих робітників, виловлених зі всіх закутків Росії артистично організованою міжгородньою сіткою шпигів та жандарів, щоб стало ясно, чому праця сих робітників-політиків давала лише місцеві, найбільше районні або фахові розрухи, а не ставала гаслом до загального робітничого повстання. Наслідки сеї праці були такіж вузько місцеві, як були вузько місцевими і сеї політичні робітничі організації. Змагання російської соціалдемократії з'організувати сея в цільну робітничу партію ще й досі не виконані в тих розшарах, яких вимагає вже розвиток свідомости російського робітництва. Не важко зрозуміти й причину сього. Аджеж у самодержавнім ладі політичні партії — ненормальне явище. Політична партія бореться за власть у державі. Хто-ж, який гурт людей насмілиться сея виврати власть у миропомазаного, коли власть йому дана від самого Бога?! Поки що соціалдемократична партія Росії — се партія інтелігентного робітництва, себто робітників із виробленим і ясним класовим світоглядом, наділених у додаток революційним темпераментом. В часи стихійних розрухів тільки вона в наслідок житєвої сили своєї ідеології стає партією робітничих мас. Се виразно даєть сея простежити в кожному масовім руху вже від 1895—96 рр. і до петербурських січневих днів.

Зовсім не те в легальних масових організаціях. Там відіграють першорядну ролю як раз стихійні елементи, а не свідомість. Там більшість — робітники неосвічені, темпі, середняки, маса. І коли сея маса починає ворухитись, се значить, що стихійні сили вже достигли до того, що можуть обхопити ціле робітництво, а не самих лише освічених робітників. Тому то кожен такий рух, який розпочинаєть сея навіть помимо безпосереднього впливу соціалдемократичної організації — кожен такий рух мусить бути ширшим, тому, що він відбуваєть сея під впливом не людей, а безпосередно в наслідок первісних економічних причин, які витворили вже потрібний для такого руху ґрунт у широких масах робітництва, як

бачимо в січневих днях — робітництва цілої Росії. Безпосереднім завданням соціалдемократії тоді являється надати стійкому рухови можливо більшу суцільність, класову виразність.

Крім „зубатовщини“ (в широкому значінню слова) в липневих і січневих розрухах ми виразно бачили ще один мотив. Сей другий мотив — се яскраво-політичний анти-самодержавний характер масового робітничого руху. В чистій формі се явище дасть ся простежити на Ростовських подіях 1902 р. Щоб в'ясувати се, я мушу павести тут величеньку таки допись самовидця ростовських подій. Читач конче мусить пам'ятати, що все, що тут описане, діється не в конституційній країні, а в самодержавній, де без дозволу начальства буває невільно часом і з хати вийти, а не що збиратись і обмірковувати хоч би засоби, якими-б поліпшити своє економічне становище, а тим більше — політичне.

„Ростов на Дону, 13 падолиста. Тут творить ся щось небувале ще в Росії. Як тільки спалахнув страйк на майстернях Владикавказьких залізниць, як на всіх фабриках та заводах розпочалось невидане хвилювання... (Перелічують ся мало не всі заводи Ростова, страйки на них і вимоги робітників). Всі страйкарі і маси цікавих сходять ся до одного центру, до залізнодорожників. З першого-ж дня страйку розпочались збірки, на яких говорять два постійні оратори — інтелігент і робітник. Промови сі виключно яскраво-політичного характеру. 4, 5 і 6 падол. збірки, чи вірніше, мітінги відбували ся на подвірі залізничних майстернь, але коли кількість учасників сих збірок переросла 10 тисяч чоловіка і подвіря майстернь не могло вмістити всіх зацікавлених, мітінги перенесено за місто у величезну балку, що між Ростовом та ст. Билівською. 7-го було вже тисяч 15 слухачів, і бесідники промовляли з гори до народу, не зважаючи на присутність війська. 7-гож прийшло ще чимало війська разом із отамапом і всею областною адміністрацією. В загалі адміністративне життя області якось завмерло: в поліції цілий тиждень до почти ніхто і не доторкається. Строчні бумаги лежать без виконання, тоді як усі поліційні урядники пильно вчащають на мітінги. 8-го робітникам перечитано телеграму міністра комунікаційних шляхів, який визнає, що всі вимоги робітників не можуть бути задоволені. Коли жандармський полковник Артемєв перечитав телеграму, то звелів зараз же розійтись і не сміти збирати ся більш „скопом“. Сей же самий наказ сказав зараз же в друге і сам військовий наказний

отаман і став лякати робітників різними карами за непослух. Тоді підіймаєть ся оратор і не зважаючи на присутність грізного начальника області, питає: „Панове, боїмо ся ми отамана?“ — „Ні, не боїмо ся!“ відповідає натовп. — „Чиж станемо ми корити ся його наказам?“ — „Ні, не станемо!“ ревуть у відповідь тисячі голосів. — „Ну, то лишаймо ся на місці і будем провадити далі нашу бесіду“.

„Розумієть ся, що козакам зараз же дасть ся наказ розігнати натовп нагайками. Та змасакрувати робітників як раз не довело ся дякуючи знаменитому маневрови оратора. Він наказав усім сісти, і кілька тисяч люду чоловіків, жінок і дітей, розсілись на землі і смирно чекали своєї долі. Козаки здуміли. Бити з сідла тих що сидять, дуже незручно і вони так ні в чим повернули назад. Оратор звернув ся з промовою до козаків. Козаків забрали, а робітникам сказали, що далі збірок не вільно робити, а за спроби робити їх учасників карати - муть по всій строгости законів.

„9-го козаки зайняли балку, страйкарі зібрались недалеко від неї. Через те що робітників прийшло сила і справитись із ними було голі, отаман виголосив, що на сей раз дозволяє їм збірку, для того, щоб вони вибрали депутацію до нього. Депутацію вибрано, а політичний мітінг відбував ся своєю чергою.

„10-го отаман дозволив зібратися тільки для вислухання відповіді депутатів. Про те мітінг тягнув ся від 11 до 3 год. дня. Народу вібралось по нашому рахунку 25 -- 30 тисяч чол. Сей мітінг -- се щось нечуване ще досі в Росії. Була гарна погода і сонце освітлювало богатотисячний натовп, у якому, тісно притулившись один до одного, стояли представники що називаєть ся всіх верств суспільства. Навіть великі буржуа власними рисаками приїзжали глянути на свого ворога, що прокидаєть ся зі сну. Як і в попередні дні промови мали яскраво політичний характер. З огляду на те, що значна частина робітників усе ще дуже ворожо відносить ся до політичної агітації, а частина страйкарів навіть загрозувала стати до праці, коли їх „заплутуватимуть у політику“, — було виголошено кілька промов на тему: „Чому ми виголошуємо політичні промови“. Власне сї промови надзвичайно сильно вплинули на маси. Дисципліна і порядок на мітінгах — взірцеві. Мітінг відбував ся в супроводі окриків маси: „Най живе політична воля, свобода страйків, збірок і зібрань,

слова і друку. Ми вимагаємо справедливих законів і рівності всіх перед законами". Не вважаючи на категоричну заборону отамана, натовп постановив зібратися і на другий день. В той же день по цілому місті була порозклеювана постанова про заборону носити зброю, спинятися на вулицях і т. п. Крім того була видана надрукована великими літерами постанова, якою всякі збірки без умовно забороняють ся, привідці будуть за раз же арештовані, а військо вживати-ме зброї без усяких церемоній. У той же день відбула ся під председательством отамана надзвичайна нарада урядників адміністрації і представників залізниць. Управляючий залізницею готов був пристати на всі робітничі домагання за виїмкою 9-годинного робочого дня і скасування штрафів, та отаман був рішучо проти сього, бо сказав він, тоді інші робітники не вступать, поки не добють ся тогож. Народа ухвалила, щоб конче, яким би там не було засобом поарештувати бесідників і не допустити до нової збірки, не спиняючись перед драконівськими засобами.

„11-го зраня козацькі нагайки почали дружно працювати. Козаки обпали громадку жінок, що йшли на збірку, і почали їх бити. Жінки героїчно оборонялись, вирвали у козаків 4 піки і на збірку все ж прийшли. У самій балці, як тільки встиг зібратися невеличкий гурт робітників, на нього вже налетіли козаки. Страйкарі сїли на землю. Козаки наїтали і гасували людьм кіньми. Тоді робітники собі хопились за камінне. Каміннем їм пощастило козаків прогнати (під час бійки три козаки з кіньми скинуто у прірву і офіцера покалічено) і перейти на Темеринок, де на перехрестку двох найширших вулиць зібрав ся величезний натовп робітників і гурток інтелігентів. Ухвалили не розходитись. Незабаром сюди наспіли салдати та козаки і розпочала ся бійка. Натовп розібрав кілька парканів, повитягувано коли у дворах, ломано дахи та повітки. За кілька хвилин видобуто з бурку цілі гори каміння. Робітники залізали на хатні дахи і обкидали козаків каміннем. Вирivano у козаків піки і ломано їх. Іздців зтягувано з коний, відбирано у них шаблі та рушницї, піки й нагайки. Шість раз військо нападало на робітників і кожен раз мусїло відступати з великими втратами. Град каміння проганяв козацькі конї. А натовп усе ріс і лютів. Нарешті козаки зовсім відступили і розпочала ся збірка. З обох боків багато покалічених. Одну жінку страшно покалічено піками. Збірка тревала до другої години дня

і натовп ухвалив розійти ся, аби завтра знов вийти ся на тому-ж самому місці. О пів на четверту, коли народу не було вже сливе зовсім, підлітки кпинами так роздратовали салдатів, що ті кинулись бити їх. За дітей вступили ся старші і швидко салдати мужіли втікати. Тоді до натовпу після команди дано сальву, без упередження. Убито 6 чол., 12 тяжко покалічено; багато покалічено ще, тільки кількість їх не відома.

„Чутка про вистріли страшенно з'електризувала ціле місто. Вулиці ожили. Натовпи людей пересувались і голосно висловлювали своє обурення.

„12-го на збірку люди йшли узброєні. Всі чекали страшного проливу крові. В ночі в Катеринослава прибуло 2.000 салдатів і ціла зграя кубанських козаків. Комітет (соціалдемократичний), як і в перші дні стояв на тому, що коли адміністрація не допустить зборів — треба буде силою прориватись крізь військо і йти у місто на демонстрацію. На місці збірки народу зібрало ся більш ніж коли. Вистріли тільки роздратовали натовп, адміністрацію вони перелякали. Після пишних обіцянок і писаних і устних, ні за що не допустити віча, — на місці збірки не було жадного поліція. Виголошували ся по старому політичні промови. Між натовпом лежало тіло одного з розстріляних.

„14-го відбувала ся знов збірка, на якій також не було зовсім поліції. Військо зі всіх боків прибуває у місто. Серед козаків росте незадоволення отаманом. Що дня виходять відозви в 1.500 — 2.500 прим. Більше не поспіває наготовити комітетська друкарня. Кількості сеї не стає, так що натовп накидаєть ся на відозви гірше ніж голодний на хліб. На збірці, і в загалі на Темеринку не насьмілюють ся нікого арештувати, за те на вулицях впрост таки хапають підозрілих людей. Відбувають ся маси трусів. 11-го щез один із головних бесідників. Мабуть арештовано його на вулиці і відставлено до якоїсь тюрми. 12-го натовп двічі відбивав арештованих у поліції“.

Так бороло ся робітництво у Ростові.

Коли ми уявили собі, що на цілком анальогічних сим подіям у липні 1903 року у Баку дякуючи класовій солідарности і втвореним крізісом однаковим умовам відгукнулась організація „зубатовська“ Шаєвича у Одесі, і рух розріс ся далі, перейшов у Київ, Катеринослав і иньші місця — то будемо мати мало що не детальну картину липневих розрухів. Ріжниця буде власне

та, що рух стає о стільки широким, що захоплює мало не пів Росії. Те-ж що у Одесі не стріляно, а у Києві стріляно до робітників, се, як ми бачили на ростовському прикладі, залежить цілком від місцевих обставин хвилини. Могли не стріляти у Києві, могли стріляти у Одесі. Се не міняє справи.

Робітники скрізь виставляють одні й ті самі вимоги, скрізь однаково гримить окрик „Геть з самодержавем!“ Скрізь робітники в найширших масах виразно розуміють єдність своїх інтересів, як пригнобленої класи проти пануючих клас із самодержавною клікою на чолі, скрізь простягають руку за політичними правами; скрізь виразно видко, що робітнича „остання класа“ стала на шлях тої боротьби, яка веде її до „панування, чи до справжньої рівноправности“.

Скрізь білий терор уряду викликає лише лютість у робітничих верствах і революціонізує їх ще більше, підточує морально силу уряду, бо салдат починає стріляти не в людей, а в повітря чи в землю, як се робило ся в Києві, ба навіть просто відмовляєть ся уживати зброї проти своїх братів.

В сих липневих страйках виявляєть ся одна така риса, яка цілком відріжняє їх від звичайних західноєвропейських страйків і свідчить, що тут маємо діло з виразним поворотом до революції — се незвичайно широка солідарність усіх робітників без ріжниці фаху і віддалености місця. Се цілком революційна риса. Тільки під час революцій нація може так однодушно обстоювати свої інтереси. Се ми знаємо з історії західноєвропейських революцій.

Як бачимо на ростовських подіях, робітники стають фактичними панами міста і користують ся повною свободою зібрань і слова, хоч і оплачують се ціною своєї крові. Коли робітництво повстане по цілій Росії — воно стане фактичним паном її, бо коли воно, узброєне лише каміннем могло бути паном тих міст, де повставало, то зараз іде скрізь загальне уруженне горожан. Коли перше соціалдемократія кликала до мирної боротьби робітників, тепер вона кличе до оружної. І голос її далеко не являєть ся голосом вопіючого в пустині. Ось пара прикладів:

„Збірка робітників міста Смоленська, обговоривши сучасне становище народу і відношенне уряду до робітничого руху чи зволення, висловлює своє глибоке переконання, що головніші економічні і політичні вимоги робітничої класи повинні бути підтримані оруженим рухом пролетаріату.

„Присутні на зібранню робітники заявляють, що на поклик соціалдемократичної партії вони являть ся в ряди повставшого в імя волі пролетаріату“.

На зібранню було більш 1000 чоловіка. Солідарність із сею резолюцією висловлюють маси.

Під час січневих страйків у Саратові селяни пригородних сіл, в числі 3.000 чоловік, ухвалили на сходинах, що „коли робітникам буде потрібна їх замога, вони готові подати її“.

Яким заслїпленим треба бути, щоб проходити мимо сих фактів із закритими очима! Революція в державі царів розпочала ся. Переможний кінець її не важко вгадати.

Що революція ся викликана революційним темпом зросту продукційних сил — я довів раніше.

Що при безглуздім самодержці вона не може бути еволюцією політичних форм — сього доводити здасть ся не потребую. Так здійснюеть ся пророцтво П. Алексєєва. „Жилава рука пролетаріату вже зависла над проклятим „гадючим кодром“, і не захистять його вже жадні мурі палаців і салдатських штиків“.

Ол. Вишневецький.

Конець першої часті.

Матеріяли: брошури: „Обуховцы“, Женева, 1901 р., „Революціонные дни въ Кіевѣ“, Женева 1903 р. „Искра“ — центральний орган Р. С-Д. Р. П. ч. 4—93.

Дещо про панславізм.

(З нагоди упадку віденського „Славянського Вѣка“).

Бурливий період Наполєонських походів, які пережила Європа при кінці XVIII і на початку XIX ст., викликав у поодиноких європейських народів сильну свідомість національних інтересів. Під впливом тої свідомости виринає в Німеччині оклик до політичної злуки всіх роздроблених німецьких країв в одну національну цілість, під впливом її зривають ся до самостійного національно-культурного й політичного життя також західні й південно-західні групи славянського племені. Одначе етнографічні границі німецько-славянської території такі запутані, національно-культурні й політичні інтереси обох племен такі неоднакові, що відразу мусіло прийти між ними до конфлікту. Чехи на півночі, а Словінці на півдні з конечности мусіли піти під перший огонь. І як раз у тім огні національно-культурної й політичної боротьби виконуєть ся нова ідея, що в 30-их і 40-их роках минулого століття стає пострахом для західньої, культурної Європи. Тою новою ідеєю був панславізм, — віра в одну велику федерацію рівноправних славянських народів.

І така поява була тоді зовсім зрозумілою. Розбуджена національна свідомість поодиноких славянських народів переходила по малу в свідомість племінної єдности цілої славянської групи; з другого боку — і тут головна причина й виправданє нової ідеї — думка про ціле, могуче чисельно Славянство додавала відваги й енергії стремлінням поодиноких славянських народів, що були свідомі своїх слабих сил супроти таких національних противників

як Німці, Маляри, Італійці й ин. То була на ті часи визначна моральна сила і в більшості славянських народів панславянські стремління мають свій початок власне в тім жерелі. Віра в могучу федерацію рівноправних славянських народів, що мала бути протиставленем злученій національно Німеччині, була тим ідеалом, яким одушевляли ся південно-західні славянські діячі, була тою ідеєю, яку голосили члени Кирило-Методієвого брацтва. Так розумів панславизм також Шевченко.

Та инакше дивили ся на ту справу Поляки й Великороси. Хоч політично самостійної Польщі вже не було, то все таки Поляки привикли вважати свою націю на стільки самостійною, що вона злібна власними силами розвивати дальше свою історію; в них було на стільки національної гордості, що вони не бояли ся за своє національне істнованє і були певні, що їм не треба користувати ся для того аж помічу славянської федерації. Тому в польських кругах ідея панславизму не здобула собі в загалі ширшої популярности, а ті нечисленні польські панслависти, що мріяли про всеславянську організацію, резервували в ній перше місце для Польщі¹⁾. Інший панславизм не мав для них значіння...

Аналогічним до польського був також російський панславизм. Хоч у тім часі російська суспільність говорила про народ, цікавила ся народнім побутом, то вона зовсім не бояла ся за російську національність; звертаючи ся до народа, вона руководила ся ідеєю суспільного прогресу, а не ідеєю національности, що стояла на першім пляні у західних Славян. „То були дві річи зовсім ріжні, каже А. Пипін²⁾; інтерес до народа означував стремління до суспільної реформи, до суспільної рівноправности, а передовсім до визволення селян. Про свою національність могла суспільність не дбати: від часів Рурика вона стояла ціла і не-

1) Найвиразнійше скристалізував ся польський панславизм у звіснім «мєсіянізмі» Міцкевича. Після тої теорії славянський свїт складаєть ся з двох сторін, позитивної й негативної; першу, що містить у собі зародки славянського й вселюдського поступу й збратаія, репрезентує Польща; друга деспотична й руйнуюча — Росія. Польщі належить, по теорії Міцкевича, велика роля вести наперед розвій Славянства й цілого людства і тому спасєнє славянського свїта лежить тільки в Польщі, що повинна зайняти пануюче місце в будучій федерації славянських народів (пор. А. Н. Пыпинъ и В. Д. Спасовичъ, Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ. С.-Пет. 1865, ст. 512).

2) Обзоръ ст. 487.

ушкоджена і тільки горячим головам могло здавати ся, що їй грозить якась небезпека, що ми можемо колись несподівано перекинути ся на Німців“.

Панславизм очевидно не мав рації істновання в російській суспільности, одначе все таки... він істнував. „Треба, здасть ся, прийти до заключеня, каже дальше згаданий російський учений, що найголовнішою причиною його істновання були національно-самолюбні змаганя; думка про те, що „славянські ручьї сольются въ русскомъ морѣ“¹⁾, була пануючою у наших панславистів, хоч вони не завсіди мали відвагу проголосити її отверто. Під тою умовою панславизм був річю дуже приємною²⁾.

Так зрозуміли панславистичні ідеї поодинокі славянські народи, зрозуміли, треба сконстатувати, дуже не однаково. Одначе не вважаючи на діаметрально протилежне інтерпретоване ідеї панславизму російськими суспільними діячами, південно-західні Славяни прихилили ся до Росії, вважали її зародком будучої славянської федерації в своїм розуміню і зовсім не крили ся зі своїми симпатіями до російського правительства. І всеславянський рух захоплював чим раз більші круги, здобував для себе чим раз більше прихильників... Що тому за причина?

Причиною того було повне незнане славянської Росії на заході в загалі, а у неросійських Славян спеціально, незнане її історії, політичного життя та тих думок, якими жили російські панслависти. З другого боку і самі російські пропагатори панславизму не дуже то виїздили зі своїми задушевними мріями перед західними і південними Славянами і вміли кожного разу відіграти хитру ко-

¹⁾ Таку ідею голосив між иньшим найбільший російський поет Пушкін у своїй вірші «Клеветникамъ Россіи», що мала бути відповідю Росії на окрик обуреня, який підняв ся в Европі 1832 р. при варварських репресаліях російських по побореню польського повстаня.

²⁾ Клясичним profession de foi російського абсорбуючого панславизму є книжка гр. Гуровского п. з. La civilisation et la Russie, де всі південні й західні славянські племена ні більше ні меньше тільки відірвані галузи від російського пня; по своїм відірваню стали ті народи непродуктивними і одинокий лік на ту непродуктивність — привязати їх назад до здорового російського пня... Тих самих думок тримали ся московські славянофіли (Аксакови, Кпрєвський, Хомяков і ин.), ті самі думки пропагували чи пропагують нині всякі Комарови, їх «Світ-и», Вергунн і ин.

медію, щоб затерти сліди своїх правдивих замірів. І деякий час така гра їм досить удавала ся. Були часи, коли панславізм звернув на себе загальну увагу не тільки славянських і російських політиків і культурних діячів, але про нього заговорили також європейські дипломати. Панславізм в одній хвилі виріс у головах згаданих людей до могутньої сили, що готова кожної хвилі перемінити політичний уклад Європи; в західній Європі навіть вірили, що він грозить європейській цивілізації другим монгольським нападом... Були такі часи...

Одначе вони скоро минули. Чим раз швидший і всесторонній національно-культурний і суспільно-політичний розвій поодиноких славянських народів мусів викликати між ними відразу непорозуміння, що в міру дальшого поступу все більше заострювали ся. Національно-культурні і суспільно-політичні інтереси одного народу стали колідувати з такими-ж інтересами другого і незабаром прийшло між ними до виразних конфліктів, що прибрали нині декуди навіть дуже різку форму. І разом із повстанем тих міжнародно-славянських конфліктів зачинаєть ся другий період в історії панславянських ідей, період заникання дотеперішньої панславянської ідилії, яку вимріяли в своїх романтичних головах південно-західні славянські діячі. Зачинаєть ся період холодної, критичної розваги, переходу від гарних фраз до реальної роботи, період переваги здорової думки...

Характеристичним із того погляду є лист д. Скептика до редакції віденського „Славянскаго Вѣка“ (1900, ч. 1): „Чи відомі Вам славянські гимни,— питає він редактора згаданого журналу д-р Д. Вергуна, — от пр. український в Галичині „Ще не вмерла Україна“, або польський „Jeszcze Polska nie zginęła“, чи відомі пословиці, от пр. „Do Tobolska będzie Polska“ і „Od morza do morza“, або на півдні, хорватська „Od Balkana do Triglava hrvatska će bit država“, або сербська „Срби сви и свуда“, болгарська „За себе си“? чи відома словінська лайка „hrvat je tat“, або оклики, як „шокаць“ і „пемаць“, „кацап“ і „тахол“ і т. д. Чи свідчить те все про любов і славянську взаємність? Ви скажете, що все те тільки оклики, пусті слова, видумані тільки задля дотепу. Не дуріть себе! Коли ви жили на заході, то певно переконали ся, що люди живуть там окликами, фразами, дипломатами. Ціла австрійська політика основана тільки на тій дипломатичній боротьбі. А вдумайте ся хоч би в наведені висше посло-

виці, які не творять і десятої часті подібних ходячих думок і крилатих слів, і побачите, що всі т. зв. „славянофіли“ будують свій будинок на піску. Інтереси поодиноких славянських народів не примиримі, і нема такої рецепти, по якій можна було би вигоїти ті віками роз'ятровані близни до того степня, щоб вони змогли жити в „культурнім організмі висшого ладу“, до якого Ви кінець-кінцем стремите. І справді, чи Ви задали собі коли працю почислити всі міжславянські спірні питання? От їх, здасть ся, неповний іще реєстр: 1) Російсько-український спір. Бистрий зріст львівського „Товариства ім. Шевченка“ при постійній підштові закордонних „українофілів“ доказує, що східна Галичина може справді стати ся свого рода Піємонтом 20-тиміліонової „України ірреденти“. І де-ж тоді руське єдинство? 2) Російсько-польський спір. Поляки в Царстві польським, при безсумнівній їх культурній, а особливо економічній силі, ведуть боротьбу з „обрусінєм“ і навіть із великими успіхами не тільки в корінних польських губерніях, але і на Литві, в Вільні, де городська дума в їх руках, і навіть у Київі, де вони також старають ся здобути її для себе. Коли зважити, що холмські упірні уніяти, хоч без сумніву руського походження, записували ся підчас останнього загального народного спису Поляками, то дарма говорити, що то „старий домашній спір порішений уже судьбою“. 3) Українсько-польський спір. При всій ненависти до Поляків у галицьких Українців, не кажучи вже про „старорусів“, по закону атавізму не остигла ще стара козацька і гайдамацька кров. І клич із 1863 р. „za naszą i waszą wolność“, яким руководять ся без сумніву майже всі польські політики (? Ред.), в практиці був би виконаний інтересно може ще й вині. (Себ то як? — Ред.). 4) Польсько-чеський спір. Хоч як симпатизують галицькі Поляки з чеським народом в його боротьбі зі спільним німецьким ворогом, то все таки „чеського державного права“ ніхто з них їм не признасть, бо в склад чеської держави ввійшла би польська часть Шлезка. Заложене польської гімназії в Тішині доказує, як ревно Поляки бережуть своїх прав. Хоч у шлезьких соймі чеські й польські послы йдуть разом у згоді, то на провінції ведеть ся уперта боротьба, бо обі сторони вводять у жите т. зв. „Ellenbogenpolitik“ т. є: „Ôte toi de là, que je m'y mette“. 5) Чесько-словацький спір. Правда, той спір тільки літературний. Коли старі сьвятотинські „славянофіли“ уперто бо-

ронять „словенчину“, то молода партія „гласістів“, витвір проф. Масарика, прихильна робити уступки „чеській державній мові“.

6) Словінсько-хорватський спір. Хоч на пам'ятнім зв'язді послів у Реці була проголошена єдність Хорватів і Словінців, а її результатом було змагане завести хорватську мову в словінських середніх школах, то все таки більшість Словінців глибоко ображаєть ся, коли їх назвати „планієськими Хорватами“ т. є хорватськими верховинцями.

7) Хорватсько-сербська боротьба. Тут слово спір за слабе. Устроєне всесербського съв'язта Йовановича в серці хорватства в Загребі і „погроми Сербів“, що наступили опісля; засноване у Відні товариства хорватської пропаганди для Боснії і Герцоговини, — ось останні цв'ітки тої боротьби.

8) Сербсько-болгарська боротьба. Тут і „боротьба“ за слабе, тут треба поставити слово „бої“. В них криєть ся найважнійша сторона македонського питаія. Доноси Сербів на Болгар турецьким властям; месть Болгар, що виражаєть ся в убиваню з за угла сербських патріотів у Скоплі і в иньших місцях, ось події, що в останніх роках постійно повторяють ся в Македонії.

„Чи не досить, не правда? — питає д. Скептик дра Вергуна. „Коли-ж Вам того за мало, то я міг би для повної десятки навести ще й чорногорсько-сербський спір і лужицько-сербський (спір горішніх й долішніх Лужичан, що ніяк не можуть згодити ся на спільну правонись) і кашубо-польський спір. Але й наведених, гадаю, вже досить, щоб переконати ся, що все те т. зв. „славянське з'єдиненє“, „взаїмність“ і иньші високопарні слова не мають і не можуть мати ніякої реальної підстави і що слово „славянство“, як давно вже сказав якийсь дотепний Поляк, не варта й „нюха табаки“¹⁾.

Одно тільки дивне. Національно-культурний розвій поодиноких славянських народів прикликав до життя згадану ідею і той сам національно-культурний розвій тих народів гонить її тепер у могилу. Нині вона переживає еже остатню стадію атрофії, — дегенерацію, і незабаром зовсім зникне з лица землі. Навіть у Ро-

¹⁾ В найблизнім числі помістив редактор др. Вергун „відповідь“ на той лист, яка крім невдалої поезії в прозі про „сѣверную полярную звѣзду“ не дає нічого. Кінчить ся характеристичним девізом кн. Бісмарка: „Zuerst die Einheit und dann die Freiheit!“

сії, з виїмком нечисленних славянофільських недобитків, ніхто вже нею не одушевляєть ся, навіть тими солодкими мріями про „славянські ручки“ і „русское море“... „Неймовірна і злобна старість славянофільства, каже російський критик пок. Андрієвич, прийшла так скоро, що в дійсности воно не знало молодости. В особі Івана Аксакова в бурливі літа російсько-турецької (1877—1878 р.) війни воно пробувало устроїти всеросійське театральне видовище, показати ще раз буцім би живою „народню“ думку про сформоване славянського царства під протекторатом Росії, в Константинополем як столицю; але вся бутафорія того видовища, картонні мечі і зброя його „витязів“ були занадто очевидними, щоби кого будь обманути. Навіть Достоевського і його слави не вистало, щоби агальванізувати труп славянофільства. Занадто близьке до держави й її офіціального життя, занадто дворянське, воно в новій російській історії, що наступила по висвободженю селян і по севастопольській кампанії, від разу знайшло ся в положеню величезного чудовища попередньої геологічної епохи, для якого один вихід — смерть і розклад...“¹⁾.

Те саме і в південних і в західних Славян. Статистика тав. „славянських“ літературних чи політичних товариств, що з'організовані по всіх політичних та культурних центрах славянських земель, говорить про те дуже вимовно. Всі вони ледви животіють... Софійське „славянське“ товариство числить всього 826 членів, філіпопольське — 150, праське — 184, краківське — 50, не говорячи вже про мізерне число членів в аналогічних організаціях у самій Росії (пр. „Славянское Благотворительное Общество“ в Петербурзі — 400 чл., у Москві — 490 чл., у Києві — 289 чл., в Одесі — 135 чл. і т. д.). Славянський клуб у Білгороді зовсім розвався...²⁾.

¹⁾ Андреевичъ, Опыт философіи русской литературы. С.-Петербургъ, 1905, ст. 163.

²⁾ Числа ті вийдуть іще мізернішими, коли пригадаємо, що всіх Славян є 135 мільонів і що між членами «славянських» товариств є багато т. зв. «почесних», що зі «всеславянськими» ідеями не мають часто нічого спільного (пр. грецький король, з роду Німець — почесний член «славянського» клубу в Москві, дальше французький президент Любе, італійський король Гумберт і т. д.), а іменовані тільки ради грошей і ордерів, на які спекулюють провідники «всеславян» (пр. недавно іменувало згадане московське товариство, якого президентом був звисний А. Череп-Спіридович, своїм почесним членом між ин. сербського короля Олександра і зі загальної суми 11.000 рублів річного обороту призначило

Не ліпше стоїть справа зі „всеславянськими“ („славянськими“) виданнями; московські „Славянскія Извѣстія“ друкують ся в 500 примірниках, „Slovanský Přehled“ — в 800, „Славянски Гласъ“ — в 500, „Словенски Југ“ — в 500, „Slavenska Misao“ — в 500, „Hrvatska Misao u slavenskom duhu“ — в 600 пр.¹⁾ В кінці віденський „Славянскій Вѣкъ“, що друкував ся в 1200 пр., а початком 1905 р. перестав зовсім виходити...²⁾.

на зладжене почесного номінаційного диплому 8.000 рублів. Але не за дармо! Незабаром прийшло з Білгорода до Москви для поодиноких членів товариства... 25 ордерів, так само кн. Фердинанд болгарський прислав — 17 ордерів, королева Драга — 4 ордери, див. „Русскія Вѣдомости“ 1904 р. ч. 7, п. з. Отголоски і впечатлївня).

¹⁾ Обі категорії цифр беремо зі „Слав. Вѣка“ (1904, Ч. 90). Про краківський »Świat sławiański« не згадуємо тому, бо він не має нічого спільного з обговореним нами »всеславянством«. Його ціль — інформувати польську суспільність про славянські, між тим і українські справи. Супротив віденського »Слав. Вѣка« стояв він в опозиції.

²⁾ Від серпня 1900 р. став виходити у Відні невеличкий двотижневник в російській мові п. з. »Славянскій Вѣкъ« (з паралельними текстами: Słowiański Wiek, Slovanský Vek, Slavenski Vek, Slavenski Vjek, Славенски Век, Славянски Вѣкъ) під редакцією галицького Русина дра Д. Вергуна, а за гроші о. Луки Цибика (1000 рублів) і А. Н. Штігліца (500 рублів) (див.: Мирный Трудъ, Харьковъ, 1904, ч. 10, ст. 203). Ідеї, які репрезентував новий орган, нам звісні; голосив їх Хомяков, Киреевський, Аксаков, голосить їх нині ген. Комаров і його »Свѣтъ“. Різниця, яка заходила між московськими славянофілами і »Сл. Вѣком« була тільки формальна. Воно й зрозуміле. Девіз »всѣ славянскіє ручьи сольются въ русскомъ морѣ« можна реалізувати безпечно тільки в границях Росії (пр. царські укази проти українського слова з 1863, 1876 і 1881 рр.: дальше звісні таблиці у львівським музею Любомірських »здѣсь говорить по польски запрещено“ і т. п.), одначе у неросійських Славян він усе таки не має симпатії. Тому вийшла потреба прибрати його в культурнійшу форму і закрити русифікаторське жало. „Ждутъ, чтобы мы высказались, кто мы — каже редакция в 7—8 ч. (1900 р.), »славянофилы« ли въ духѣ Хомякова, Кирѣевскихъ, Аксаковыхъ, Самарина, Данилевскаго и ихъ новѣйшихъ послѣдователей, или же „панслависты«, въ духѣ Коллара, Ганки, Штура, Шафарика, Палацкаго, Сладковскаго и ихъ вымирающихъ эпигоновъ?... Отвѣтъ нашъ ясенъ; ни то, ни другое! Мы »всеславяне«, мы желаемъ быть равнодѣйствующею силой обоихъ движеній. Усвоивъ себѣ русскій языкъ, признавъ его всеславянскимъ не въ теоріи только, а и въ практической жизни, распространяя его посредствомъ нашего органа, посредствомъ ново созидаемыхъ »русскихъ кружковъ“, умножая число юго-западныхъ Славянъ, объединенныхъ однимъ органомъ мысли и слова (?), сплочивая ту часть славянской молодежи, мозги и сердца которой не избѣдены еще гноємъ материализма, приспособленія, карьеры и т. д., мы

Інакше й годі! „Нема зовсім однородного славянського сьвіта, повторимо слова проф. Бодуена де Куртенé¹⁾, нема однородного славянського культурно-історичного типу, а тим більше нема такої безмісної фікції, як якийсь „однородний організм“ цілої Славянщини!“ Крім того національні конфлікти поодиноких славянських народів не віщують довгого віку навіть з. зв. „платонічному панславізмови“. Житє не знає сентиментів!...

Іван Кривецький.

ставимь себѣ задачей путемъ обмѣна воззрѣній современныхъ западныхъ и восточныхъ славянскихъ дѣятелей выработать ясное и опредѣленное »всеславянское міросозерцаніе«. Такі були задачі нового органу. Признати ся отверго до Хомякова і Аксакова — не політично, а ідеї Коляра і Шафарика непродуктивні; перші мають характер занадто агресивний, другі над міру платонічні. Media via aurea.

¹⁾ Літ. Наук. Вісник, 1904 р. кн. I, ст. 34. Бодуен де Куртенé: Платонічний панславізм.

По процесі М. Губчака.

П. Михайло Губчак не задовольнив ся тим, що в статі д. Ст. Чарнецького в ЛНВ. змальовано в правдивім сьвітлі його паролітну театральну господарку і що сам він у своїм феноменальнім спростованю не лише potwierдив усі важнійші факти наведені в статі д. Чарнецького, але ще добровільно, непрошений, хоч може й не зовсім сьвідомо дав громаді найкрасше, властиво найдрастичнійше сьвідоцтво своєї інтелігенції і свого характеру. Сього було йому за мало. В його натурі лежить мабуть щось із натури того шляхтича ходячкового, про якого говорять, що одержавши від пана 25 канчуків не хотів уступити ся, поки йому пан „на письмі“ не поквітує і власноручним підписом не ствердить, що се стало ся „на kobiercu“.

— Добре, — сказав пан, доведений до доброго гумору сим домаганем, — поквітую, але не 25, а 50.

— Про мене, — сказав шляхтич і дістав ще 25 — і поквітоване „на письмі“.

Саме такий психічний склад виявив п. Губчак, виволікаючи справу свого неfortunного директорства перед судові кратки. Добре то Німець каже: Böse Gesellschaften verderben gute Sitten. П. Губчак остатні роки жив мабуть у димі кадил, газетних похвал, признань від ріжних патріотичних комітетів та зборів, вдалека від усякої критики, і мав те найсьвятійше переконане, що він поставив руський театр на нечувано високім ступні досконалости, зробив із нього дійсний „храм штуки“ і сповнив свою патріотичну задачу на найвисше задоволене загалу. Його всюди приймали радо, йому оказували пошану, його, особисто його оплескували на вели-

ких національних маніфестаціях у Полтаві та в Києві як репрезентанта руської штуки. І раптом хтось сьміє публично закинути йому, що сей пишний цвѣт виростає на грядці погнової такими неприємними інгредієнціями, як визискування і кривджене артистів, брусовате а то й бруталне поводжене з тими, яких праці й бідуюваню він завдячував свої особисті успіхи, свій джентльменський вигляд, свої приємні поїздки по Україні та по заграницю, як спекульоване на ласку можних і надуживане для сеї ціли фірми „народної“ інституції і т. д. П. Губчакови не могло в голові помістити ся — не те, щоб се не була правда, ні! він знав, що такі факти бували — але щоб хтось сьмів йому і всій громаді сказати се прилюдно до очий! Як то, стілько похвальних рецензій по газетах, стілько признань із боку ріжних комітетів і зборів — і раптом такі закиди! „До трибуналу з ним!“ Аджеж не можливо, щоб знайшов ся такий трибунал, який би раз глянувши на показний ріст і джентльменський вигляд п. Губчака і порівнявши його з непоказною, хоровитою фігурою д. Гнатюка, признав сьому остатньому рацію! Неможливо, щоб на славнім імені Губчака лишали ся такі плями! Факти — про факти байдуже, але опінія! Адже се вже не саме „обктивне“ говорене про факти без доходженя їх жерела і мотивів, — се по просту нарушене його чести через те, що ті факти поставлено як його факти, доконувані ним, а не вовком із ліса! Де се видано! Де се чувано! „До трибуналу з ним!“

І якоюж покривдженою сиротою представив себе п. Губчак у акті обжалуваня! *Zamiast krytyki rzeczowej*¹⁾, która bezwarunkowo zawsze jest pożądana, umieścił autor zjadliwą ocenę działalności Michała Hubczaka jako kierownika artystycznego tego teatru, w której widocznie ma na celu wyszydzenie go jako przedsiębiorcę teatralnego, wyśmianie go jako kierownika artystycznego, zohydzenie go w opinii ogółu, a specjalnie w opinii inteligencji ruskiej i podjudzenie rady nadzorczej Ruskiej Besidy celem usunięcia go ze stanowiska dyrektora i artystycznego kierownika.

Завважте, п. Губчак виступає тут як прихильник „річевої“ критики, і поміркуйте, щó в данім випадку значить се слово. Кри-

¹⁾ П. Губчак вніс оскаржене по польськи і для того й розправа вела ся на польській мові, хоча оскаржений д. Гнатюк і всі сьвідки крім одного говорили по руськи.

тикувати гру артистів — очевидно будуть скритиковані артисти, а п. Губчак буде чистий і буде мати право докоряти їм та уривати гажу. Критикувати хиби режисерії — п. Губчак буде мати оруже на того пещасливця, що в данім разі фунгує як режисер. А що ті артисти не мають можности до вистудіюваня ролі, що той режисер мусить перед кожною виставою бороти ся з браками найпотрібніших засобів, — се все секрет, сього критика не сьміє торкати ся, бо се вело би до особи того, хто так залюбки величає себе „dyrektorem i artystycznym kierownikiem“, се вже буде не річева, а особиста критика, се буде нарушенє чести п. М. Губчака! Або той найтяжший закид, що статя ЛНВ. була „podjudzaniem rady nadzorczej Ruskiej Besidy celem usunięcia go ze stanowiska dyrektora i artystycznego kierownika!“ Адже формулюючи сей закид п. Губчак знав, що говорить сьвідому брехню і що Р. Бесіда усунула його невалежно від статі ЛНВ. Се вже просто виплило з розжалобленого серця чоловіка, що привик жити в димі кадил і ніколи не чував справді „річевої“ критики своєї діяльности.

Або погляньте, якими сльозавими словами малює п. Губчак свої заслуги коло розвою руської сцени: Ktokolwiek poznał scenę ruską pod dyrekcją Michała Hubczaka, ktokolwiek jest miłośnikiem sceny jako takiej, a w szczególności sceny narodowej, kto ją ceni jako żywy objaw kultury narodu, jako instrument, którym dusza narodu do ogółu przemawia, jako skarbnicę języka i zwierciadło literatury narodowej, a przypatrzył się teatrowi ruskiemu we Lwowie, gdy w r. 1905 we Lwowie pod dyrekcją Hubczaka gościł, ten musi przyznać, że ten człowiek z tym materiałem scenicznym, jakim rozporządzał, z temi środkami, któremi szafować mógł, z brakiem inwentarza, sceneryi, miejsca, bo najprymitywniejszych urządzeń walcząc chyba cudu dokazywał, a każda sztuka, którą wystawił, wypadła ku zupełnemu zadowoleniu publiczności. To też boleśnie musi uderzyć każdego trzeźwo i uczciwie myślącego człowieka, a cóż dopiero każdego miłośnika i znawcę sceny treść owego artykułu, w którym nagromadzony został cały zapas zawiści, jadu i niechęci do dyrektora, byle go usunąć z zajmowanego posterunku pracy publicznej. Отже то так: що деякі вистави, не вважаючи на браки режисерії, костюмів, декорації випадали добре завдяки праці артистів, то се п. Губчак „sudów dokazywał“; а що ті браки були його виною, що він не вважаючи на добрі доходи з вистав і на невibaгливість руської

публики трактував сцену як дійну корову або ще гірше, бо доходи брав, а вкладів не робив ніяких, — сього критика не сміє йому сказати, бо се в його очах буде „zapas zawiści, jadu i niechęci“, буде підкопуване його становища!

Але факти, факти наведені в статі ЛНВ. ! Ну, про ті факти п. Губчак в акті обжалування не говорить нічого і ніяк, вони для нього не існують, вони всі „rozmyślnie fałszywe i przekrecone“. Га, мав п. Губчак сатисфакцію, коли на розправі заприсяжені свідки potwierдили всі ті факти, ще й додали нових і схарактеризували ними директорську діяльність і „artystyczne kierownictwo“ п. Губчака так, що й не треба ліпше¹⁾.

На дві річи покладав надію п. Губчак: на своє власне свідство і на магічний вплив своєї особи, а далі на свідство своїх номінальних зверхників і протекторів із Руської Бесіди, takich znawców, як п. Заячківський, В. Шухевич та Д. Савчак. Як жалобник він мав право прислухувати ся розправі і задавати питання свідкам, зрік ся одначе через свого заступника того права, щоб у часі розправи виступити як свідок. Коли одначе головні свідки були переслухані і об'єктивні факти їх зізнаннями та перехресними питаннями стверджені по над усякий сумнів, тоді трибунал признав зайвим переслухувати п. Губчака як свідка що до тих фактів, прихиливши ся до погляду оборони, що з боку п. Губчака можна тут буде почути що найбільше запереченє і нічого такого, що могло-б змінити суть фактів. Сього вжив заступець п. Губчака за підставу до зголошеня зажаленя неважності. Так само не признав трибунал потрібним слухати висше названих знавців штуки, справедливо признаючи, що всі можливі з їх боку похвали для п. Губчака не можуть змінити сути фактів під присягою стверджених на розправі.

Завважимо, що трибунал був зложений із самих Русинів, а провідник його, сов. Харак, вів розправу дуже тактовно і обек-

¹⁾ Для характеристики, яких то »cudów dokazywał« п. Губчак як artystycznego kierownik руського театру, нехай послужить сконстатований на розправі факт, що п. Губчак заангажував обоє Махніцьких на 100 г. місячної гажі, не бачивши їх перед тим на очи, а тим меньше на сцені, не ставлячи до них ніяких спеціальних вимогів, а потім уживав принагідних обявів незадоволення з їх гри з боку публики як шруб для зменшеня їх гажі. Сцени, які діяли ся при тім у директорській канцелярії між п. Губчаком і нещасними артистами, кваліфікували ся дуже на сцену до якоїсь драми про лихваря-дерешкіру.

тивно. Лава присяглих складала ся з самих Поляків, із яких дехто заявив навіть, що „ani słowa nie rozumie po rusku“. Про те факти промовили до них, і вони одногосно оправдали д. Гнатюка. Завважимо також, що розправа вповні розчарувала польських газетярів, які надіяли ся почути якісь скандальні ревеляції і вже заадалегідь приготували на се польську публику. Sprawozdania в розправи в тих газетах збуто коротко і навіть найдрастичнійші слова, виголошені в часі розправи заступником п. Губчака для підчеркнення будім то страшно сумного виду, „jak Rusini zra się między sobą“, не зробили ніякого ефекту.

З руської преси один тільки В. Демянчук, редактор „Руського Селянина“ сидів пильно на розправі і був одинокою щирою душею, що в часі розправи виявляла свою симпатію п. Губчакови. Ані „Діло“, ані „Руслан“ не мали своїх справоздавців на розправі. „Руслан“ передрукував справоздане з якоїсь польської газети без ніяких уваг, „Галичанинъ“ пожалував п. Губчака, якому, мовляв, зависть і злоба доїхали кінця, так як коли би д. Чарнецький або д. Гнатюк мали якийсь інтерес у тім, щоб підкупувати ся під становище п. Губчака і позбавляти його хліба. Та найкраще вивязало ся з журналістичного обовязку „Діло“, подавши в ч. 194 ось яку новинку про сю розправу: „Розправа тревала цілий майже день, з перервою від 3 год. попол. до 6-ої вечером, бо п. Гнатюк предложив „доказ правди“ і треба було слухати покликаних ним свідків. Сими свідками були самі „покривджені“ артисти, тож не дивниця, що зізнавали на свого бывшего наставника що лиш хто тямив або знав, потверджуючи деякі заміти інкримінованої статі. Розуміє ся, що такий „доказ правди“ не є і не може бути вистарчаючий, тож п. Губчак предложив, щоби для контрдоказу переслухано яко свідків иньших артистів того рода як пп. Гембіцкий, Осиповичева і др., а також знатоків драматичної штуки, котрі-б виказали, що п. Губчак при своїх доходах не міг давати висої платні, що супроти деяких членів свого персоналу мусів поступати арбітрально для удержаня конечної карности, а вкінци, що сам театр яко інституцію драматичної штуки вів поправно і корисно — очевидно в тих межах, які суть звагалі можливі при малих доходах і в театрі, заеудженім на постійну скитальщину з місця на місце. Крім того зажадав п. Губчак, щоб і єго переслухано під присягою на доказ що до того, які були матеріяльні відносини театру в часі єго управи, бо тільки тоді

можна виробити собі об'єктивний погляд на те, чи платня деяких артистів була за низька. Дивним дивом трибунал, котрому проводив радник Харак, не допустив протидоказу предложеного п. Губчаком, що є порушенням кардинальних основ карної процедури, і тим своїм дивоглядним поведенням перекинув судбу процесу на користь обжалованого, а на некористь п. Губчака. Супроти сего стану річи вечірна розправа була вже тільки формальністю, бо судії присяжні, маючи лише доказ одної сторони, мусіли дати на завдані їм питання відповідь негативну. Абстрагуючи від того, яке в поодиноких конкретних случаях було чи могло бути поведене п. Губчака супроти деяких членів своєї трупи, треба зазначити, що сам процес робив на кожного свідомого Русина дуже прикре вражінє. Оборонець п. Гнатюка др. Горовіц, Мойсеевого віроісповідання, позваляв собі їздити по управителю руської інституції в спосіб прямо обурючий — до чого абсолютно не повинен був допустити предсідатель трибуналу! — а знов др. Солянський, заступник приватного жалобника підніс, що він яко Поляк повинен би хіба тішити ся з того, що „*Rusini żrą się między sobą*“ та що „Літературно-Науковий Вістник“, котрий у Русинів повинен бути поважним органом, отворив спеціальну рубрику на своїх стовпцях для міщення всякого рода особистих памфлетів і шкальованя поодиноких визначніших осіб. Нарушений на чести мусить відтак віднести ся до суду і тут виволікає ся завдяки сій методі шкальованя по часописях річи, котрі не приносять чести Русинам. Розправа скінчила ся пізно в ночі вироком увільняючим, але вирок сей не є правильний, бо др. Солянський зголосив іменем п. Губчака жалобу неважності і справа опре ся о Відень. Автор інкримінованої статі в „Вістнику“, п. С. Чарнецкий не ставав на розправі, бо помимо оголошеної ним адреси суд не міг таки відшукати і доручити єму акт обжалованя, супроти чого розправа проти п. Чарнецкого відбуде ся пізнійше“.

Не знаю, що більше подивляти в тій нотатці: чи безличність газетного Сільфа, який дає трибуналові фахових судіїв науки, як розуміти параграфи карного поступуваня¹⁾, чи безсоромність,

¹⁾ На його думку «доказ правди» на закид визисканя був би тоді переведений, як би переслухано самого визискувача і його протекторів, які цілими роками затикали вуха, щоб не чути жалоб визискуваних, а голосу покривджених не слухано зовсім! І як уявляє собі той панич „контрдоказ“ против доказу переведеного заприсяглими свідками?

із якою він удає великого патріота і роздирає на собі ризи в тої буцім то причини, що завдяки ЛН. Вістникови „виволічено перед суд річи, котрі не приносять Русинам чести“, так як коли-б ті річи, полишені в укритю, приносили Русинам Бог зна яку велику честь, — чи нарешті його безсовісности, з якою він зацитувавши слова заступника прив. жалобника про те, що Rusini žgą się między sobą, додає від себе приватну брехню, що „ЛНВ., котрий у Русинів повинен бути поважним орґаном, отворив на своїх стовпцях спеціальну рубрику для міщення всякого рода особистих памфлетів і шкальованя поодиноких визначнійших осіб“. Зазначую з натиском, що таких слів заступник прив. жалобника не сказав і що редакційний мопс від „Діла“ прибрехав їх із власного концепту — в чийм інтересі, не вмію сказати.

Оттакими побрехеньками збув „чільний орґан Галицької Руси“ театральну справу, замість стати на становищі об'єктивної критики і розібрати факти ствержені на розправі та витягнути з них хоч деякі консеквенції. Адже матеріял був багатий і дуже надавав ся до прилюдної дискусії, особливо в орґані, що ще так недавно проклямував театр як пункт нашої народної чести. Зараз видно, як серіозно лежить тим панам на серці „народна“ честь!

Ів. Франко.

Ще раз про слово „піп”.

Минулого року надрукував я в Л. Н. Вістнику¹⁾ невеличку замітку п. н. „Чи слово „піп“ образливе“, в якій подав етимологію слова і на її підставі виказав, що слово „піп“ не могло бути образою, бо його значіння все додатне (= отець, батько), а не уємне.

Подаючи огляд Л. Н. Вістника за 1904 р. у „Записках“²⁾, д. С. Т. звернув увагу й на сю замітку, написавши про неї ось що: „В сім остатнім листку автор доходить до висновку, що слово „піп“ не то не може нікого неприємно дотикати, але противно має бути навіть почесним; автор доходить до того дорогою язикового порівняння (в тім разі не цілком відповідною, бо діло не в походженю, а в теперішнім розумінню того слова), забув одначе про те, що в старинній грецько-римській (поганській) духовній організації єсть низший духовний чин з назвою рора, піпа, що звичайно забивав кремінним топором жертвенні звівіята; воно дуже імовірно, що сей уряд не мав великої почесности у суспільности, й одже?...“³⁾.

Стільки д. С. Т. — А тепер моя відповідь. Зачну від того, що я буцім то „забув“.

Що у Римлян був низший духовний чин із назвою рора, який забивав жертвенні звівіята і через те міг не мати великої

¹⁾ Пор. Л. Н. Вістник, 1904, кн. VII, 2, ст. 41 - 44.

²⁾ Записки, т. 66, Наукова хроніка, ст. 1—9.

³⁾ Тамже, ст. 9.

почести у суспільности — се абсолютно нічого не доказує ні етимологічно, ні історично. Етимологічно слово має додатне значіння, а в історії ми знаємо, що духовні (і то не низші, але й висші чини) сповняли подібні функції у різних народів, а проте були високо поважані. Я покличу ся на тіж самі грецькі та римські духовні організації, а надто на жидівські, як доволі знані в нас, на Гомерову Іліяду та Одисею, на Вергілієву Енеїду та в кінці на Біблію — як на найблизший доказ своїх слів. Хто там приносить кроваві жертви, хто вбиває їх власноручно, чи не духовні? А чи є який слід, що їх станові назви були для них образою? Я бодай не знаю нічого про те. А зрештою берім річ навіть із становища д. С. Т. зовсім прозаїчно і сучасно: рора різав жертвенні звів'ята, тому не стояв у почеси; а якже стояла справа зі звичайним різником, що різав звів'ята на поживу? Чи й він був у погорді між суспільністю? Мені се невідоме ні в римській історії, ні в теперішности. Навпаки, я знаю між різниками дуже поважаних людей і знаю, що слово „різник“ не образливе для них; тим більше слово „рора“, що мало обрядове значіння, не могло бути образливе.

Та д. С. Т. заявляє категорично¹⁾, що діло не в походженню, але в теперішнім розумінню слова. Я постараю ся доказати, що слово „піп“ мало в нас і має усе додатне значіння, а не уємне, отже й не образливе, і то не тільки в старій, але і в новій, не тільки у штучній, але й у народній літературі, в устній словесно-

¹⁾ Добр. С. Т. любить говорити категорично нераз, не даючи при тім доказів на свої слова. Згадуючи, приміром, у тім самім огляді (ст. 5) про статю В. Гнатюка про молодого бачванського поета Габора Костелника Гомзова і про його книжку „З мойого валала“, називає мову бачванських Русинів „виразно східно-словацькою, бо се не руська, ані навіть не пословачена мова (як хоче д. Гнатюк), що найбільше — самостійне явище серед словянських діалектів. Се розуміть ся не перепиняє, аби Бачванці не мали почувати себе Русинами, що дійсно й єсть“. Тут не місце розводити ся ширше над сею справою; але коли мова бачванських Русинів ні трохи не руська, віра не руська (на Угорщині є греко-католики — крім Русинів — Румунн, Маляри, Словаки, Хорвати; з останніми бачв. Русини належать до одної єпархії), ноша також не руська, звичаї не подібні ні до подільських, ні до покуцьких у Галичині, а історична (руська) традиція — ніяка, то на якій підставі вони себе самі й сусідні народи (між тим і Словаки) називають їх Русинами? Яка сила пре їх конечно між Русинів, яких вони зрештою не знають поза границями Угорщини? Отсе все варто б вяснити, але з доказами в руці.

сти, і то навіть у сатири, та в анекдотах, що як раз звернені на різні слабости людські, між тими і на попівські.

Уже в панонській легенді про житє Константина говорить ся: „Постригъше и на поповъство“ (Pastrnek, 162). В панонськїм житію Методія папа „свати на поповъство блаженавго Меѳодія“ (Pastrnek, 226). В „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ сказано про хрещене Володимира: „Владимѣръ же поемъ попы коръсоуньскы“; а далі: „Изиде Владимѣръ съ попы“ і „попове же стояще молитвы творяху“. В так званім церковнім уставі Володимировім говорить ся: „А се люди церковныѣ: игоумень, попь, диякони, дѣти ихъ, попадья“ (Чтенія въ общ. Нестора, II, 67). Данило Паломник описуючи сходжене сьвятого огню в Єрусалимі, каже: „Вноутрь же церкви попове ждуть“. У Кормчій Книзі читаємо: „Литоургисавый попь или дияконъ“; „аще иметь попь забыв ся что оу зобы“; „аще поп потребляя дары... сплюет, то из'ясти опять“ і т. д. Собор уніятських єпископів і архимандритів у 1764 р. сконстатував, що „русскіи попадья содерживаютъ собственнымъ трудомъ своихъ мужей“ (Свистунъ, Прик. Русь, I, 39). А на книжках і рукописах подибуємо дуже багато написів: „Сія книга єсть (приміром) попа Ст. Теслевцьового“ (Франко, Памятки) і ин.

Досить часто уживаєть ся слово „піп“ у віршах XVIII та початку XIX столітя. Недавно оголосив др. І. Франко віршу про отця Негребецького¹⁾. У ній читаємо між иньшим :

А скоро у згоді живють добрі люде,
То там при них і другим добре буде:
Добре для попа, добре для прислуги,
Котра не знає ні біди, ні туги.
Дяк, паламарь гладкі, тільки піп бідняка...

— — — — —
А я з благочинним і з всіма попами
І з біскупом лучче ще, як з вами
Знаком — — — — —
Громада се вислухала, погадала,

¹⁾ Записки, т. 65, Miscellanea, ст. 4—15.

Сто злотих зібрала і попові дала.
 Піп палицю в руки взявши і т. д.

Зазначую, що ця вірша сатирична, і зложена навіть мабуть не Русиною, але Полянкою, та проте слово „піп“ не уживається в ній ніде в образливим значінню.

У вірші, писаній попом і зверненій до попів, читаємо:

Пастирю душевний, ти попе ізбраний,
 Люд грішний очищати од Бога єсь даний.
 Якже других очищавш, кед сам скверним ізостаєш
 Жиючи блудно.

Ідут літа, попе, приходит кончина,
 Аби ты не застала лютая година.
 Глибоко спиш, пробуди ся, заблудив єсь, наверни ся,
 О попе покай ся!
 Ох покай ся, попе, бо ты чорт возмет і т. д.¹⁾

У загально звісній, але не народнього походження пісні читаємо:

Журила ся попадя своєю бідою:
 Біднаж моя головонька, що піп в бородою.
 Ах мені тяжко, ах мені нудно,
 Що з бородатим жити мені трудно.

— — — — —
 Ой піду я до владика, буду го просити,
 Щоб позволив мому попу бороду голити.

— — — — —
 Не можу я, попаде, того учинити,
 Бо так кождей довжен з нас бороду носити.
 А видви ти, попаде, хоча я владика,
 Яка в мене борода чесна і велика.
 Ой піди но, попаде, до мої кімнати,
 Подиви ся, що там попів, а всі бородаті і т. д.²⁾

¹⁾ В. Гнатюк, Угровські духовні вірші, ч. 59.

²⁾ Waclaw z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, стр. 462—464.

В народній пісні вояк умираючи каже :

Та най мене не ховають ні попи, ні дяки,
А най мене поховають цісарські вояки.
Попи, дяки. попи, дяки, лиш над грішми бють ся,
А цісарські вояченьки горівки напють ся¹⁾.

Як бачимо, хоч тут і виступаєть ся проти попівських пороків, але саме слово „піп“ не ужите ніде ні в уємнім, ні образливім значіню.

З нової нашої літератури можемо навести дуже багато виписок із словом піп, ужитих у поважнім, отже й додатнім значіню. Аби одначе не збільшувати занадто розмірів замітки, подамо лиш по кілька виписок.

Уже в Котляревського²⁾ читаємо :

Я Кумська взовусь Сивила,
Ясного Феба попадя (17).

Дяки з попами позбірались,
Зовсім служити всі прибрались,
Огонь розкладений горів.
Піп зараз взяв вола за роги
І в лоб обухом зацідив (19).

Квітка, якого трудно хіба підозрівати, щоби він бажав собі ображувати духовних, та ще й у таким оповіданю, як Маруся³⁾, пише: Пришедши він до панотця, не зміг і слова сказати, а тільки що плаче. Піп зараз догадавсь (58). — Пішли у церкву; піп став служити панахиду (58). — Та не зовіть попа (62). — А у бесіді частенько і піп не знав, що против нього говорити (62). — За ними мари, а там ідуть аж три попи і четвертий дяком (63). — От як зовсім управились, попи почали правити, що треба (65); за ними попи з свічками і дяком з кадилом (66). —

¹⁾ З рукописної збірки, перехованої в мене.

²⁾ Пор. Енеїду, вид. Онишкевича. (Числа в скобках означують сторони виданя).

³⁾ Твори, вид. Онишкевича.

Який піп прочита, тому й платок (66). — Попам заплатили за сороковусти (67).

У Шевченка читаємо:

Дяк співа,
 Попи з кадилами, з кропилом;
 Громада ніби нежива,
 Анї телень... Поміж возами
 Попи з кропилами пішли (I, 118)¹).

Я до пона та до сусіди,
 Привів пона та не вастав (II, 95).

Народ з попами
 З усіх церков на гору йде (II, 140).

А поповичі з міста
 Навезли намиста (II, 158).

А гетьман попович
 Ізза Дніпра назирає (II, 177).

Положили ті клейноди
 Попенкови в ноги (II, 187).

У М. Вовчка²) читаємо:

Зійди, війди, сонечко,
 На попове полечко (II, 12).

Федькович³) уживає також сього слова: Тут аж чи не сїм попів, а восьмий дякон (II, 5). — Бо на цвинтари не дав піп (II, 103). — Сюда з ним, каже піп, тай ухопив торбинку (II, 131).

У А. Вахнянина⁴) читаємо: Сидимо ми на попівстві (190).

¹) Кобзар, вид. Огоновського.

²) Народ. опов. вид. Видавн. Спільки.

³) Твори, видане Наук. Тов. ім. Шевченка.

⁴) Оповідання і гуморески.

Найгарнійший і найсимпатичніший тип попа в нашій літературі змальований у „Панських жартах“ І. Франка. Там автор хоч би хотів, не міг уживати образливого слова, бо се було би спротивляло ся самій основі поеми. А там читаємо: Старий був, смирний піп у нас (305)¹). — Де піп і челядь вся гуртом (306). — Як то попу віддякувать (306). — Чи так в село де для гостини попа запросять (315). — Й принизити старого мусіли попа (319). — А тимчасом наш піп не спить (320).

Нат. Кобринська, донька попа і сама попада, не вагаєть ся уживати сих слів, не добачуючи в них очевидно нічого уємного: Але попівське весіле, то амбіція дому (7)²). — Син з діда прадіда попович, не хоче бути попом (9). — Чи може бути красший стан як попівський? (9). — Ось уже і піп іде (47). — А що, булите у попа? (62). — Я їду з попом (66). — Над мочаром недалеко попівства був лужок (83). — Нещасна попада встала дріжучи на цілім тілі (88).

У Ев. Ярошинської читаємо: Обізвав ся протопопа з серцем (2)³). — Пішла будити протопопиху (3). — Ви могли-б собі зараз дібрати попадю (15). — Не було підносити ся до протопопівни (147). — Піп та попада плачуть за своєю донькою (149).

У Б. Ленкого також приходить се слово: Добрий був старенький, також піп (17)⁴). — Молодість, що минула у попівським дімку (17).

У Стефаника читаємо: Я з попом собі не заходжу; я аби хотів що попови дати (22)⁵).

У Дерлиці, що є сам попом, читаємо: До попа мене пустіть, мої любенькі (80)⁶). — Піп дасть образок (104).

Др. С. Смаль-Стоцький пише: Були свої школи, а також і агітація попів (36)⁷). — Як протопопа двох попів казав закувати в зеліза (68).

¹) І. Франко, З вершин і низин, друге видане.

²) Кобринська, Дух часу, вид. Видавн. Спілки.

³) Перекинъчики, вид. Видавн. Спілки.

⁴) З життя, вид. Видавн. Спілки.

⁵) В. Стефаник, Дорога, вид. Видавн. Спілки.

⁶) Композитор, вид. Видавн. Спілки.

⁷) Буковинська Русь.

Ба що більше, навіть у наших „старовірів“ і „старорусів“, хоч які вони уважливі на те, аби не зав'язати ся яким занадто демократичним висловом, — через що й уживають російських слів, що по їх думці — аристократичні — подибуємо слово піп. Я зацитую хоч одного їх письменника: Шляхта не дїлала розличія между крестьяниномъ и уніатскимъ попомъ (I, 37)¹⁾. — Послїдствіємъ того було поступленіє множества поповичей въ державную службу (I, 39). — Тяжки условія быта произвели типъ сельской попадьи (I, 187). — Благонадежныхъ русскихъ половъ (I, 316) і т. д. Такі цитати можна продовжувати в безконечність.

Звернімо ся до иньшого роду літератури, до народніх анекдотів, в яких обсервація звичайно дуже докладна, і які обіймають найрізномроднійші ситуації в людського життя, в усіх верств і станів, без огляду на вік, пол, суспільне положенє і т. д. підгляненого об'єкта в такій хвилі, яка найліпше надасть ся для того, аби могла виказати слабу сторону висьміваного. Щож ми там побачимо? А те, що й висше сказали. Жартуєть ся в них із попівського стану, так само як і з иньших, але саме слово „піп“ не відграє в них ролі. Що більше, побіч слова „піп“ стоїть і „ксьонда“ (у нас у Галичині найблагороднійший термін для назви духовного тому, що по польськи = ksiądz) і „єгомость“ (також дуже благородне) і „св'ященник“, яке вже абсолютно не може бути образою. Значить, ті слова на стільки тут приходять, на скільки треба ними означити стан. Подамо кілька прикладів.

„А то раз якийсь піп дуже не любив казанє говорити“²⁾ (273). — „Піп тамошній оповідає, ще з тих старих невчених попів“ (275). — „Оден піп розповідав: Ще як я йно настав за попа“ (276). — „Піп залицяв ся до молодиці“ (280). — „Казав раз піп казанє“ (282). — „Був то оден піп, а такій недобрій“ (294). — „Загнівав ся піп з паном“ (295). — „В однім селі на Підгір'ю не мали люди ксьондза з давних давен. І казав біскуп поставити для них церкву і дав ксьондза. І поставили церкву і приїхав ксьондз. Ксьондз відправляв у церкві, а ніхто ані ногою не хотїв піти. Ксьондз написав до біскупа“ (297). — „Так то было село, в селі старій ксєндз“ (267). —

¹⁾ Ф. Свистунъ, Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи, I—II.

²⁾ Пор. В. Гнатюк, Галицько-руські анекдоти. — Числа подані побіч означують нумери анекдотів.

„Быв ксендз у селі, а піяк теньгый“ (268). — „Був один ксьондз і дяк“ (272). — „Був оден чоловік, а до його жінки ходив ксьондз, дяк і піддячий“ (285). — „Один господар богатий справляв поминки і запросив сьвященника“ (270). — „В однім селі настав молодий сьвященник“ (288). — „Ей говоріт, єгомосць, нема вже й що казати“ (271). — „Тай за тим словом бух усю юшку єгомостеву на голову“ (270). — „Ей, єгомосць, скрикнув з розпукою“ (279) і т. д. Таких виїмків можна також нацитувати, кільки кому хочеть ся і то не тільки з устної словесности, але й з иньшої літератури. А ще треба мати на увазі, що анекдоти — се переважно інтернаціональне добро, і то не лише анекдоти про духовних, але загалом. Колиж би ми приймили, що всі терміни для означеня духовних у анекдотах образливі, то так само були би вони образливі у всіх мовах і у всіх народів; ми надіємо ся одначе, що за таким абсурдом не буде ніхто обставати.

Потвердженє всього сказаного находимо й у народній пісні, а спеціально в коломийках, яких наведу кілька з недрукованої ще збірки :

Ой кувала завулиця тай гайком, тай гайком,
Як не буду в селі попом, буду полатайком.

Через пень, через пень, через колодочку,
Цілувала попадя попа в бородочку.

Сповідали мене попи, самі молодії,
За гріхи мя не питали, бо самі такії.

На щос брав, колиє знав, я не твоя рівна,
Ти простого попа син, а я деканівна.

Ой біг пєс без овєс, сука без татарку,
Любив піп попадю, а наймит кухарку.

Ой пішов я до церквіці Богу ся молити,
А піп мене заставляє кобилу лупити.

А я його питаю ся, чи кінь, чи кобила :

Бодай тебе, пан-отчику, (вар. сьвятій попе) хороба

[лупила.

Ой дощ іде, роса паде, я під вільхов стою,
Любила бим вгомостя, їмости ся бою.

Ой доки я вишивала по штири неповні,
Любили ме офіцери, а тепер духовні.

Ой ти ксьондзе молоденький, не дай же ми шлюбу,
Бо я в таким діводом сидіти не буду.

Ой на горі монастир, там я сповідав ся,
Питав мя ся ксьондз за гріх, а я не признав ся.

В обрядових піснях, які, як відомо, визначають ся не лиш повагою, але й багатою символістикою, приходять також слово піп, але піде не трафило ся мені знайти в ньому образливе значінє. Наведу приклад на се. В весільній пісні читаємо :

Ой попе, попе Гордію,
Не давони рано в неділю;
Задзвони рано в суботу,
Перебий дружечкам роботу¹⁾ і т. д.

Навіть у піснях, співаних по дорозі при повороті від шлюбу, отже не звязаних тісно в обрядом, веселих і жартовливих по причині щасливо довершеної події, не можна добачити ся в слові піп нічого злого :

Ой, матінко моя,	Шлюб шлюбувала
Вжеж я не твоя:	Да перед попом,
Вжеж я того пана,	Да перед дяком,
З ким я шлюб приймала:	З Іваном козаком ²⁾ .

Ой на горі Маруся жито жне
І серпа в ручки не бере;
А за нею молодою густий сніп:
Чотири дяки, а пятий піп.
Звінчана Маруся за сім кіп³⁾...

¹⁾ Гринченко, Етногр. Матеріали, III, ст. 458, ч. 857.

²⁾ Чубинський, Труды, т. IV, ст. 293, ч. 744. ³⁾ Тамже, ст. 280, ч. 707.

Да були-ж ми в шлюбі
 І в божому суді:
 Од попа — шлюб,
 Од Бога — суд,
 Од короля — весіле¹⁾.

Я не буду наводити більше цитатів, бо надію ся, що й з сих кождий неупереджений читач може переконатися, що слово „пiп“ не мало й не має, ні давно, ні тепер, ні в писаній (штучній), ні в народній (устній) літературі не лиш образливого, але й уємного значіння, а лише уємне значіння може бути для когось підставою для образи. В тамтогорічній замітці виказав я також, що етимологічно слово „пiп“ вказує лиш на додатне значіння. Коли отже етимологія, історія й теперішнє значіння слова вказують, що воно не образливе, то як можна твердити щось навпаки? З тогож виходить, що слово „пiп“ має повне право на горожанство в літературі, що його можна уживати всюди та що духовні не мають причини бути невдоволеними ним.

А чи не може бути випадку, що слово „пiп“ набирає таки образливого (уємного) значіння? Може бути, та се може зайти з кождим імеником, не лиш у нашій, але і в чужих мовах. Я покажу се на прикладах.

Як відомо, слово „майор“ служить для означення військової ранги і не один хотів би її добити ся та називати ся майором. Образливого в слові нема нічого з ніякого погляду так само, як і в „попі“. А все-ж я здивав на селі чоловіка, якого називано „майором“ (розуміється поза очі) і який уважав сю назву обидливою для себе. Деж тут лежить обида? А в тім, що той чоловік при війську служив у майора і як був під галилейом, любив дуже тим величати ся. Через те односільчани клячи собі з нього прозвали його майором, а розуміється, мало таких людей, що не вважають обидою для себе кпини.

Та я зі спеціального випадку перейду на більш загальні.

Кождому відомо, що слово „Герострат“ само для себе не обидливе так само, як Стефан, Павло, Михайло і т. д. Та я певний, що не один інтелігентний чоловік образив би ся, коли-б на-

¹⁾ Тамже, ст. 274, ч. 690.

звав його хто Геростратом. Чому? Тому, бо бесідник вимовляючи слово, має на думці загально знаного Герострата, який зробив паскудне діло, і називаючи когось Геростратом, хоче сказати, що сей чи той допустив ся такого самого паскудства, як Герострат. Се делікатна метафора.

Саламон — також не образливе слово, тим більше, що його історичний властитель визначав ся і станом і розумом. Але фраза: „Який мудрий Саламон“ — може бути обидою, бо нею бесідник хоче докорити комусь, що його розум дуже далекий від Саламоного; иньшими словами, що він дурень.

Мазепа (у нас є імя власне в Галичині) не є образою і не один хотів би добити ся і становища історичного Мазени і відіграти таку ролю як він (може з деякими змінами). Але коли Москаль назве якого консервативного і вірнопідданчого Українця Мазепою (або ще ліпше „мазепинцем“), то він може мати підставу до образи, бо тим словом закидаєть ся йому, що він стремить до державної самостійности, отже зраджує царя і т. д.

Патріот — дуже гарне слово, але в нас воно починає набирати чим раз більше уємного значіння через те, що його надуживано часто, і називано патріотом навіть того, що приміром, відважив ся зівнути при комісареві поліції. З часом може воно стати обидливим так само, як стало обидою слово „Рутенець“, яким означуєть ся реакційного, консервативного, ультраклерикального і ультраляоального Русина.

Слово „шляхтич“ має додатне значінє і не один дав би багато ще й нині, аби стати шляхтичем. Але коли сього слова ужив селянин і ще про селянина, який приміром перебрав ся по „шляхоцьки“, то се певно рід обиди. Так само коли пан, а ще й Поляк, скаже слово „chłop“, то воно певно набирає образливого значіння, бо під тим словом хоче пан розуміти: некультурність, простакуватість, нерозум і т. д. Але проте селяни між собою називають ся „хлопами“, деякі співають навіть: „Ми руські хлопи радикали“ і не ображують ся сим терміном, бо вони розуміють під ним що иньше, як пан.

Найліпше виявить ся ріжниця в подаваню додатного та уємного значіння при словах, зачерпнених із воольогічної термінології. Ми знаємо, що слова: кіт, пес, голуб, сокіл, яструб, завуля, сова, папуґа, риба, жаба, медвідь, лис, малпа, гадюка, свиня, паця, осел, кінь, бик, тхір і т. д. мають рівнорядне значінє і жадне

з них ні краще, ні ліпше від другого. Ми кажемо одначе до дитини: „Що, котику?“, — але „песіку“ — ніколи, хоч зрештою песик не визначається ушними прикметами, гіршими від котячих. Дівчина говорить не раз до хлопця: „Мій голубе, мій соколе“, але мій яструбе — ніколи, хоч яструб так само хижий птах як сокіл. Так само хлопець бажаючи запобігти ласки у дівчини, називає її: „Моя голубко, моя заулечко, моя рибочко“, а дівчина приймає мабуть із неменьшою приємністю сі пестливі вирази, як хлопець їх вимовляє. Але що сталось би, як би хлопець сказав нараз до неї: „Жабо, сово, папуго!“ Тільки й було б його пестоців. Не інакше було би, як би назвав дівчину малпою, гадюкою, а вона хлопця медведем, лисом, тхорем, свинею, биком (дурним), ослом, конем (голендерським) і т. д. Надаючи такі собі назви хлопець і дівчина ображували би себе взаїмно, бо тими назвами приписували-б собі малпячі, свинячі, віслячі і т. д. прикмети, які певно не належать до додатних і якими хвалити ся певно не захоче ніхто.

Збираючи все сказане, можемо ствердити, що кожний іменник крім свого звичайного, може набрати ще й иньшого значіння відповідно до обставин, серед яких його хто, де, як, із яким наміром виголошує. Тому й слово „піп“ може часом мати образливе значіння; але як би його прийшло ся викидати з тої причини зі словаря (як того дійсно хотять деякі духовні), то з такої самої причини можна повикидати з нього всі наведені висше слова, а крім того всі іменники загалом. Але що тоді лишило би ся в словарі і чи се дійсно достаточна причина для такого прочищування мови?

Мені відомо, що був час у Галичині, коли дехто хотів зробити зі слова „піп“ щось „minderwertiges“ (головно ріжні „еконіми“ та „жонци“ і деякі латинські попи, з відомою фразою „schlori і rori“, яка самим зіставленєм хлопів із попами ображала вуха деяких благородних преподобій), але мені здається, що той час минув безповоротно та й уже не вернеть ся. Зрештою чи справді інтелігентний чоловік може тим образити ся, що якийсь там „жонца“ вважає себе більшим паном, розумнійшим і т. д. від „попа“? Так само зіставлене попа з хлопом на одній дошці в нинішніх часах загальної демократизації суспільства, а ще до того в нас, що не маємо аристократів (дехто в правді пробує вже „аристо-

кратизувати ся“, себ то прибирати панські хиби, але се на загал не вплине) повинні духовні уважати плюсом, а не мінусом і вони повинні гордити ся тим, а не стидати ся. Таке право горожанства має слово піп прим. у Сербів та Болгар.

На упертість одначе нема ліку і коли який духовний уважає таки слово „піп“ образою, то мусить мати до того такі самі причини, як згаданий селянин мав причину ображувати ся словом „майор“. А в таких разі: Sit ei.

B.

„Не кидайте бісеру“.

(Голос з України)¹).

У червневій книжці „Л.-Н. Вістника“ шановний проф. М. Грушевський в своїй статі „Конституційне питання і українство в Росії“, кидаючи цілком оправданий докір Українцям за їх інертність та індиферентизм що до пропаганди серед російських ліберальних кругів конечности автономії України, кличе: „де ви, чільні репрезентанти, генерали і полковники українства, що не писали по українськи, бо „не володієте“ українською мовою“... і т. д.

Я не знаю властиво, яких генералів та полковників мав на увазі шановний професор, коли писав свою статю. У всякім разі мені здаєть ся, що усіх отих людців, що носять на собі такі високі ранги, не слід би й зачіпати. Їх давно слід полишити на боці, забути про них, бо всі вони так само деморалізовані, як і справжні полковники та генерали російської служби, яких Японець тепер побиває. Чого-ж від них сподіватись?

Я будучи на місці д. Грушевського скоріш гукнув би не до сих добродіїв, що як той Іляш Потурнак „для роскоші та лакоства“ російського забули і честь і обовязок супроти свого народу; я гукнув би — знов кажу, будучи на місці д. Грушевського — до тих наших людей, що пишуть по українськи, що звуть себе українськими патріотами. Ось у кого я спитав би, чому ви, українські письменники, що скиглите та нарікаєте на гірку долю України, чому тепер не використовуєте російської преси для своїх цілей — для цілей вияснення російській суспільности своїх кривд і дезидератів. А сам я ближше бачучи сих добродіїв властиво і не звертав ся-б з таким запитанням, бо дуже добре знаю психологію російського Українця взагалі й письменника українського з'окрема.

¹) Містимо сей голос не беручи на себе одвічальности за наведені в ньому факти і зазначуючи надто, що загальний осуд нашого шан. співробітника трохи чи не занадто сангвінічний. *Ред.*

Я знаю, що сей Українець-„патріот“ такий товстошкурый, що його нічим не доймеш і через те дуже шкода чудесних слів на його марно тратити.

Спостерігаючи життя наших так званих „патріотів“, чи як їх тут дуже влучно прозивають Росіяни, „українофілів“, мимоволі насовуєть ся питання: Чого справді може сподіватись од сих добродіїв український народ? Я не маю наміру узагальнювати, але-ж скажу: значна більшість сих людей уміє тільки скиглити, коли доводить ся їм зібратися десь, скиглити та нарікати на те, що того їм уряд не дозволяє, те а те їм не вільно робити...

Ваагалі я не знаю, чи єсть іще в Росії більш легальні люди, як наші „патріоти“? Гадаю, що немає. Російському Українцеві вийти за межі дозволеного начальством... та борони Боже! Я дуже добре памятаю, як на збірці одної „громади“ переходила політична програма, привезена для обговорювання й висловлювання, чи приймати її, чи не приймати... Се чудесна була збірка! Треба було бачити обличча деяких „громадян“, коли делегат, що привіз програму, читав її, читав те місце, де говорить ся, що головний чинник лихого стану Росії єсть самодержавь... Картина була варта майстра слова!

Я дуже добре памятаю, як один „патріот“, досить відомий український письменник, відсахнув ся від збірника творів Шевченкових, виданого „Просьвітою“, коли я предложив йому набути для себе:

— На що воно мені? Нелегальні твори Шевченкові я читав, знаю, а для бібліотеки нащо?

Так відмовляє український письменник-поет, поет безперечно талановитий.

Другий добродій тікає немов чорт від ладану від „Л. Н. Вістника“, добутого нелегальною стежкою. Так поведуть ся наші патріоти. І се в той час, коли иньші нації в Росії виховують свої сім'ї на нелегальній національній літературі!...

Я властиво не знаю, чи єсть у нас цілком українські інтелігентні сім'ї? Мені бодай не доводилось їх бачити. Ті-ж сім'ї, що я стрічав, викликають тільки спомини Кулішевого виразу „О, народе без пуття й самоповаги!“ Тай де-ж їм узятись справді, тим національним сім'ям, коли батьки та матері отакі страхополохи?

Даремне-б ви шукали серед тих сімей, які мені доводилось бачити, національного обличча (сім'ї скиглячих письменників). Роз-

мова тут між батьками та дітьми ведеться звичайно на російській мові (в суміш хіба з „чи“, „морочить“ то що). Я добре пам'ятаю, як одного разу господня, поважна українська письменниця, розмовляючи зо мною по українськи, зверталась до дітей на російській мові. Я не стерпів і запитав її, що визначаєся аномальність? У відповідь я почув од неї отаке виправдування:

— Я в дітьми раз-у-раз балакаю по російськи. Я роблю се через те, що їм тоді легше вчитись у гімназії...

Се каже талановита українська письменниця... Де-ж честь, де національна гордість?! Чи треба пояснити, що діти сієї добродійки, яка задля російської казенної освіти жертвує тим, що повинно бути сьвятим кожному сьвідомому Українцеві, — що діти, кажу, покінчивши вже гімназії не мають жадного поняття про українську літературу, бо виховались цілком на російській літературі і національні ідеали для них тепер порожній звук?...

Ось другий приклад. Се уже сім'я не менш талановитого українського письменника, що видав кілька збірників власних творів.

— Чом ви, добродійко, розмовляєте зо мною по російськи, коли я звертаюсь до вас по своєму? — питаю якомсь дружини сього письменника.

— А разве для вас не все равно, как я буду „балакать“ с вами? Для меня так легче гаварить...

Коли-ж я звернув її увагу на те, що в них єсть діти, які повинні-ж учити рідну мову, вона мені відповіла на се, що діти як повиростають, то й можуть навчитись, коли буде до того охота. Так відповідає жінка українського письменника, родом Українка...

На такому культурному рівні стоять ті сім'ї українських „патріотів“, із якими мені доводилось стрічатись. І я певно не помилюсь, коли скажу, що значна більшість сімей українських „патріотів“ та „патріоток“ стоїть на такому культурному рівні.

А хіба не характерний отсей випадок? На одному напівофіційальному зібранні роблено було реферат про земсько-городський з'їзд у Москві, про той з'їзд, на якому між иньшим було порушено питання про федеративний устрій російського царства. Реферат склали два представники: від губернії Н. один і від міста Н. другий. Один із референтів, Українець, відомий в літературі яко фольклорист. Ви гадаєте, що сей добродій використав цілком се зібране в цілях українства? А як же! Він роблючи

справоздання про з'їзд навів усі питання, що порушались там, до деталей включно, про федерацію-ж, про її конечність не то що не розловив, не вияснив хто саме, від якої людности представники порушили се питання, а навіть не згадав, що таке питання піднімалось там... А тимчасом, як відомо, на з'їзді був делегат від українства І. Л. Шраг, що подавав резолюцію, прийнятну на з'їзді в Києві, значить, був добрий привід, щоб пропагувати на зібранні українські ідеї. Отак поводять ся наші „патріоти“. Ті питання, що повинні бути „символом віри“ для кожного порядного Українця, ті питання, які кожен Українець по всяк час і на всякому місці повинен тримати собі на думці, безсоромно забувають ся, забувають ся саме тоді, коли треба довести до відомости зросійщеної публіки, серед якої більшість по походженню Українці — довести про те, що для тої публіки єсть terra incognita? — „Українській вопрос? Какой такой украинский вопрос“? — се запитання мені привелось недавнечко ще чути від культурних Росіян, що живуть на території України і працюють серед нашого народу.

Я ще раз мушу довести, що наша українська інтелігенція старшої (не старої, про останню з генералами не має що й згадувати) генерації за малим виїмком деморалізована, не здатна ні до якої навіть легальної праці. Не можу відмовити собі в наведенню ще одного факту, що стверджує мою думку.

В місті К—ві єсть одна школа торговельна. На чолі сїєї школи стоїть адміністратор Українець, „громадянин“, який завдяки своєму такому офіційальному становищу повинен мати сильний вплив на школу в той чи иньший бік. О скільки-ж має місця в сїй школі українській елément? Sprawozдання сїєї школи за рік 1903—1904 показує, що на всю шкільну бібліотеку українських письменників було тільки два — Кобзарь Шевченків та Квітка Основяненко, отсе вам і вся українська література; тимчасом серед учнів, яких налічувалось у тій році щось біля 3¹/₂ сот, більшість безперечно Українці, се видно вже з того, що там чимало співаєть ся українських пісень...

Нерозвиненість, короткозорість, взагалі некультурність нашого суспільства, — я знов роблю деякі виїмки для щирих українських працівників серед молодшої генерації — робить те, що справді щирі люди иньших націй якось цурають ся, не хочуть мати ніякого діла з Українцями, що боять ся вийти за межі дозволеного начальством навіть тепер, у часи російської анархії.

Чи дивниця-ж коли й свої деякі щирі люди скоріш ладні мати діло з людьми иньшої нації, з Жидами, з Москалями, з Поляками то-що, ані-ж із своїми „легалними до дна душі“ „патріотами“-рутенцями?!

Із усього сказаного висновок, мені здаєть ся, може быть один : немає що звертатись нам до якихось там генералів та полковників українства ; се значить займати ся марнотратством бісеру. Бо коли низші верстви нашого суспільства о стілько деморалізовані, о стілько життя у власну „утробу“ відобрало їм память, що вони забувають про те, про що більш над усе повинні пам'ятати й до чого разом із усім культурним сьвітом стреміти, то чого-ж уже сподіватись від „превосходительних“ та „благородних“ !

Констатуючи отакі сумні факти в життя нашої так званої інтелігенції, що останніми часами почала закладати (про око, звичайно, щоб „не відстати од віку“) навіть „демократичні“ партії, які будуть існувати хіба на папері, се завадлегідь можна сказати — констатуючи, кажу, усе отсе мимоволі насовуєть ся питання : де-ж порятунок для нашого темного народу від денационалізації, за якою слідом, а то й разом із нею іде деморалізація й економічний підупад ?

Мені здаєть ся, що порятунок у самому народі, в його молодому поколінню, що разом із небагатою поки ще чисельно, але міцною духом щирою академічною українською молодіжю стремить до сьвітлої будучини.

Прихильник „ерунівців“.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Про сучасні російські журнали, які здобули собі серед важких умов російського життя так важне значіння, як ніде инде в Європі, — подала „Die Neue Zeit“ у ч. 42 за сей рік інтересну статтю Д. Давидова, в якій беремо кілька звісток. До історії належать тепер уже часи між 1847 і 1884 р., коли на чолі російського поступового руху йшли редактори й співробітники „Современника“, а потім „Отечественныхъ записокъ“. Традиції „Отеч. Записокъ“ взяло на себе „Русское Богатство“, якого провід лежав довгий час у руках помершого недавно соціолога Михайловского. В дев'яностох роках підняла ся часопись широку полеміку проти російських Марксистів, котрих головним письменником був тоді Петро Струве (тепер ліберал, редактор „Освобожденія“) та Плеханов (під псевдонімом Бельтова). Полеміка обертала ся головню біля питання: чи можливо, щоб Росія перескочила стадію капіталізму? „Народники“ обстоювали погляд,

що капіталізм у Росії не прийметь ся та що в тодішніх умовах російського життя (головню сільського) знайдеть ся досить своєрідних суспільних чинників, які пошпунть Росію на дорогу до кращого суспільного ладу, оминаючи невгоди капіталістичних порядків. Марксисти відповідали на се, що в Росії вже капіталізм розвинув ся та що дарма надіятися для Росії иньшої дороги розвитку, ніж се було скрізь по Європі. Органами Марксистів були три, один по другім, журнали: „Новое Слово“, „Начало“ і „Жизнь“. Усі улягли вони в боротьбі в цензурю. Під теперішню хвилю угрупованя російських журналів представляеть ся ось так: коло „Русского Богатства“ гуртують ся російські позитивісти; „Образованіє“ заступає собою „чистий Марксізм“; „Правда“ намагаєть ся погодити Марксізм із емпіріокритицизмом Маха й Авенаріуса; „Мірзь Божій“ є органом соціалістичних „ревізіоністів“; „Вопросы жизни“ попри свій соціалізм підкреслюють дуже ярко містицизм та дають багато місця релігійним кве-

стіям. Усі ті журнали заступають собою соціалістичні та крайне поступові напрями. — Більш уміркованими журналами є „Русская Мысль“ та „Вѣстникъ Европы“. Коли перший ще дає на своїх сторінках місце й усяким радикалам, то „Вѣст. Евр.“ задовольється дуже уміркованими з суспільного й політичного погляду статтями. — Біля всіх тих журналів гуртують ся, крім учених і політиків, також усі визначніші белетристи й поети. Аж в останніх часах пробують вони визволити ся зпід опіки політично - наукових редакцій. Почин у тому дав Максим Іоркій видавництвом „Сборника Знаніє“, де він поміщав свої й чужі твори. „Сборникъ“ виходить неправильно. — Реакція має тільки один місячник, „Рускій Вѣстникъ“, який в 60-их роках під проводом Каткова вів полеміку проти „Современника“ й „Отеч. Записокъ“. Тепер не має сей журнал ні в своїй редакції, ні серед своїх співробітників ані одного визначного письменника: тільки з підмогою правительства удержується ся він при житю.

В. П.
Чи через недогляд?... Останні місяці були багаті ювілеями. Сьвяткувала Німеччина столітні роковини смерти Шілера і Канта, сьвяткувала Еспанія тристолітній ювілей появи „Дон Кіхота“ Сервантеса, сьвяткувала Італія шістьсоглітні роковини уродин Петрарки, так чому-ж не мав би сьвяткувати наш Київ двацятьпятьлітній ювілей „наукової“ діяльності звісного українським кругам проф. Т. Фльоринського... І сьвяткував!... Були статі в „Новомъ Времени“, „Кієвлянинъ“ і пок. „Славянскомъ Вѣку“, була

навіть телеграма від „руських Галичанъ“. На тім, гадали ми, „ювілей“ і скінчить ся. Так ні! Приятелі й одновірці київського професора забажали надати ювілеви якийсь реальний вид і видали в тій ціли недавно ювілейний збірник п. з. „Изборникъ Кієвскій, посвященный Т. Д. Фльоринскому. Кієвъ, 1905 г.“ Ми й не згадували би нічого про той київський „Изборникъ“, в яким, мимоходом кажучи, взяв участь також звісний галицько-київський „учений“ Ю. Яворський, коли-б не доглянули в нім одної фатальної помилки, що певно прикро відібеть ся й на самім проф. Фльоринськім. Ту помилку завважує також анонімний рецензент московського журналу „Русская Мысль“ при рецензії згаданого збірника в кн. 7 за 1905 р. Послухаймо-ж слів поважного російського місячника: „Руське жите, говорить ся там, незвичайно здібне опоганювати слова і появи. Пристрасна й талановита пропаганда своїх думок першими славянофілами, людьми кристалевої духової чистоти і широкої освіти, вироджується в націоналістичне й шовіністичне баброне панів субсіціфілів, у тупе й чоловікозенависне русофільство, з великою охотою поліційного слідства і зі злобним цькуванням на всіх мнмих славянських „сепаратистів“. В протягу більш як двацятьпятьох літ д. Фльоринський інсинуував то з університетської катедри, то зі сторінок „Кієвлянина“ і иньших конгеніальних йому органів на українофілів, Поляків і т. д., і відіграв деяку ролю в ганблячій історії їх адміністративних переслідувань.

Приятелі, прихильники й ученики „поважаного“ ювілята постановили зазначити такий важний факт виданем особного збірника. Ми розуміємо ювілейні збірники в честь Н. І. Стороженка, Ө. Е. Корша, В. І. Ламанського. Збірник в честь д. Фльоринського видається просто чимось диким. Під зглядом науки він — величина занадто маленька; як університетський і суспільний діяч він заслугує на повний осуд. Видане могло вийти результатом або наївної провінціальної добродушности (таж у нас уміють сьвяткувати ювілей портієрів, поліцейних писарів, консисторських копистів, і розчулювати ся при тім), або крайної слабости наукової і суспільної сьвідомости. Ми вповні допускаємо участь у подібнім збірнику дд. Соболевського, Перетца (?), Ю. Кулаковського, Петрова, Яворського, але як могли туди попасти дд. Дашкевич, Лавров і Сперанський! Чейже в тім повинна показувати ся загальна солідарність із почитаним!

Збірник складається з ряду зовсім припадкових матеріалів і заміток. Тут і текст „Слова о Іосифѣ благообразномъ, иже тѣло Господа Бога и Спаса нашего погребѣ“, і „Нѣсколько данныхъ къ объясненію сказаній о провалившихся городахъ“, і „Къ вопросу о Өемахъ византійской имперіи“, і „Къ окончанію родительнаго числа именъ существительныхъ женскаго рода основы на а“, і слабѣ переклади з Ярослава Врхлицкого. Бракує тільки якої будь інсинууючої передової статі про українську або польську „зраду“... А шкода! Наука, як нау-

ка... вона для таких „учених“ річ другорядна, але здоровезний памфлет на „украинофиловъ“, ото-б був справив втіху проф. Фльоринському... Та того, видко, редактори „Изборника“ не зрозуміли, а може просто... не доглянули.

Кр.

Гене́за галицько-руських партій на сторінках „славянофильського“ органу.

„Было время — и не такъ давно еще, когда въ Галичинѣ вовсе не существовало партій (augea aetas!), а была одна сплошная русская интеллигенція, стоявшая въ полномъ согласіи съ народомъ, съ его идеалами, признававшая свое единство со всеми русскими, гдѣ бы они не жили, и писавшая русскимъ литературнымъ языкомъ (бѣдний той „русскій литературный языкъ“!) съ этимологическимъ правописаниемъ“ (da liegt der Hund begraben!). Але австрійському правительству „нужно было разстроить это согласие среди русской интеллигенціи и единство ея съ Россіей. Съ этою цѣлью намѣстникъ галицкій графъ Голуховскій вмѣстѣ съ русскимъ измѣнникомъ Евсеіемъ Черкавскимъ порѣшили уничтожить русскій шрифтъ и вмѣсто его ввести латинскій; но этотъ планъ реформъ русскаго языка (sic!) не удался графу Голуховскому“. Але що-ж; під впливом польського повстаня „появились свои домашние враги, которые оказались гораздо хуже всякихъ вѣдшихъ. Они то и произвели при содѣйствіи правительства ту гибельную для Галичины реформу языка, которая обозначается словомъ „фонетика“ (sic!): этотъ новый языкъ получилъ название

„русско-українського“, „українсько-русського“, „українського“ і т. д., а сепаратисти стали називати себе „українцями“. Такъ появилася перва я (підчеркнене самого автора) партія, или лучше сказать первый червякъ, который и началъ подтачивать здоровый до сихъ поръ галицкій организмъ“. Але, на щасте, старі „русскіе“ ще не перемерли. Вони „мужественно и самоотверженно ополчились противъ многочисленныхъ враговъ Руси, на защиту и расхищаемой земли русской, и цѣлости русской азбуки, и чистоты историческаго правописанія, и идеи единства цѣлокупной Руси, и распространенія русскаго литературнаго языка“ і проч. і проч. і проч... „Эти люди, воодушевленные возвышенными и благородными идеями правды, пользы и добра для галицкаго народа, дѣлають страшныя усилія въ борьбѣ съ домашнимъ врагомъ Галичины — съ украинофилами, въ борьбѣ, ставшей тяжелой и непосильной для нихъ особенно въ послѣднее время, когда украинофилы, потерявъ всякій стыдъ и перейдя всякую мѣру порядочности по отношенію къ нимъ, вступили на путь скандаловъ и крайняго озлобленія. Объ этихъ труженикахъ и мученикахъ идеи (мученики идеи!...), посвятившихъ себя безкорыстному (?) служенію своей горячо любимой родинѣ, о ихъ страданіяхъ за правду, о попыткахъ врачевать многочисленныя язвы галицкаго народа и вообще обо всемъ, что составляетъ свѣтлое явленіе на мрачномъ фонѣ современной страдальцы Галичины — поговоримъ отдѣльно“... Такъ представляютъ

собі галицько-руські партіі найновійші „Славянскія Извѣстія“ (Изъ Галичины, 1905, Ч. 5 і 6, ст. 438—459), органъ петербургскаго „Славянскаго Благотворительнаго Общества“ під ред. В. Н. Корабльова. Не дивуємо ся бідному авторови А. С. (він може й вірить в те все, що наплів), але д. Корабльов повинен таки знати, що „фонетика“, то не „реформа языка“ (!) і що еволюція партій, то не сотворене свѣта, де вистарчило одно слово „да будетъ“... і було!...
Кр.

II. Нові книжки.

Записки Науковаго Товариства імени Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцію Михайла Грушевського. Рік. XIV. Том LXVI. Кн. IV. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 192, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Святий Климент у Корсуні, причипки до історії старо-руської легенди, написав Др. Іван Франко. XI. Культ св. Климента в Мораві й на Руси. Ст. 257—281. — 2) Іще до „Чуда св. Климента папи римського“, замітки до розвідки дра Франка, Михайла Грушевського. Ст. 1—3. — 3) Огляд української лексикографії, написав Борис Грінченко. Ст. 1—30. — 4) З літературної спадщини Василя Ільницького, подав Іван Созанський. Ст. 1—59. — 5) Miscellanea: а) Лист Ол. Гатцука до Мікльошіча, под. З. Кузеля; б) „Літературный споръ“ в Холмщині 1871 р., под. І. Крипякевич; в) Данило Мордовець, некрольотічна замітка,

под. М. Грушевський. Ст. 1—8. — 6) Наукова хроніка: Огляд часописей за 1904 р. — Часописи українсько-руські. Ст. 1—15. — 7) Бібліографія (рецензії й справоздання). Ст. 1—54.

Часопись правнича і економічна. Правничі і економічні розвідки історично-філософичної секції Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. VIII. У Львові, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 360, 8°. Ціна 4 кор. Зміст: 1) Кость Кульчицький, Значінє кредиту і стоваришень в економіці суспільній. Ст. 1—71. — 2) Др. Михайло Зобків, Правне положенє духовника при веденю метрик. Ст. 1—13. — 3) Др. Станіслав Дністрянський, Нові причинки до теорії заручин в новітнім праві. Ст. 1—87. — 4) Ярослав Ільницький, Право перевозу на залізницях (далі). Ст. 29—122. — 5) Яросл. Ільницький, Із судової практики. Ст. 1—33. — 6) Наукова хроніка. Ст. 1—18. — 7) Оцінки і реферати, miscellanea. Ст. 1—44.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Р. 1905. Вип. II. Ч. 22. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 36, 8°. Ціна 30 сот.

Огляд української лексики-графії. Написав Борис Грінченко. (Відбитка з „Записок“, т. 66). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 30, 8°. Ціна 30 сот.

З літературної спадщини Василя Ільницького. Подав Іван Созанський. (Відбитка з „Записок“, т. 66). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 60, 8°. Ціна 60 сот.

Іван Франко. Нові польські Cygillo-Methodiana. (Відбитка з „Записок“, т. 66). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 21, 8°. Ціна 20 сот.

М. Грушевський. Іще до „Чуда св. Климента папи римського“. (Відбитка з „Записок“, т. 66). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 4, 8°. Ціна 5 сот.

Правне положенє духовника при веденю метрик. Пише др. Михайло Зобків. (Відбитка з VIII т. „Часописи правн. і екон.“). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 14, 8°. Ціна 15 сот.

Нові причинки до теорії заручин в новітнім праві. Пише др. Станіслав Дністрянський. (Відбитка з VIII т. „Часописи правн. і екон.“). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 88, 8°. Ціна 90 сот.

Значінє кредиту і стоваришень в економіці суспільній. Написав Кость Кульчицький. (Відбитка з VIII т. „Часописи правн. і екон.“). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 72, 8°. Ціна 70 сот.

Право перевозу на залізницях. Написав Ярослав Ільницький. (Відбитка з VIII т. „Часописи правн. і екон.“). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 94, 8°. Ціна 90 сот.

Із судової практики. Пише Ярослав Ільницький. (Відбитка з VIII т. „Часописи правн. і екон.“). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 34, 8°. Ціна 35 сот.

Моріс Верн. Євангеліє. Переклала в французького Л. У. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч.

111). Львів, 1905. Накладом укр.-рус. Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 68, 16°. Ціна 40 сот. — Автор переходить усі чотири євангелії (Луки, Марка, Матвія й Івана), виказує їх генезу і взаїмні відносини і приходить до висновку, що вони є вислідком окремих теологічних шкіл та що нема ніякої причини припускати існування одного або кількох первісних євангелій, на яких опирали ся відомі євангелисти. Праця Верна, писана спокійно й об'єктивно, може придати ся кожному, заінтересованому питанєм, без огляду на його особисті переконання й уподобаня. **В.**

Богдан Лепкий. По дорозі життя. Вибір оповідань. Львів, 1905. Накладом М. Петрицького. З друкарні Уділової. Ст. 170, 8°. Ціна 2 кор. Зміст: 1) Образ. Ст. 5—24. — 2) Дідусь. Ст. 27—32. — 3) Цвіт щастя. Ст. 35—40. — 4) Закутник. Ст. 43—48. — 5) Стріча. Ст. 51—62. — 6) Пачкар. Ст. 65—78. — 7) Небіщик. Ст. 81—87. — 8) В Касині. Ст. 91—102. — 9) Босий. Ст. 105—114. — 10) Починок. Ст. 117—168.

Нові і перемінні зьвізди. Написав проф. др. І. Пулюй. Третє доповнене видання. Накладом автора. Відень, 1905. З друкарні Адольфа Гольцгаузена. Ст. 122, 16°. Ціна 1.40 кор. — Перечитавши отсю брошулку здивував ся я сильно: не тому, що Видавнична Спілка видала перед кількома літами „Нові і пер. зьвізди“ за відомістю д. Пулюя і має їх на складі ще коло $\frac{2}{3}$ та може тепер сховати мишам на сніданє;

не тому, що в брошурці говорить ся на рівні про зьвізди, Куліша, Кулішеву і в добрій половині брошури полемізуєть ся з дром Франком (наведу кілька наголовків: Мотронівський хутір, Ганна Барвінок, Дорогій памяти Куліша, В обороні Куліша, Сповідь дра Франка перед Поляками, Як працює п. Франко для руських хлопів і ин.) — може кому така мішанина видасть ся природною; але тому, що на тій брошурці стоїть підпис із виробленим науковим іменем, та що такої полеміки не вагав ся друкувати д. Пулюй, професор політехніки і старший чоловік, що ще й до того жие здалека від дрібних руських антагонізмів і побрехеньок, та тим більше міг би розважити холодно кожде слово і написати його спокійно. Коли-б таку полеміку надрукував „nasz redaktor p. Leon Daniluk“ у „Reformatore“ (!), або другий „редактор“ Осин Шпитко у „Дзвоні“, або ще й третій „редактор“ Вітолд Демянчуку у „Рус. Селянині“ — я сказав би словами народньої пісні: „Три нас братя, три нас братя, як у лісі бучки“ — тай махнув рукою; але що її надрукував як раз д. Пулюй, то дійсно не можна надивувати ся. І з за чого весь „сыръ-боръ загорѣлся“? За те, що др. Франко пишучи раз про Куліша, сказав, що його переклади гарні і є корисним набутком для нашої літератури, а другий раз, що Куліш не знав добре чужих мов і не докладно перекладав. Тут мають бути дві суперечности. Тимчасом др. Франко говорить перший раз за галляно, не вдаючись у подробиці і тоді має повну рацію, бо Куліш

дійсно знав добре нашу мову і з того вузшого становища його переклади є для нас добрим набутком; другий раз говорить порівнюючи переклад із оригіналом та твердить, що Куліш не перекладав так, аби його переклади могли бути взірцеві, бо не знаючи добре мови оригіналів, послужував ся перекладами з другої руки (головно російськими), а через те його переклади виходили нерав не лиш не зовсім вірні, але навіть часто довільні. Невірність перекладу і краса мови не суперечать собі одначе. А що в перекладі Біблії підпустив Куліш багато церковщини — се також правда. Найкращий доказ вірності і краси перекладу Біблії має д. Пулюй тепер у тім, що російський синод друкує новий завіт не в перекладі Куліша, але Морачевського, значить: думку дра Франка про переклад Біблії піддержали також рецензенти українських перекладів св. Письма з рамени російської Академії Наук (між якими був, приміром, д. Житецький). За що-ж тут так сильно гнівати ся? Зрештою у одного автора може бути один твір написаний красною, другий поганійшою мовою, на що можна навести багато доказів і що було також у Куліша, а критик говорячи раз про один твір, другий раз про другий, може висловити два протилежні погляди, які одначе будуть оправдані. Та хочби критик помиляв ся, то чи належить зараз на нього виливати коновку помий, як се робить д. Пулюй, замість сконстатувати самий факт? До тепер не можна було в нас писати лише про М. Драгоманова без дозволу або цензури д. М. Павли-

ка, інакше він зараз накидав ся на кожного, що написане неправда, бо він „ліпше знає“. Видно, що від тепер не можна буде писати і про П. Куліша (крім, розуміється, кадл і пеанів у суперлятівах, які все, кождому і на кождого можна писати), бо інакше д. Пулюй крикне з Праги „зась!“ та що він „ліпше знає“. А в противнім разі кождий зух буде облятий помями. Д. Пулюй посуваєть ся у своїй брошурі аж так далеко, що не вагаєть ся, як би якому шкрабови, читати дру Франку лекції патріотизму! Отже той чоловік, що більшу і хосеннійшу частину свого життя пробув на чужині, працював для чужих (не обиджаючи, розуміється, й себе) і доробив ся між ними гарного маєточку, а в вільних хвилях написав для своїх аж дві чи три брошурки по 2 аркуші друку, та переклав пару своїх дрібних праць для „Збірника“ мат.-прир.-лікарської секції Наук. Тов. ім. Шевченка і пару розділів Біблії (стільки цілої праці для своїх!), з гарного-ж майна не ужив ні одробини на підпору суспільних чи культурних змагань нашого народа, — той чоловік учить патріотизму того, хто, як кажуть, зів свої зуби на службі народній тим більше гіркій, що серед невідрадних відносин і ще до того шарпаний і своїми й чужими в усіх боків, хоч ідучи слідами „патріотів“ міг легко добити ся чогось іншого, ліпшого й вигіднішого... Справді, гіркіше не міг ніхто поіронізувати з д. Пулюя, як він сам поіронізував із себе! — Я не думаю вдавати ся в подробиці тексту, бо на се тут не місце,

спростую лиш один факт із розділу: „Куліш у Львові в р. 1881—1882“. В передмові до драми „Міра за міру“ говорить др. Франко, що Куліш мав підмогу на видане перекладу Шекспіра в 1885 р., якого появило ся тоді одначе лише три драми. Д. Пулюй запитав п. Кулішеву, чи се правда, а вона відповіла листом, який д. Пулюй і надрукував. На підставі сього листу закидає він неправду дру Франкові. Тимчасом п. Кулішева говорить цілий час у своїм листі про те видане Шекспіра, яке опублікувала „Видавничка Спілка“, а не перше, друковане самим Кулішем. Якже можна сим пояснювати тамте? *В.*

Український декламаторь „Розвага“. Артыстычний збірникъ поезій, оповидань въ прози, монологівъ, жартівъ и гуморесокъ найвыдатнійшыхъ українськихъ поетивъ и пысьменныкивъ. Мелодекламація „Остання ничъ“, муз. М. Лисенко. Для чытання й декламування на сцени, вечерныцяхъ, дома, въ громади, драматычныхъ курсахъ и т. д. Уложивъ Олекса Коваленко. Зъ партретами поетивъ, пысьменныкивъ и артыстивъ. Кывивъ, 1905. Друкарня С. В. Кульженко. Ст. 520, 8°. Ціна 1.25 руб. — Отсей збірник, се антольоія, в якій надруковані в цілости або в виїмках твори 133 авторів, старших і молодших, із російської України, Галичини, Буковини й Америки. Портретів надруковано 58. Видане представляеть ся дуже гарно, а особливо папір і пысьмо такі, які рідко подибують ся в наших виданях. Книжка заслугоує безумовно на розширюване і повинна бути в кожній бібліотеці. *В.*

Якъ мы боронылися одъ холеры. Оповидання Грыцька Коваленка. (Видавництво „Викъ“. Ч. 51). У Кывиві, 1905. Зъ друкарни Н. А. Гирича. Ст. 36, 8°. Ціна 2 коп.

К. С. Пухальський. Надежда Семеновна. Оповидання. Полтава, 1905. Электрическая типографія Г. И. Маркевича. Ст. 22, мал. 8°. Ціна 6 коп.

К. С. Пухальський. За що? Оповидання. Полтава, 1905. Электр. типографія Г. И. Маркевича. Ст. 36, мал. 8°. Ціна 8 коп.

Стародавні казки і оповидання. Робітничі пісні. (Слово. Видавництво ім. А. Бончевского. Ч. 16). Scranton, Pa., 1905. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8°. Ціна 15 центів.

Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1904/5. Накладом фонду наукового. У Львові, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 84, 8°. Зміст: 1) Забави і гри рухові, часть друга, — зладив І. Боберский. Ст. 1—27. — 2) Урядова часть директора. Ст. 31—84.

Звіт дирекції ц. к. П. гімназії в Перемишли за рік шкільний 1904/5. Накладом наукового фонда. Перемишль, 1905. З друкарні Й. Стифіого. Ст. 24+44, 8°. Зміст: 1) De sententiis et proverbiis Horatianis. Pars posterior. Scribebat Vladimirus Dykij. — 2) Шкільні вісти директора.

Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Tarnopolu za rok szkolny 1905. Tarnopol, 1905. Z drukarni L. Wierzbickiego. На ст. 89—128 надрукована тут: „Часть адміні-

страційна ц. к. гімназії Франц-Йосифа I.", що хоч сього року має вже 8 клас, а все ще фігурує як прищипка польської гімназії, а не як самостійна.

VIII. Jahresbericht des k. k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1904/5 K. Kozak, k. k. Gymnasialdirektor. Czernowitz, 1905. R. Eckhardt'sche k. k. Universitäts-Buchdruckerei. Ст. XXXIII+90, 8°. Зміст: 1) Ю. Кобилянський, Про жите і письма М. Т. Ціцерона. 2) Dr. M. Sigall, Schillers sittliche Weltanschauung. 3) Schulnachrichten. — Праця д. Кобилянського має на меті заповнити прогалину в науці латинської мови, яка на жаль утруднює вельми сю науку в руських гімназіях. Ми не маємо поки що руських текстів для перекладу на латинську мову у висшій гімн. Як раз проф. Кобилянський дає такий текст до граматично-стилістичних вправ для VII кл. гімн. після Ціцерона. Загальний титул тексту: Про жите і письма Ціцерона містить ся в I—VIII глав стр. 3—9. Далі йде текст на основі Ціцеронового: Pro Roscio Amerino гл. I—V, стр. 9—15; In Verrem гл. I—III, стр. 15—17; De imperio Cn. Pompei гл. I—V, стр. 17—21; Pro Archia poeta гл. I—IV, стр. 21—23; Cato maior de senectute гл. I—III, стр. 23—27. На стр. 28—33 подає автор латинські поясненя до тексту. — Знаючи практику, що в кождім справозданю мусить бути розвідка, а ще більше ті вислюваня на розвідки, які дуже часто пропадають у забутю ніким не читані, не то

вже пошукувані, мусимо признати невичайно корисним звичай, який закорінюєть ся у деяких гімназіях: подавати у розвідках практичні, придатні у школі праці, а ще більше гарні, вдатні переклади класичних авторів.

Учительський збір сеї німецько-руської гімназії складав ся з 18 професорів, з того 10 Русинів, 7 заст. учителів, з того 1 Русин, 2 учит. релігії протест. і жидівської, уч. гімнастики і приготвялючої класи.

При виказі приватної лектури зазначено в справозданю точно після клас V—VIII автора, твір і число учеників, що перечитали і здавали сеї твір. Так нпр. в VII класі перечитали і здавали ученики приватно 116 творів із німецької літератури, а читало їх разом 671 учеників. Найбільше читали творів Гетого і Шіллера. Сього останнього: Kabale und Liebe (23 уч.), далі Шекспіра: Hamlet (10 уч.), Julius Cäsar (13 уч.), Der Kaufmann von Wenedig (12 уч.) і т. д. Без порівняня слабше читано руські книжки. І так нпр. в VIII кл. читали: Франко, Учитель (3 уч.), Шевченко, Гайдамаки (8 уч.), Левицький, Хмари (3), Чайченко, Сонашний промінь (2), Левицький, Над чорним морем (1), Світогляд укр. народа (2). Так само в VII, 6 творів перечитало 39 учеників, в VI 6 творів перечитало 38 учеників.

Просто порівняня нема, але яка німецька точність! Тимчасом на дармо шукали-б ми сих дат нпр. у звіті коломиїської гімназії, що здавали на приватну лектуру і в яким числі ученики V—VIII кл.? Адаже число перечитаних 671 уче-

никами 116 творів в VII кл. черн. гімн. імпонує! Скільки праці задав собі учитель перепитати все те! Виказ руської лектури а саме: Шевченкові Гайдамаки насуває на думку порівняне наших відносин із буковинськими. В галицьких гімназіях нема в бібліотеці повного Кобзаря задля Гайдамаків, а на Буковині читають Гайдамаків обовязково. Далі годі не повести порівняня між бібліотекою для учеників чернов. II гімназії і нпр. коломиїської: Німецька бібл. для учеників у Чернівцях числить: 1437 творів у 1644 томах (руська в Коломиї 344 твори в 597 томах!). В р. 1904/5 побільшила ся бібліотека о 145 творів у 308 томах! (22 зглядно 7 руських у Коломиї!!). А хоч би й руська бібліотека в німецько-руській гімназії числить 542 томів, з того прибуло в 1904/5 р. 75 книжок (22 згл. 7 в кол.!), між ними: Ковалів, Риболови, Мирний, Серед степів, Пачовський, Сон української ночі, Винниченко, Повісти й оповіданя, Мартович, Хитрий Панько, Франко, Малий Мирон, Панталаха, Добрий заробок, Достоевський, Грач, Тургенєв, Весняні води, Лукіянович, Від кривди, Стефаник, Дорога, Антонович, Польсько-українські відносини, Воропий, З над хмар і долин, Ярошинська, Перекинчики і ин. Чи є порівняне з книжками закупленими до бібліотеки в Коломиї? І чи є вчислені книжки в коломиїській, а зглядно в якій будь руській гімназії в Галичині, а зглядно коли в них із малими виїмками будуть?

В справозданю ще широко опи-

сана поміч ученикам і плеканє здоровля. Із сеї останньої рубрики дізнаємо ся, що в прогуляках брало участь загалом 395 уч. (в спр. вчислено після кляс), ховзало ся 309, пливало 307, їздило на ровері 28 (I — 4, II — 1, III — 1, IV — 5, V — 3, VI — 1, VII — 12, VIII — 1), в часі фєрій мешкало на селі 398 (задля не-гігієни здало ся 6 вчислити ще число учеників, що ходять із сусідних сіл до школи!). Число коротковорих 62, з пригупленим слухом 26, число інфекційних недуг: інфлюєнца 49, шкарлятина 1, тиф 2, і т. д., разом 58. — Незвичайно цікава статистика, а коли вірно і строго переведена, яка важна для студій над здоровлєм молодіжи. (І знов для порівняня: Шукай її до судного дня в галицьких справозданях!).

Статистика учеників. Число записаних у р. 1904/5 виносить 756 уч., а що в році виступило 87 уч., число уч. з кінцем року було 669, з того публичних 622, приватистів 47. (Скільки записало ся і виступило приватистів — годі дізнати ся). Після народности було: Русинів 335 (1 пр.), Німців 219 (45 пр.), Поляків 63 (1 пр.), иньших націй 5. При клясифікації одержали: Перший степень з відзн. 54, перший 339 (15 прив.), другий 92 (3 пр.), третій 29 (5 пр.), поправку 101 (9 пр.), а доповняти іспит мало 7 (15 пр.). Взагалі перепало на 622 публичних 121 учеників — не вчисляючи в те 101 поправок! В руських відділах перепало в I — 9 (+ 6 попр.) на 48, в II — 10 (+ 7 попр.) на 73, в III — 9 (+ 6 п.)

на 47, в IV — 10 (+ 9 п.) на 47, в V — 2 (+ 8 п.) на 22, в VI — 7 (+ 5 п.) на 22, VII і VIII неподілені, а в I—VI є й у німецьких відділах по кількох Русинів. Взагалі на I—VI руських клас перенало 47 + 41 попр. на 259 учеників. Вислід у порівнянню в класифікацією в Коломні, де на 555 класифікованих перенало 43 + 63 попр., просто скандальний! Отсе тип гімназії, якого так бажало ся-б нашим найсердечнішим — утраквістичної гімназії! *Не-недагог.*

Duilhe de Saint-Projet. Наукова апольогія християнської віри. Переклад о. Ярослава Левицького. Часть перша. (Видавництво Тов. св. Ап. Павла. Ч. 1). Львів, 1905. З друкарні народовой (Манецких). Ст. 172, 8°. Ціна 1·50 кор.

Косса-Мормайстер. Перші основи економії. Переклад Ярослава Левицького. (Видавництво Тов. св. Ап. Павла. Ч. 2). Львів, 1905. З друкарні народовой (Манецких). Ст. 160, 8°. Ціна 1·50 кор.

Порфирій Бажанський. Руско народний галицький мельодіи. 1-а сотня. Львів, 1905. Накладомъ автора. Зъ печатнѣ Пѣллера и Сп. Ст. 16, лекс. 8°. Ціна 1 кор.

Ще не вмерла Україна! Русько-український народний гимн. Слова П. Чубинського. Музика М. Вербицького. На фортепян владив Я. Ярославенко. (Торбан, ч. 4). Львів, 1905. Українська накладня. Ст. 4, 4°. Ціна 1 кор. — З початком сього року засновала ся у Львові нова видавничя фірма п. з. „Українська Накладня“, що має на ціли публікувати твори і розвідки наших

музиків у музичній бібліотеці п. з. „Торбан“. До тепер вийшло вже чотири випуски, а то: ч. 1. Ярославенко, Любощі, вальс на фортепян (ц. 1·50 кор.), ч. 2. Ярославенко, Сьпіваник для народних шкіл (ц. 0·50 кор.), ч. 3. Лопатинський, Не жар-туй, мазурка на фортепян (ц. 0·70 кор.) і ч. 4, наведене вище. У дальших випусках появлять ся пісні Д. Січинського, О. Нижанковського, та гуртові співи Лопатинського, Біликовського й ин.

Підручний календарик на р. шк. 1905/6 для учеників руско-українських шкіл середних. Тернопіль, 1905. Накладом „Молодіжи“. Друкарня Подільська Й. Степка. Форм. 32°. Ціна 50 сот.

Переклади з української мови.

В 245 ч. „Кіевскихъ Откликовъ“ надруковане оповіданє В. Стефаника „Май“ в перекладі М. Вороного. *В.*

Україніца в чужих виданях.

В 245 ч. „Кіевскихъ Откликовъ“ надруковані дві рецензійки на оповіданє Дніпрової Чайки: „Чудний“ і на популярну розвідку Гр. Коваленка: „Як ми бороили ся од холери“.

В 29 ч. „Южныхъ Записокъ“ надруковано: 1) Мои воспоминанія. Къ біографіи Д. Л. Морловцева. Гр. Сьогочняго (ст. 12—18). — 2) Народный языкъ въ церковной проповѣди. Свящ. А. Гриневича (ст. 33—36).

В 36 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукована статья „XIII Археологическій съѣздъ“ (ст. 38—41).

„Kattowitzer Zeitung“ надрукувала у своїм додатку (Beilage, ч. 190 — 191) інформаційну статью про Українців, при

чим головний натиск положено на польсько-руські відносини в Галичині.

„Hamburger Fremdenblatt“ надрукувала в своїм додатку з 30 липня статтю, підписану буквами: I. T., п. н. „Ein zum Tode verurteiltes Volk“, в якій подається короткі інформації про наш нарід.

Сього літа вийшла з друку книжка пок. польського архітекта Каз. Мокловского, п. н. „Do dziejów architektury cerkiewnej na Rusi Czerwonej“, в якій він описав архітектуру церкви в Лаврові, Старосамбірського повіта, що має походити з XIII ст. На підставі сього опису написав проф. М. Соколовский цікаву студію про структуру і початок найстарших руських церков у звязку з загальними типами византийської штуки, що надрукована також у сій книжці.

Недавно вийшла брошура: Г. А. Кушлинъ, Матеріали къ изученію исторіи революціоннаго движенія въ Россіи. Томъ I, 1800—1853 г. (Библиотека Русскаго Пролетарія, ч. 55). Женева, 1905. Ст. 500, мал. 8°. Ціна 3 франки. В сій брошурі є також окремий розділ п. н. „Тайное украинское общество Кирилло-Меодіевскаго братства“ (ст. 281—290). В.

В „Ежегодник-у Коллегіи Павла Галагана“ (Київ, 1904) помістив А. Степович у неофіціальній його частині 6 українських пісень разом із поясненнями п. з. „Изъ этнографическихъ матерьяловъ“.

В „Педагогическ-ій Мысл-і“ (видане колегії Павла Галагана в Києві) за 1905 р. кн. I. помістив учитель тої колегії О. Л. Яреш

статю п. з. „Малорусскія школы въ Галиціи“, при чім користувався статтею чеського публіциста Брожа, поміщеною в кн. 2 (1904 р.) чеського журналу „Pedagogické Rozhledy“. Стаття написана вірно.

В кн. 8 журналу „Русская Мысль“ (1905 р.) помістила д. С. Русова з нагоди десятих роковин смерті М. Драгоманова гарно написану статтю п. з. „Памяти М. П. Драгоманова“ (ст. 50—71). Стаття кінчить ся такими словами: „Тільки тоді, коли Україна вірне зі себе погубні для її духового зросту кайдани, що убивали її слово, її незалежне існуванє, вона півнає всі дорожочіні праці Драгоманова і оцінить своєго вповні національного „Космополіта федераліста“. Шевченко і Драгоманів — то два генії, що доповняють один другого і що підняли високо національне значєнє свого рідного краю. Розумієть ся, оба вони своєю артистичною творчістю і шириною політичного синтеза належать не тільки до одного горячо любленого ними рідного краю, але також до великоруського племені, цілого Славянства. І поет і філософ зійшли ся в однім головнім завіщаню своїм землякам: „і своєго не цурайтесь і чужому научайтесь!“ В тім як раз містить ся з'єдненє націоналізму з інтернаціоналізмом, з'єдненє, конечно для світового прогресу. Недалекій час, коли Україна свідомо віддасть честь своїм двом найбільшим учителям достойним пам'ятником і укріпить своє обновленє житє на світлих принципах демократизації і федерації, які вложили Шевченко і Драгоманів“.

В кн. 7 журналу „Міръ Божій“ (1905 р.) поміщений короткий некролог Д. Мордовця п. з. Д. Л. Мордовцевъ. *Кр.*

Праці Українців у чужих мовах.
Variations squelettiques du pied chez les primates et dans les races humaines par Th. Volkov. (Extrait des Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris). Paris, 1905. Masson & Cie. Éditeurs. Ст. 266, вел. 8°. Ціна 10 кор.

Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland. Von Dr. Ivan Franko. Mit 84 Abbildungen im Text und auf Tafel I—III. Aus dem I—IV Heft der „Zeitschrift f. öster. Volkskunde“ abgedruckt. Wien, 1905. Ст. 17—50, лекс. 8°.

Roman Sembratowycz. Das Zarentum im Kampfe mit der Zivilisation. Frankfurt a. Main. 1905. Maschinensatz von Oscar Brandstetter, Leipzig. Ст. 56, 8°. Ціна 1·20 кор.

Dr. Stefan Tomaszewski. Pogląd na rozwój gimnazjum brzeżańskiego (1789—1905). Część pierwsza. (Odbitka ze Sprawozdania c. k. Dyrekcji za rok szk. 1905). Brzeżany, 1905. Nakładem autora. Drukiem drukarni Manieckich we Lwowie. Ст. 62, вел. 8°.

O Platońskim Fedonie. Napisał dr. J. Kopacz. (Odbitka z czasopisma „Eos“, t. XI, 1905). Львів, 1905. Ст. 12, 8°.

Słowo o pułku Igora. Przełożył Bohdan Łepki. (Odbitka ze sprawozdania gimnazjum św. Jacka). Kraków, 1905. Nakładem autora. W drukarni W.

L. Anczusa i Spółki. Ст. 56, 8°. Ціна 1 кор. *В.*

В кн. 7 журналу „Русская Мысль“ (1905 р.) помістив д. В. Лесевич філософічну статтю п. з. „Емпіріокритицизмъ и импрессионизмъ“. *Кр.*

III. Театр і штука.

„Покровителі“ штуки. По процесі М. Губчака написав „найповажнійший“ орган Руси, „Діло“, (ч. 194), що: 1) Губчак при своїх доходах не міг давати висшої платні акторам [тому знижував її з 30 зол. на 25 зол.); 2) що супроти деяких членів свого персоналу мусів (!) поступати арбітрально (!) для удержання конечної карності (тому говорив до акторок: поховайте свої ідіотичні пикси, бо побю); 3) що сам театр як інституцію драматичної штуки вів поправно і корисно — очевидно в тих межах, які в загальні можливі при малих доходах у театрі, засудженім на постійну скитальщину; 4) що ЛНВістник отворив спеціальну рубрику для міщення всякого рода особистих памфлетів і шкальованя визначніших осіб (останню точку ми пояснимо: один із редакторів хотів стати на місце д. Шухевича підприємцем будови театру, головою „Рускої Бесіди“ і „Бояна“, діяльним членом X товариств та центральним репрезентантом Русинів на парадах; другий мав намір стати директором театру і безплатним членом X товариств; третій бажав дістати посаду по д. Верхратським у гімназії; інші атентати і користи з них роблено для „приклонників“ редак-

торів). Тимчасом уже в 207 ч. „Діла“ читаємо в дописи з Городенки: „Театр наш... має на чолі вперше правдивого артиста і то високої міри. Доси репертуар з малими виїмками складав ся з самих без вартости літературної опереток, котрі кождим разом в кождім сезоні, підчас кожного побуту де небудь по кілька разів виставлювано, так що годі собі було уявити наш театр в Галичині без Мікада, Дон Цезара, Циганського барона і т. п. Чужинці, коли йшли до театру, то йшли лиш, щоб почути сьпів і плескати на вид танців“. Тепер за нової управи „оперетки і перекладені фарси, без котрих театр наш, як нам здавало ся, був до тепер прямо немислимий, пішли в кут, мишам на поживу, на вічний а давно заслужений відпочинок. Через них артисти не лиш що не могли виробити ся, але манерували ся. Місце їх заняла правдива, поважна, оригінальна штука“... „В загалі театр наш дає тепер скінчені типи правдивих людей. Артисти, котрі давнійше грали підрядні ролі, тепер під умілою рукою п. Садовського виробились до не пізнання. Штуки, котрі ми давнійше бачили на нашій сцені, виходять тепер зовсім не ті в інтерпретації п. Садовського. Бачучи їх в теперішнім стані театру, а порівнявши з минувшим, приходимо до переконання, як мало ми передше були вибагливі, коли нам давнійша гра артистів видавалася добра“. Далі автор звертає увагу на ще одну дуже важну річ,

якої ми до тепер не тикали, аби нас не посуджувано, що й звідти хочемо поусувати знавців — розумієть ся, аби себе посадити на їх місце. „Виділ краєвий розписав конкурс на драматичні твори і до комісії, що має оцінити їх, позапрошував всіляких людей, між ними таких, що з гарною літературою, а передовсім з сценічними творами не мають нічо спільного, хоч є собі дуже працьовитими, добрими чи то професорами, чи там талановитими правниками і т. и. Через те оно і виходить, що опісля твори преміювані не лиш що на сцені не можуть удержатись, але і оказують ся без найменшої літературної вартости“. Супроти того всього констатуємо: 1) Що ЛНВістник за весь час свого існування не надрукував стільки „памфлетів“ і на стільки осіб (дирекція театру, давні виділи Руської Бесіди, члени конкурсової комісії), що „Діло“ в одній короткій новинці. 2) Саме „Діло“ ствердило виразно, що театр під проводом і управою попередних директорів та виділів „Руської Бесіди“ стояв низше всякої критики, а тим самим ствердило правдивість і узасадненість усіх статей друкованих у нас у справі театру. 3) Тим самим видало „Діло“ засуд не тільки на того самого п. М. Губчака, якого перед кількома днями вважало чомусь потрібним боронити перед засудом суду, але й на д. В. Шухевича, який стояв довгі літа на чолі „Рус. Бесіди“ та при помочи щирих, але не далековидних людей, а ще слабших політиків, добирав собі відповідних дирек-

торів і референтів театру, які розуміли ся на театрі стільки, що й він, а опісля ухвалював їм признанє за „взірцеве“ веденє театру. Розумієть ся, що ставши раз титулом председательства в „Рус. Бєсїдї“ реномованим знавцем театру, він не вагав ся поступити ще крок (апетит росте з їдою) і зробити ся організатором та підприємцем будови театрального будинку. Чи не доведе він і саму будову до того стану, до якого довів цілу інституцію театру, се покаже будучність, а ми не хочемо ставати ворожбитами. На кінці ще два маленькі запити: 1) Чи редактори „Дїла“ зрозуміли зміст новинки і чи умисно хотіли „пошкалювати“ різних заслужених діячів і патріотів та „покирнити“ своїх власних адгерентів, особливо в конкурсній комісії, чи зробили се, як звичайно тому, що „не вїдять, что творять?“ 2) Чи д. В. Шухевич читав сю новинку, чи може удав, що її не бачив так само, як заяви дра Ев. Бурачинського, надрукованої в нашім журналі, в якій пригадувано йому обовязок вложити 500 кор. на публичну добродійну ціль, приобіцяних у присутности 52 людей, а про які до тепер ні слухом слухати, ні видом видати... В.